

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE RUMELİ'DE ZÂVİYELER
(1350-1451)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet AYKUT

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE RUMELİ'DE ZÂVİYELER
(1350-1451)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet AYKUT

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Şenol ÇELİK

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitünüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201212517005 numaralı Muhammet AYKUT'un hazırladığı "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Zâviyeler (1350-1451)" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10 / 09 / 2015 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/ ~~OY~~ ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Şenol ÇELİK

Üye (Danışman)

Prof. Dr. Şenol ÇELİK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Emin KIRKIL (Celal Bayar Üniversitesi)

Üye
Yrd. Doç. Dr. Serdar GENÇ

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

01 / 10 / 2015

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tekkeler ve zâviyeler, Osmanlı Devleti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra büyük bir coğrafyaya yayılmasını ve bu coğrafyada kalıcı olabilmeyi nasıl başardığını anlamak açısından önemli bir konudur. Şimdiye kadar bir çok araştırmacı, tekke ve zâviyeleri tek tek veya bölgesel olarak çalışmalarında konu etmiştir. Bunlardan en meşhur olanı, Ömer Lütfi Barkan'ın “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler” isimli makalesidir. Ayrıca şehir tarihi çalışan birçok araştırmacı da eserinin bir bölümünü zâviyelere ayırmıştır.

Bu çalışma, Ömer Lütfi Barkan'ın meşhur makalesiyle gelinen noktayı daha da ileriye götürmeyi hedeflemektedir. Bunun yanında zâviyelerin Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişteki rollerini göstermek ve Rumeli'de Osmanlı iskânına katkısını tespit etmek de amaçlarımız arasındadır.

Tezimizin giriş bölümünde zâviyeler hakkında genel bilgiler verildi. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişinden itibaren padişahların dönemleri tek tek ele alınarak bu dönemlerdeki Rumeli iskânı ve zâviyeler ile ilişkiler ortaya konulmaya çalışıldı. Ardından Rumeli'de zâviyelerin nasıl kurulduğu ve Rumeli'ye geçiş ile oradaki iskâna katkıları açıklandı. Üç, dört ve beşinci bölümlerde de kaynaklarda tespit edilebilen zâviyelerin nerede, ne zaman ve kim tarafından kuruldukları belgeler ışığında gösterildi. Bunlar yapılmaya çalışılırken zaman ve mekân sınırı olarak, II. Mehmed dönemine kadar fethedilmiş olan Balkan coğrafyası belirlendi.

Tez çalışması sırasında, erken dönem çalışan birçok araştırmacı gibi biz de, kaynak yetersizliğinden dolayı oldukça zorluk çektik. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait kaynakların sınırlı sayıda olması ve elimizde mevcut tahrir defterlerinin birçoğunun geç tarihli bulunması sebebiyle, tahrir defterlerinde geçmiş yıllara ait atıflardan yoğun bir şekilde yararlandık. Bu atıflar metin içerisinde yer aldığı gibi metnin yanında derkenar olarak da bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra zâviye isimlerinin birbirine benzemesi ve erken dönemde yaşamış bir kişinin adına geç bir tarihte zâviye açılmış olması, belli bir dönemle sınırlı çalışmamızda yaşadığımız zorluklardan biri oldu. Bu yüzden bir çok zâviyenin kuruluş tarihi tam olarak tespit

edilemezken, inşa tarihine en yakın olarak padişahların dönemi ve şayet biliniyorsa şeyhlerin yaşadıkları dönem verilmeye çalışıldı. Çalışmamızda şeyhlerin bağlı oldukları tarikatlar ile mensup oldukları dini akımlar konusuna girilmemiştir.

Bu tezi hazırlarken değerli vaktini ayırarak bana yol gösteren ve tecrübelerinden istifade etmemi sağlayan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Şenol ÇELİK'e, hocalarım Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI, Doç. Dr. Ahmet KÖÇ, Doç. Dr. Abdülmecit MUTAF ve Yard. Doç. Dr. Serdar GENÇ'e ve oda arkadaşım Arş. Gör. Yusuf ŞAFAK ile eşi Kübra ŞAFAK'a, her zaman yanımda olan aileme ve sevgili eşim Arş. Gör. Derya BAYRIL AYKUT'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca kaynaklara ulaşmamızda kolaylık gösteren Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İSAM kütüphanesi personeli ile çalışmamıza sağladığı maddi destekten dolayı YÖK ÖYP birimine teşekkür ederim.

Muhammet AYKUT

Balıkesir, 2015

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİNDE RUMELİ'DE ZÂVİYELER

(1350-1451)

AYKUT, Muhammet

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şenol ÇELİK

2015, 92 Sayfa

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve topraklarını genişletmesinde önemli rol oynayan faktörlerden bazıları şeyh, derviş ve onların kurmuş oldukları zâviyelerdir. Müslüman-Türk medeniyetinin Balkan coğrafyasındaki öncüsü ve temsilcisi olan zâviyeler, Osmanlılar döneminde de faaliyet sahalarını hızla genişletmişlerdi. Şeyh Edebalı'nın zâviyesinde menkıbevi olarak başlayan süreç sonrasında Osmanlı ilerleyişine paralel olarak zâviyeler de sosyal ve askeri alanlarda varlıklarını dönemin şartlarına göre devam ettirdiler.

Zâviyeler, en geniş amacıyla “âyende vü revendeye” yani gelip geçenlere hizmet için kurulmuş hayratlardır. Gelirlerini vakıflardan sağlayan zâviyeler, bu hizmetlerini ücretsiz olarak yerine getiriyorlardı. Bir şeyhin önderliğinde teşkilatlanan zâviyelerin içinde belirli bir görev dağılımı ve hiyerarşi bulunurdu. Genellikle ümeradan birinin bağışladığı vakıf arazisi üzerine ve ilk dönemlerde ıssız yerlere kurulan zâviyeler, zamanla kuruldukları yerlerde bir imar ve iskân merkezi oluşturmuşlardı. Böylece bölgenin güvenliğini de sağlamış olan zâviyeler aynı zamanda bölgede eğitim, kültür ve dinî merkez olmuşlardır. Müslümanlığın ve Türkçenin yayılmasına da katkı sağlayan zâviyelerin bir çok gayrimüslimin Müslüman olmasına neden olduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi çok fonksiyonlu bir yapıya sahip olan zâviyeler, Osmanlılar'ın Balkanlar'daki ilerleyişini kolaylaştırmış ve orada kalıcı olmalarını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Zâviye, Tekke, Derviş, Şeyh, Rumeli, Balkanlar.

ABSTRACT

RUMELIA ZÂVIYAS IN OTTOMAN ERA

(1350-1451)

AYKUT, Muhammet

Master Thesis, Department of History

Adviser: Prof. Dr. Şenol ÇELİK

2015, 92 pages

Sheikhs, dervishes and their establishment of zawiya are among the factors that played a significant role in the establishment and expansion of Ottoman Empire. Zawiya were pioneer and representative of Muslim-Turkish civilization in the Balkans and they rapidly expanded their field of activity in the era of Ottomans. Zawiya have continued their presence in the social and military field parallel to Ottoman expansion and terms of the period which begins from the zawiya of Edebali as a mythical.

As a general purposes, the zawiya are charities which were founded to serve passengers (*ayende vü revende*). They are usually built on the donated waqf land of one of the high ranking officials. Zawiya's incomes were coming from waqf institutions and their facilities were free. Zawiya organized under the leadership of a sheikh and they have a particular distribution of task and hierarchy. Formerly they built in desolated places, in time they became a triggering center of construction public works and settlement. In this sense, zawiya provided security in the region and also they became the center of education, culture and religion. Zawiya have contributed the spread of Islam and Turkish language and they proselytized a plenty of non-Muslims. As we have seen zawiya with a multifunctional structure facilities the expand of the Ottoman in the Balkans and ensure that there are permanent.

Key Words: Zawiya, Tekke, Dervish, Sheikh, Rumelia, Balkans.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar, GRAFİKLER VE HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1. 1. Zâviyeler ve Zâviye Terimi	3
1. 2. Zâviyelerin Fiziki Yapıları ve Görevlileri.....	4
1. 3. Zâviyelerin Gelir ve Giderleri	7
1. 4. Zâviyelerin Fonksiyonları	8
2. OSMANLILAR'IN RUMELİ'YE GEÇİŞİ VE ZÂVİYELERİN ROLÜ	12
2. 1. Osmanlılar'ın Rumeli'ye Geçişleri ve Yerleşmeleri	12
2. 1. 1. Orhan Gazi Dönemi (1324- 1362)	14
2. 1. 2. I. Murad Dönemi (1362- 1389).....	17
2. 1. 3. I. Bayezid Dönemi (1389- 1403)	18
2. 1. 4. I. Mehmed Dönemi (1413- 1421).....	20
2. 1. 5. II. Murad Dönemi (1421- 1451)	21
2. 2. Rumeli'de Zâviyelerin Kuruluşu ve İskâna Etkileri	22
2. 2. 1. Zâviyelerin Kuruluşu	22
2. 2. 2. Zâviyelerin Osmanlılar'ın Rumeli'ye Geçişlerindeki Rollerini.....	24
2. 2. 3. Zâviyelerin Rumeli'nin İskânındaki Rollerini.....	26
2. 3. Zâviye İsimlerinin Toponomi ve Onomastik Açısından İncelenmesi	28
3. FETRET DÖNEMİNE KADAR RUMELİ'DE ZÂVİYELER.....	31
4. FATİH DÖNEMİNE KADAR RUMELİ'DE ZÂVİYELER.....	51
5. KURULUŞ TARİHİ TAM OLARAK BELLİ OLMAYAN ZÂVİYELER.....	60
6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	72
KAYNAKÇA.....	75
EKLER	84

TABLolar, GRAFİKLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Tablolar:	<u>Sayfa:</u>
Tablo 1: Fetret Dönemine Kadar Rumeli'de Zâviyeler	35
Tablo 2: Fatih Dönemine Kadar Rumeli'de Zâviyeler	51
Tablo 3: Kuruluş Tarihi Tam Olarak Belli Olmayan Zâviyeler	60
Tablo 4: Hızır Baba veled-i Timurtaş Zâviyesinin 1519 ve 1530 Tarihlerinde Sahip Olduğu Eşyalar	65
Tablo 5: 1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Rumeli Kazaları	87
Tablo 6: 1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sol Kol Kazaları	89
Tablo 7: Gelirlerine Göre Zâviyeler	91
Grafikler:	
Grafik 1: Zâviyelerin Rumeli Şehirlerine Dağılımı	84
Grafik 2: Zâviyelerin Kuruluş Dönemleri	85
Grafik 3: Zâviye Kurucularının Mesleki Dağılımı	86
Haritalar:	
Harita 1: Rumeli Eyaleti Sancakları	31
Harita 2: Zâviyelerin Rumeli'de Dağılımı	90

KISALTMALAR LİSTESİ

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı

AE. MÇLB. : Ali Emiri Musa Çelebi

AK : Atatürk Kitaplığı

b. : bin (oğul)

bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. EV. : Cevdet Evkaf Tasnifi

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Edt. : Editör

Ens. : Enstitüsü

h zr. : Hazırlayan

İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

İE. EV. : İbnül Emin Vakıf

MC : Muallim Cevdet Yazmaları

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

TD : Tapu-Tahrir Defteri

TD : Tarih Dergisi

trh. : Tarih

Üni. : Üniversitesi

VD : Vakıflar Dergisi

Yay. Haz. : Yayına hazırlayan

1. GİRİŞ

Tezimizin konusu, Ömer Lütfi Barkan'ın meşhur makalesinde¹ olduğu gibi, yeni fethedilen ve birçoğu boş olan topraklarda Anadolu'dan göç eden Türk göçmenler tarafından kurulmuş olan zâviyeler ile bu zâviyelerin yeni fethedilen topraklarda iskânın gerçekleşmesindeki rolleridir. Öncelikle üzerinde durulması gereken husus, bir kurum olarak zâviye ve zâviyenin işlevleri olmalıdır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde zâviyeler ele alınacak ve zâviyelerin Balkanlar'ın fethi arefesinde gerçekleşen iskân siyaseti çerçevesinde rolü değerlendirilecektir. Tezin son aşaması ise hangi zâviyelerin, kimler tarafından nerede kurulduğunun tespiti olacaktır. Çalışmamızda zaman olarak sınır II. Murad döneminin sonu iken, mekân olarak sınır ise bu döneme kadar Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Balkan topraklarıdır².

Kaynak Değerlendirmesi

Zâviyeler hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan birisi tahrir defterleridir³. Bu çalışma hazırlanırken bir çok tahrir defteri taranmış, bir kısmında zâviye kaydına rastlanırken bir kısmında da zâviyeler ve vakıflarına ait bir kayda rastlanmamıştır. Çalışmamızda ele aldığımız döneme ait mevcut tahrir defteri yok denecek kadar azdır. Bu yüzden yararlandığımız tahrir defterleri genellikle XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın ilk yarısına aittir. Ancak, bu defterlerde yer alan geriye dönük kayıtlar/derkenarlardan önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu nedenle tahrir defterleri bizim için eşi bulunmaz bir kaynak niteliğindedir. Öncelikle Başbakanlık Osmanlı

¹ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD*, sayı 2 (Ankara 1942), s. 279-365; Özeti için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 133-153.

² Balkanlar, ismini bu coğrafyada bulunan sıra dağlardan almıştır ve bu isim Balkan Dağları'nın çevresinden itibaren Avrupa kıtasının güney doğusundaki yarımada'yı kastetmektedir (Kemal H. Karpat, "Balkanlar" maddesi, *DİA*, V, s. 25); Çoğu kez birbirinin yerine kullanılan Rumeli ismi ise Romania'dan gelmekte olup, Osmanlılar'ın Marmara denizinin karşısında fethettikleri Bizans toprakları için kullanılmıştır (Halil İnalcık, "Rumeli" maddesi, *DİA*, XXXV, s. 232).

³ Osmanlı Devleti'nde tahrir, vergi ve vergi nüfusunu tespit etmek üzere belli aralıklarla yapılan sayımlara verilen isimdir. Tahrir yazımında gelir kaynakları, bütün ayrıntılarıyla kendine özgü bir sistemle kaydedilir, aynı zamanda da vakıfların durumlarını ortaya koyacak önemli sayımlar da yapılırdı. Belli aralıklarla yapılan tahriri il yazıcısı denilen bir tahrir emini ile çoğu zaman ona refakat eden katip ve kadılar gerçekleştirirdi (Mehmet Öz, "Tahrir" maddesi, *DİA*, X, s. 426).

Arşivi'nde yer alan tahrir defterleri⁴ taranmıştır. Ayrıca Bulgaristan Milli Kütüphane'de bulunan tahrir⁵ ve sicil defterleri⁶ de yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Tahrir defterleri haricinde yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Maliyeden Müdevver Defterler'den⁷ tez ile ilgili olanları değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu kaynaklara ek olarak İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda bulunan ve Balkanlar'a ait vakıf ve nüfus defterlerinde⁸ yer alan derkenarlar tezin amacı doğrultusunda taranmış ve önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Bütün bunların yanı sıra, yayınlanmış bazı tahrir defterleri⁹ ile transkripsiyonu yapılarak tez olarak çalışılmış 138 numaralı Edirne¹⁰, 1131 numaralı Çanakkale¹¹, R-20 numaralı Rusçuk¹², 153 numaralı Edirne¹³, 1751 numaralı Rodoscuk¹⁴, 1596 numaralı Rodoscuk¹⁵, 1579 numaralı Rodoscuk¹⁶, Hicri 1201-1202 tarihli Karaferye Kazası¹⁷, R-3 numaralı Rusçuk¹⁸, R-8 numaralı Rusçuk¹⁹ şer'iyye sicillerinden de istifade edilmiştir.

⁴ BOA, TD, nr. 1M, 3, 4, 7, 9, 11, 12, 16, 16M, 20, 26, 27, 50, 70, 73, 74, 75, 77, 81, 82, 94, 101, 114, 108, 126, 128, 130, 135, 136, 138, 143, 144, 145, 149, 151, 167, 170, 185, 191, 202, 210, 215, 232, 236, 286, 306, 309, 311, 341, 367, 370, 382, 385, 390, 394, 403, 409, 424, 433, 470, 492, 494, 542, 664, 1078.

⁵ HN 1/1, Pd 1/87, HK 12/9, OAK 45/29, OAK 214/5, OAK 265/68, D 649, D 707 tahrir defterleri.

⁶ S1, S1 bis, S 344 numaralı Sofya sicil defterleri.

⁷ BOA, MAD, nr. 12, 35, 66, 506, 525, 544, 4184, 8248.

⁸ Atatürk Kitaplığı, MC 0.89 (Vakıf, timar ve nüfus defteri : Dimetoka, Gümölcine, Firecik, İpsala, Keşan, Yanbolu kazalarının 860 - 878 H. tarihleri arasındaki Vakıf, timar ve nüfus defteri), MC 0.79 (Nüfus defteri: Gelibolu Sancağı'na ait 879 H. tarihli).

⁹ Halil İnalçık, *Hicri 385 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1988; H. İnalçık, E. Radushev, U. Altuğ, *1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defteri*, Ankara 2013; Feridun M. Emecen, "Defter-i Köhne: Pirlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Timar Defteri (1445-1455)", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 43 (İstanbul 2014), s. 341-474.

¹⁰ Oğuzhan Samıkıran, *138 Numaralı Edirne Şer'iyye Sicilli H. 1119-1161/ M.1707-1748*, Fırat Üni., Yüksek Lisans tezi, Elazığ 2006.

¹¹ Serkan Aslan, *1131 Nolu Çanakkale Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Çanakkale On Sekiz Mart Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Çanakkale 2006.

¹² Eser Erdem Özkan, *R-20 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H.1244-1247/ M. 1828-1831)*, Osmangazi Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Eskişehir 2006.

¹³ Sabiha Şengür, *153 Numaralı Edirne Şer'iyye Sicili H. 1164-1170/ M. 1750-1756*, Fırat Üni., Sosyal Bilimler Ens., Elazığ 2007.

¹⁴ . Emine Cengiz, *1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şeriye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili*, Trakya Üni., Sosyal Bilimler Ens., Edirne 2008.

¹⁵ Necla Bostancı, *1596 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Taranskripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Sakarya Üni., Sosyal Bilimler Ens., Sakarya 2010.

¹⁶ Agron İslami, *1579 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Sakarya Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Sakarya 2010.

¹⁷ Hazım Çatal, *Karaferye Kazası Hicri 1201-1202 (Miladi 1787-1788) Tarihli Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve İnceleme)*, Ege Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İzmir 2012.

¹⁸ Duygu Tanıdı, *R-3 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicilinin Çeviriyazısı ve Tahlili (H. 1093-1100/ M.1682-1688)*, Osmangazi Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Eskişehir 2013.

¹⁹ Emrullah Öztürk, *R-8 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H.1192-1193/ M. 1778-1779)*, Osmangazi Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Eskişehir 2013.

1. 1. Zâviyeler ve Zâviye Terimi

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve geniş bir coğrafyaya yayılmasında çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunlardan Osmanlılar'ın uygulamış olduğu istimâlet politikası, Balkanlar'ın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu, Katolik Hıristiyan dünya ile Ortodoks Hıristiyan dünyası arasındaki rekabet bu faktörlerden sadece bir kaçıdır²⁰. İşte bu ve bunun gibi çok yönlü oluşumlarla şekillenen süreçte, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yayılmasına katkı sağlayan zümrelerin başında dervişler ve onların kurdukları zâviyeler gelmektedir.

Çeşitli dini akımların temsilcisi olan dervişler, zâviyelerini yerleşim merkezlerinin yakınlarına veya yol güzergâhlarında bulunan ıssız bölgelere kurmuşlardır. Zamanla buralarda zâviye merkezli bir yaşam alanı oluşturmuşlar ve yolcuların (ayende vü revende) hizmetinde bulunmuşlardır. Zâviyelerin kurulması için gerekli olan arazi, ya şeyh tarafından bizzat temin edilmekte veya o yerin hükümdarı, devlet adamları ya da zenginleri tarafından bağışlanmaktaydı. Bu şekilde kurulan zâviyeler, gelirlerinin tümünü veya bir kısmını arazi vakıflarından sağlamaktaydı²¹.

Osmanlı Devleti'nde zâviyelerin temel fonksiyonu yolcuların konaklama ihtiyaçlarını karşılamaktı²². Bu hizmetleri karşılığında, avarız-ı divâniye gibi örfi vergilerden muaf tutulmuşlardır²³. Konaklamanın yanı sıra zâviyeler, mensuplarına dini ve tasavvufi eğitim vermeyi amaçlayan ve bu doğrultuda örgütlenen eğitim kurumları olarak da görev yapmaktaydılar. Bu görevi ifa ederken sadece mensupları için değil, çevresindeki insanlar için de karşılıklı sosyal ve kültürel etkileşim aracı olarak dışa dönük bir yapı arz etmekteydiler²⁴.

²⁰ Osmanlı Devleti'nin kuruluşu için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 66-88; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 2009; Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1998; Friedrich Giese, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Derleyen Oktay Özel-Mehmet Öz (Ankara 2005), s. 149-176.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak - Suraia Faroqhi, "Zâviye" maddesi, *İA*, XIII, s. 472-475.

²² "...zıkr olan dervişler zâviye-i mezbûre civarında sâkin olup ayende vü revendeye hidmet ederler." (BOA, *TD*, nr. 370, s. 40).

²³ "...adet-i ağnamına ve resm-i ârusânelerine kimesne dahl eylemeye deyû defter-i atikte mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kayd olundu." (BOA, *TD*, nr. 385, s. 369).

²⁴ A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 472-475.

Terim olarak zâviye²⁵, dervişlerin baba, dede ve gazi gibi unvanlara sahip bir şeyh etrafında toplanıp beraberce yaşadıkları, gelip geçenlere yiyecek, içecek ve yatacak yer temin ettikleri mekânları ifade etmektedir. Tarihin belli dönemlerinde daha geniş manaları da ifade ettiği görülen zâviyelerin yerine hangâh, tekke, dergâh, savma‘a, buk‘a, düveyre, medrese, imaret, ribât ve âsitane gibi çeşitli tabirler de kullanılmıştır²⁶. Bu tabirlerin birbirinden farkı, çoğu zaman bazı küçük mimari özellikler ile teşkilat değişiklikleri olmuştur. Osmanlı'da ise zâviye tabiri genel olarak şehir, kasaba ve köylerdeki küçük tekkelerle geçit, derbend ve yol üzerinde bulunan misafirhâne fonksiyonu ifâ eden yapılar için kullanılmıştır²⁷.

1. 2. Zâviyelerin Fiziki Yapıları ve Görevlileri

Zâviyeler, fiziki olarak gösterişten uzak sade yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle ahşap ve kerpiç malzeme kullanılarak inşa edildiklerinden dolayı, birçoğunun günümüze ulaşması mümkün olmamıştır²⁸. Ahşap malzeme kullanımına örnek olarak İshak veled-i İsmail Tekkesi gösterilebilir. Altı ağaç direkli bir yapıya sahip olduğu anlaşılan tekkenin diğer klasik yapılardan iki direk daha fazla büyük olduğu düşünülmektedir²⁹. Zâviyelerin yapı özellikleri, bağlı bulunduğu dini akımı simgeleyen tasarımlara sahip olduğu gibi genellikle buldukları bölgeye uygun bir şekil arz ederlerdi³⁰.

Bir zâviyede en geniş mekânı mescit oluşturmaktaydı. Çünkü mescit, namaz kılmanın haricinde zâviye mensuplarının bir araya gelerek toplu ibadet ettikleri yer idi. Mescitten başka tevhidhâne bir zâviye de olmazsa olmaz dini ritüellerin

²⁵ Arapça "zvy" kökünde "toplamak, men etmek" anlamlarına gelen zâviye, kelime olarak "köşe" ve matematikte "açı" anlamlarına da gelmektedir (*Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II, s. 1666).

²⁶ Zâviye, hânıkah, tekke, âsitane ve dergâh terimleri için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 94, 425, 730; III, s. 445, 648; M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/ Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Ankara 2005), s. 316.

²⁷ A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 468.

²⁸ Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini - İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2 (İstanbul 1962), s. 25.

²⁹ "Vakf-ı İshak veled-i İsmail Emin sürgününde merhûm Sultan Murad Han'dan dedesi ve atası karındaşı Döndürme adasında iki yol arasında dutageldikleri çiftliği vakf itdim oğlu oğluna demiş kendü dahi vakf içinde oturur altı ağaçda oturur tekyesi vardır bu vakıf yerde kendü çifti yürür eski defterde böyle kayd olunmuş ama kimesne gelen ... şimdi hâli bulundu ma'lum olmadı hâli." (BOA, TD, nr. 20, s. 301).

³⁰ M. Baha Tanman, Aynı makale, s. 315.

gerçekleştirildiği mekân olarak işlev görmekteydi. Buraya semahhâne adı da verilmekteydi³¹. Zâviye yapılarının önemli bir kısmını, derviş ve misafir odalarının bulunduğu küçük hücreler oluşturmaktaydı. Burası dervişler ile yolcuların akşamları kaldıkları özel odalardır. Büyük zâviyelerde yolcuların temizlik ihtiyaçları için mutlaka bir hamam yer almaktaydı. Her zâviyede, ayrı bir bölüm halinde olmasa da kütüphane bulunduğu bilinmektedir³². Mesela Eski Zağra'da bulunan İbrahim Dede Zâviyesi'nden bahseden 1489 tarihli tahrir defterinde, Hatime-i Kelamü'd-Din ve Mirsadü'l-İbâd isimli iki kitap özellikle kaydedilmiştir³³. Bu durum bize zâviyelerde tahrir defterlerine kaydedilecek kadar önemli el yazma kitapların olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Zâviyelerin yapı toplulukları arasında dönemin ulaşım aracı olan binek hayvanların bulunduğu ahır mutlaka bulunurdu. Ahır, zâviyeye ait binek hayvanların yanı sıra zâviyede kalan ve misafir edilen yolcuların binek hayvanları dinlendirilmesi ve bakımlarının yapılması vazifesini de ifa ederdi. Ayrıca çoğu zaman zâviyenin kurucusunun ve ailesinin medfun olduğu türbe ile mezarlık bölümü de zâviye yakınlarında yer almaktaydı³⁴.

Zâviyeler, şehir, köy ve kasaba gibi yerleşim yerlerinde kuruldukları gibi ıssız, hâli yerlerde de kurulmuştur. Şehirden uzak yerlerde bulunan zâviyeler birer çiftlik görünümüne sahiptiler. Dervişler bu tür zâviyelerde tarım ve hayvancılık yaparlardı. Bazı zâviyelerin kendine mahsus değirmenleri dahi vardı³⁵. Bu vasıflarını uzun yıllar devam ettiren ve tarımsal faaliyetlerini sonraki devirlere taşıyan önemli zâviyeler de bulunmaktaydı³⁶.

Şehir ve kasabalarda kurulan zâviyeler ise çoğu kez başlangıçta yerleşim merkezinin dışında kurulmuş olmalarına rağmen, zamanla etraflarında yerleşen

³¹ A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 474.

³² Göst. yer.

³³ “Vakf-ı karye-i Şapçılar Zâviye-i İbrahim Dede şimdiki halde Hızır İlyas nâm kimesne elindedir hüccet-i şer‘iyye ile mülkiyet üzere tasarruf olan bir pâre bağçesi ve bir Hatime-i Kelamü'd-din ve Mirsadü'l İbâd nâm kitapları meşhûr mezkûr zâviyeye hasbeten-lillah vakf itmiş elinde şer‘-i hüccetleri dâhi vardır.” (BOA, TD, nr. 26, s. 54).

³⁴ A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 474.

³⁵ Örneğin, Niğbolu'da bulunan Ali Koçı Baba zâviyesinde değirmen bulunmaktadır (BOA, TD, nr. 382, s. 730); A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 474.

³⁶ Suraiya Faroqhi, “Agricultural Activities in a Bektashi Center: The Tekke of Kızıl Deli 1750-1830”, *Südost-Forschungen*, sayı 35 (Münih 1976), s. 69; Suraiya Faroqhi, “Agricultural Crisis and The Art of Flute-Playing: The Wordly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1592-1652)”, *Turcica*, sayı 20 (Paris 1988), s. 43.

kişilerin olması dolayısıyla birer mahalle halini almışlardır. Buna dair incelediğimiz döneme ait bir çok örnek mevcuttur. Mesela, Dimetoka'da Abdal Cüneyd Zâviyesi bu türden bir zâviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Zâviye kurulduktan bir süre sonra etrafına çoğunlukla dericilerin yerleşmesi sonucu bir mahalle halini almış ve bu mahallede uzun süre Abdal Cüneyd Zâviyesi olarak isimlendirilmiştir³⁷. Az da olsa yeni fethedilen yerlerde, terk edilmiş halde bulunan kilise ve manastırların da zâviyeye çevrildiği görülmektedir³⁸.

Zâviyenin ve ona ait vakıfların yönetiminden zâviyedâr olan şeyh sorumluydu. Zâviyelerin temel fonksiyonu yolcuların konaklama ihtiyacını karşılamak olduğundan, zâviyedârların temel görevi de konaklama için gerekli tüm hazırlıkların yapılmasıydı. Zâviye şeyhleri, bölgedeki dini grup ve tasavvuf lideri olması açısından ve devlet tarafından imtiyazla oraya yerleştirildiğinden bölgelerinde nüfuzlu bir kişiydi. Bu nüfuzlarından dolayı buldukları bölgede hatırları sayılır kişilerdi. Öyle ki, bazı padişahlar zâviye şeyhlerine ayrı bir özen göstermekteydiler. Buna dair en iyi örneği Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında bilgi veren kaynaklarda geçen meşhur rüya hikayesinde görmek mümkündür³⁹.

Diğer yöneticiler de genellikle zâviyedârın ailesinden ve yakın çevresinden olan kişilerdir⁴⁰. Zâviyelerde şeyhler, dervişler, virdhan, zâkir, kelime-i tevhidan, hatimhan, aşirhan, imam, müezzinler gibi dini görevlilerden başka; tabbah (aşçı), helvacı, vekilharç, bevvab, kayyim, ferraş, çeraği gibi gündelik ihtiyaçları gideren görevliler de mevcuttur⁴¹. Dolayısıyla, bir çok çalışanın yer aldığı zâviyede belli bir hiyerarşik sistem işlemekteydi. Yeni gelen bir derviş ilk önce mutfakta çalışmaya başlar devamında zâviyenin çeşitli kısımlarında görev yaptıktan sonra tecrübesi ölçüsünde önemli görevlere getirilirdi⁴². Dervişler, kurdukları zâviyeler etrafında geçimlerini rahatça sağlayabilecek kabiliyete sahip kişilerdi. Nitekim, bir çok zâviyenin etrafında tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı ve bu faaliyetleri dervişler yerine getirmekteydi. Hatta dervişlerin değirmen inşa edebilecek yeteneğe sahip olmaları onların bu konuda ne kadar mâhir olduklarını göstermesi açısından

³⁷ BOA, TD, nr. 370, s. 30; Ömer Çam, TD 54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2010, s. 51.

³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", VD, sayı 12 (Ankara 1978), s. 262.

³⁹ Padişah ile şeyhler arasındaki ilişkiler için bkz. Ö. L. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 287-301.

⁴⁰ A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 472.

⁴¹ A. Y. Ocak, Zâviyeler, s. 265.

⁴² A. Y. Ocak-S. Faroqhi, Aynı madde, s. 473.

önemlidir⁴³. Örneğin, Niğbolu'da bulunan Ali Koçı Baba Zâviyesi kurulduğunda herhangi bir geliri yok iken sonrasında dervişler değirmen yapıp ve bahçede çalışarak zâviyenin giderlerini karşılamışlardır⁴⁴.

Bazen, servetlerini korumak ve ailelerine bırakmak isteyen güçlü kimselerin zâviye açıp, zengin vakıflar tahsis ederek bunu gerçekleştirdikleri de görülür. Çünkü vakıf mallarının müsadere edilmesi normal şartlarda oldukça zor olduğundan, zengin kişiler bu yönetime başvurmaktaydı⁴⁵. Ayrıca, vakıfların yönetimi şeyh öldükten sonra evlatlarına geçtiğinde, şeyhlik aile içinde devam ediyor ve böylece zamanla büyük şeyh aileleri ortaya çıkıyordu⁴⁶.

1. 3. Zâviyelerin Gelir ve Giderleri

Zâviyeler, gelirini vakıflardan sağlayan birer vakıf müesseseleridir⁴⁷. Dolayısıyla zâviyelerin gündelik ihtiyaçları ile personel giderleri vakıf geliriyle karşılanmaktadır. Bununla beraber zâviye vakıflarının geliriyle fakara için yiyecek ve giyecek temin edildiği gibi, gelip geçenlerin de yiyecek ve konaklama ihtiyaçları karşılanırdı⁴⁸. Ayrıca, dervişlerin bir yerden gelir beklemeden kendi imkânları ile hayatlarını sürdürdükleri zâviyeler de mevcuttur⁴⁹. Bunun yanısıra zâviyelerin kurulduğu yer tarım ve hayvancılığa elverişli ise dervişler tarafından burada az önce belirtildiği gibi, ufak çaplı tarım ve hayvancılık yapılmakta ve elde edilen ürünler zâviyelerin ihtiyaçları ve gelip geçenlerin hizmetleri için kullanılmaktaydı⁵⁰.

Zâviyeler, devlet adına gelip geçenlere hizmet etmek karşılığında devletten ayrıcalık ve haklar elde etmişlerdir⁵¹. Her türlü yolcuya ve tüccara hizmet etmeyi amaç edindiklerinden karşılığında da işledikleri topraklardan elde ettikleri ürünlerin

⁴³ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 294.

⁴⁴ BOA, *TD*, nr. 382, s. 730; Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 298.

⁴⁵ Vakıf aile ilişkisi için bkz. Hasan Yüksel, "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", *Türkler*, X, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 461-469.

⁴⁶ A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 248-263.

⁴⁷ A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 262.

⁴⁸ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 294.

⁴⁹ "Cema'at-i dervişân ki karye-i mezkûrda olurlar Karaca Ahmed dervişlerinden olan zâviyeleri vardır 'arâk-ı cebin ile zindegâni iderler." (BOA, *TD*, nr. 75, s. 285).

⁵⁰ "Olanca hâsılların zâviye-i mezkûrda sarf idüp âyende vü revendeye hıdmet iderler." (BOA, *TD*, nr. 75, s. 317); A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 264.

⁵¹ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 292.

vergisini ödemekten muaf tutulmuşlardı. Fakat zamanla bu hizmeti yerine getirmekte kusurlu görülenler ilga edilmişlerdi⁵².

Rumeli'deki zâviyelere ait olan büyük vakıfları kuruluş ve işleyiş bakımından, diğer vakıflardan ayırmak gerekmektedir. Devletin bir kamu hizmeti olarak yapması gereken iskân ve kolonizasyon faaliyetleri ile sosyal yardımları bu vakıflar ve vakıf zâviyeleri gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla buralarda kişisel çıkardan ziyade toplum menfaati ön planda tutulmuştur⁵³.

Fatih döneminde görülen vakıfların mirifleştirilmesi siyasetine zâviye vakıfları da maruz kalmıştır⁵⁴. Fatih'in merkezîyetçi politikaları gereği ve İstanbul'un fethi sonrasında buranın imar ve iskânı için gelire ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyacın giderilmesi için Fatih radikal bir karar ile bir çok vakfi devletleştirerek toprak reformu gerçekleştirmiştir⁵⁵. Buna gerekçe olarak da vakıfların yeniden tasdik için gerekli şartlara sahip olmamaları ve harap durumda olan vakıfların fonksiyonlarını yerine getirememeleri gösterilmiştir⁵⁶. Dolayısıyla zâviyelere gelir getiren vakıfların devletleşmesinden birçok zâviye etkilenmiş ve bu durum ulema ile birlikte sûfi çevrelerde de hoşnutsuzluğa sebep olmuştur⁵⁷.

1. 4. Zâviyelerin Fonksiyonları

Zâviyeler, çok yönlü bir yapıya sahip olmalarından dolayı, temel işlevleri olan yolcu hizmetinden başka bir çok farklı işleve de sahiptirler. Bu yüzden Osmanlılar'ın sosyal hayatı ile toplumsal yapısında doğrudan veya dolaylı yollarla

⁵² Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 299; Haşim Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 2007, s. 322; BOA, A. MKT. MHM., nr. 19/56, trh. 13 Rebiulevvel 1266/ 27 Ocak 1850.

⁵³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar" *İİFM*, XXII/1-2 (İstanbul 1963), s. 240-241; Ö. L. Barkan, *Toprak Vakıfları*, s. 21.

⁵⁴ "...evvelden vakfiyet üzere tasarruf olunagelmış imiş merhûm Mehmed Han zamanında bozulub timar olmuş imiş şimdiki halde padişahımız Bayezid Han mecmu' evkâfa ve emlâka inayet nâzirin idüp bu vakfın dahi vakfiyetin mukarrer dutup hükm-i şerif erzâni kılmış..." (BOA, *TD*, nr. 20, s. 264); "...Sultan Murad Hân vakf itmiş imiş Sultan Mehmed Han zamanında bozulub timar olmuş bâ'de merhûm Sultan Bayezid Hân gerü vakfi mukarrer tudup hükm-i şerif erzâni kılmış..." (BOA, *TD*, nr. 77, s. 265).

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aşık Paşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, hzr. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2003, s. 290.

⁵⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, I, s. 154.

⁵⁷ Oktay Özel, "Limits of the Almighty: Mehmed II's 'Land Reform' Revisited", *Journal of Social and Economic History of the Orient*, XLII/2 (Leiden 1999), s. 227.

pek çok etkileri olmuştur. Bu etkilerin başında iskân ve imar üzerindeki rolleri gelmektedir. Zâviyeler, şehir merkezlerine yakın yerlerde inşa edildikleri gibi, yerleşim merkezlerinden uzak bölgelerde de kurulmuşlardı. Dolayısıyla kuruldukları boş ve tenha yerlerde, yerleşim birimi olma yolunda ilk adımı atmışlardır⁵⁸. Böylece bölgenin iskânına öncülük eden zâviyeler, zamanla etraflarında mahallelerin ve köylerin teşekkül ettirilmesine vesile oldular⁵⁹. Ayrıca terk edilmiş yerleşimlere kurulan zâviyeler, o bölgenin yeniden imâr ve iskânında itici güç olmuşlardır⁶⁰.

Dervişler, zâviyelerde gördükleri hizmetin yanı sıra açtıkları topraklarda ziraat ile de meşgul olmaktadır. Böylece oluşturulan bahçeler ve değirmenler sayesinde, zâviye civarı mamur ve uğrak bir mevki haline gelmiştir⁶¹. Bu doğrultuda cazibe merkezi haline gelen zâviyeler, zamanla nüfus çeken birer odak olmuştur⁶².

Zâviyeler, buldukları bölgelerde asayişin temin edilmesi, yolcuların güvenle seyahat etmesi ve tüccarın güvenliği açısından önemli bir vazife üstlenirlerdi. Ticaretin kervanlarla gerçekleştirildiği dönemlerde bölgelerin güvenliğinin sağlanması, ticari faaliyet açısından hayati rol oynadığından, zâviyeler vasıtasıyla devrin güvenlik ihtiyacı en pratik ve masrafsız şekilde giderilmiştir⁶³. Bu yüzden tehlikeli olarak görülen yerlerde, birer karakol görevi üstlenen zâviyelerin kurulması devlet tarafından desteklenmiştir⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, devletin güçlü bir halk desteğine ve halk arasında birliği sağlayacak manevi bir güce ihtiyacı vardı. Tam da bu ihtiyacı karşılayacak unsurlar zâviyelerde mevcut bulunduğundan, devlet ile zâviyeler arasında karşılıklı yardımlaşma söz konusudur. Dervişlerin bahsettiğimiz faaliyetlerine karşılık ilk sultanlar da onlara vakıf emlakı bağışlayıp, zâviyelerin

⁵⁸ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 291-302; Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı Sempozyumu (Edirne 21-22 Şubat 1986)'na Sunulan Bildiriler* (Ankara 1985), s. 75; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992, s. 26.

⁵⁹ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 290.

⁶⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 102; A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 262.

⁶¹ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 290-297.

⁶² Yaşar Yücel, Aynı makale, s. 75; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992, s. 26.

⁶³ A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 258.

⁶⁴ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 297.

açılmasını teşvik etmişlerdi⁶⁵. Aynı zamanda fethedilen topraklarda yaşayan halkın, Osmanlı idaresine alışmalarında da zâviyeler önemli rol oynamışlardı⁶⁶.

Fetih ordusuyla beraber ve hatta onlardan önce hareket eden dervişler, bölgelerin ordudan önce mânen fethedilmesini sağlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun birer temsilcisi ve öncüsü olan bu dervişler, aynı zamanda yarı göçebe Türkmenlere de telkinatda bulunarak kendi siyasi etkilerini padişah adına kullanmışlardır. Osmanlı fetih ordularından önce bölgeye yerleşen ve orayı tanıyan dervişler ise ordu geldiği zaman askerlerin ilerleyişini kolaylaştırmaktaydı⁶⁷. Fetihleri kolaylaştırmanın yanında zâviyelerin fethedilen bölgede kalıcı olmaya da katkı sağladığı bilinmektedir. Hatta, Osmanlı Devleti'nin 1402 yılında yaşadığı sarsıntıdan sonra tekrar toparlanmasında, Rumeli'de yoğun bir kolonizasyon neticesinde yerleştirilmiş zâviyelerin ciddi bir katkısı olmuştur⁶⁸.

Osmanlılar'ın ilk yıllarında özellikle âhi zâviyeleri, kır-şehir uyumunu sağlamada, bürokrasinin şekillenmesinde ve ekonomik etkinliklerin düzenlenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, sanat ve zanaat erbâbını himaye etmiş, onların faaliyetlerini rahatça gerçekleştirmelerine imkân sağlamış ve yerli Rumlar ile Ermenilerin elinde olan sanat ve esnaflık faaliyetlerinin Müslüman Türkler arasında da yayılmasına önayak olmuştur⁶⁹.

Medreselerin nüfuz edemediği uzak köylerde bulunan zâviyeler, bölgenin dini ve sosyal hayatında belirleyici rol üstlenmişlerdir⁷⁰. Ulemanın, eğitimsiz halkın seviyesine inemediği zamanlarda dervişler, halkın dini yöndeki boşluklarını doldurmalarına yardımcı oldular. Bunun yanında dervişlerin beraberce yaptıkları ibadetler halk içinde manevi bir tatmin kaynağı oluşturmakta, zâviyelerde din ayrımı gözetmeksizin yapılan karşılıksız yardımlar gayrimüslimlerin İslamiyet'e ısınmasına

⁶⁵ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 283.

⁶⁶ Millet sistemi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, X, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 216-220; A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 256-257.

⁶⁷ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 285-304; Abdulkadir Yuvalı, "Osmanlılardan Önce Balkanlar'da Türkler", *Balkan Türkleri Sempozyumu (Kayseri 7 Haziran 1992)'na Sunulan Tebliğler* (Kayseri 1992), s. 12.

⁶⁸ Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşu", *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 5-9 Eylül 1990)'ne Sunulan Bildiriler*, III. Cilt (Ankara 1994), s. 836.

⁶⁹ Selahattin Döğüş, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zâviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi", *OTAM*, sayı 35 (Ankara 2015), s. 67-68.

⁷⁰ Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerin İzleri", *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 109.

ve Müslüman olmalarında büyük katkı sağlamaktaydı⁷¹. Zâviyelerde kayıtlı dervişlerin bir çoğunun Abdullah oğlu isimi ile yazılması, bu dervişlerin zâviye aracılığıyla sonradan Müslüman olduklarını düşündürmektedir⁷². Öte yandan zâviyelerde bulunan şeyh ve dervişler yakın çevrelerine yaşayışları ile örnek olmuşlar ve bizzat halleri ile onları etkilemişlerdir⁷³. Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kurulan zâviyeler, zamanla oradaki Hıristiyan azizler ile Müslüman dervişlere ait menkıbelerin birbirine karışmasına sebebiyet vermiş ve iki halk arasında ortak değerlerin oluşmasını, yakınlaşmayı ve uzlaşmayı sağlamıştır⁷⁴.

Zâviyeler sürekli dolup boşaldığı ve yabancıların misafir edildiği yerler olduğundan, hem yerli kültürün sergilendiği mekân hem de farklı kültürlerin etkileşim içinde olduğu dinamik bir yapı arz etmekteydi⁷⁵. Memleketlerinden göç edip gelen dervişler, beraberinde geldikleri yerin örf ve âdetlerini getirdiler. Aynı zamanda dervişler gittikleri coğrafyada, Türkçeyi yaymak için gönüllü elçiler olmuşlardı. Oluşturdukları kültür halkası etrafında, göçlerin sevk ve idaresini de onlar yürüttüler⁷⁶.

⁷¹ A. Y. Ocak, Zâviyeler, s. 267; Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999, s. 123.

⁷² Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 303; BOA, TD, nr. 385, s. 344; Mehmet Z. İbrahimgil, “Üsküp'te Tabhaneli- Zâviyeli Camiler”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı*, Kayseri 2001, s. 324; Yılmaz Kurt, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanaak Metod”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (İstanbul 1996), s. 55.

⁷³ Adem Efe, “Balkanların İslamlaşmasında Tekkelerin Rolü ve Kosova/ Prizren Şeyh Osman Efendi Tekkesi”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu (Isparta 5-7 Ekim 2012)'na Sunulan Bildirileri* (Isparta 2012), s. 457.

⁷⁴ A. Y. Ocak, Zâviyeler, s. 268; Mustafa Kara, *Aynı eser*, s. 123.

⁷⁵ Gülgün Yazıcı, “Osmanlının Avrupa'ya Uzanmasında Tekke ve Zâviyelerin Rolü”, *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Avrupa'ya İlk Adım Uluslar Arası Sempozyumu (Gelibolu 1 Kasım 1999)'na Sunulan Bildiriler*, (İstanbul 2001), s. 142.

⁷⁶ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 284-294.

2. OSMANLILAR'IN RUMELİ'YE GEÇİŞİ VE ZÂVİYELERİN ROLÜ

Çalışmamıza konu edindiğimiz zâviyelerin, Rumeli'de nasıl bir ortamda ve siyasi durumda kurulduklarını anlayabilmek adına, Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişi ve yerleşmeleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu bölümde önce Fatih Sultan Mehmed'e kadar olan padişahların döneminde yapılan fetihlerden bahsedilip ardından bu devirlerdeki iskân faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Sonra da zâviyelerin genel olarak Osmanlı'da nasıl kuruldukları hakkında belli başlı örneklerden hareketle bahsedilmiş ve zâviyelerin Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişindeki rolleri ile buradaki iskâna etkilerine değinilmiştir. Son olarak da zâviyelerin ve kurucularının isimlerinden yola çıkılarak zâviyelerin menşei üzerinde durulmuştur.

2. 1. Osmanlılar'ın Rumeli'ye Geçişleri ve Yerleşmeleri

Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişleri ve burada yerleşmeleri, Türk tarihi için bir dönüm noktasıdır. İlk olarak Gelibolu üzerinden gerçekleşen bu geçiş neticesinde Rumeli, Türk fütuhata açık bir hal almıştır. Nitekim, Akdeniz alemi ile Bizans'ın başkenti İstanbul arasındaki tek deniz yolu olan Çanakkale Boğazı da Osmanlı hakimiyetine girmiş oluyordu⁷⁷.

Çanakkale Boğazı, Osmanlılar'a doğal bir engel oluşturduğundan boğazın öte yakasına geçmek ve boğazdaki hakimiyeti sürdürebilmek için deniz araçları ile karşı kıyıyı tanıyan personel gerekmektedir. Bu noktada Osmanlılar'ın ihtiyacını karşılayacak olan Karesi Beyliği, onlara Rumeli'ye geçişte askeri destek ve yetişmiş kadro açısından önemli katkı sağlamıştır⁷⁸. Karşı kıyıyı tanıyan ve geçişlerinde tecrübeleri bulunan Karesi komutanları, aynı katkıyı Rumeli'ye geçtikten sonra fetihlerde de fazlasıyla göstereceklerdir⁷⁹.

⁷⁷ Şihabeddin Tekindağ, “Çanakkale” maddesi, *İA*, III, s. 343.

⁷⁸ Zerrin Günel Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999, s. 74.

⁷⁹ İbrahim Sezgin, “Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve İlk Fetihler”, *Osmanlı*, I, Edt. Güler Eren (Ankara 1999), s. 213.

Rumeli'de Osmanlılar sistemli bir fetih ve iskân hareketine girişmiş, uyguladıkları “istimalet” politikasıyla da ciddi bir mukavemetle karşılaşmamışlardır⁸⁰. Ayrıca, Rumeli'de siyasi ve dini istikrarın olmayışı, Osmanlılar'ın karşı yakaya geçişlerini kolaylaştırmış, bölgedeki feodal beylerin köylülere yüklediği oldukça ağır yükümlülükler nedeniyle de halk Osmanlı hakimiyetini kolayca benimsemiştir⁸¹. Rumeli'deki Osmanlı iskânı; içten gönüllü göçler ve zorunlu sürgünler ile dıştan da belli bir dönemde Timur tehlikesi sebebiyle gerçekleşmişti⁸². Balkan toprakları gibi stratejik bir bölgenin iskânı Osmanlılar için ayrı bir öneme haiz olduğundan buraya nüfus nakledilmesine fazlaca özen gösterilmişti. Rumeli'nin ilk fatihlerinden olan Süleyman Paşa'nın, babası Orhan Gazi'den bu yöndeki talebi dikkat çekici bir husustur⁸³.

Rumeli'ye göç edenlerin birçoğunun amacının burayı yurt edinmek olduğu bilinmektedir⁸⁴. Osmanlılar Rumeli'de kalıcı olmak istedikleri için buraya gelenleri ve sürgün ettiklerini sistemli bir şekilde iskân ettirmişler ve yeni yaşam sahaları ile yerleşim birimleri oluşturmuşlardır⁸⁵. Bu uygulanırken de başta vakıf ve temlik metoduna başvurulurken, sürgün usulü de yaygın olarak kullanılmıştır. İnsanlar sürgün edilirken, onların en verimli olacaklarına inanılan yeni fethedilmiş boş ve bereketli araziler tercih edilmektedir. Çünkü bu siyasetin temel amacı, devletin kendi gelirini arttırmaktır⁸⁶.

⁸⁰ Halil İnalçık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara 2005, s. 443- 472; Mücteba İlgürel, “İstimalet” maddesi, *DİA*, XXIII, s. 362.

⁸¹ İlhan Şahin, “Osmanlılar'ın Balkanları'ı İskân Politikası”, *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Avrupa'ya İlk Adım Uluslar Arası Sempozyumu (29 Ekim-2 Kasım 1999 Gelibolu)'na Sunulan Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 67; Mehmet İnbaşı, “Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 156-158.

⁸² “Ve hem Timur Han bu vilayete girecek şöyle heybet bıraktı kim önüne kimse karar idemezdi. Cümle ugrayacağı yirlerün halkı kaçup denizi geçüp Rumili'ne döküldiler. Tâ Arap'dan Kürt'ten Türkmen'den ve Anadolu'dan adam kaçup Rumili'ne geçdiler” (Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman (F. Giese neşri)*, hzr. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 48-49); Halil İnalçık, Rumeli, s. 770; Mustafa Daş, “Bizans Kaynaklarında Timur İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2 (İzmir 2005), s. 43-58.

⁸³ “Şimdi yüce şahsınıza şöyle malum ola ki, bu tarafta fetholunan hisar ve vilayetlere yerleştirmek ve buraları güzelleştirip mamur etmek için pek çok Müslüman'ın gönderilmesi gerekir. Onları fethedilen yerlere koyalım. Ayrıca seçkin gazilerden de yoldaş olarak gönderiniz” (Aşık Paşazâde, s. 109).

⁸⁴ Halime Doğru, *XIII.- XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir 2000, s. 59.

⁸⁵ M. Münir Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, X (İstanbul 1953), s. 300; Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum (Tiran 4-7 Aralık 2003)'una Sunulan Tebliğler*, (İstanbul 2002), s. 9.

⁸⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4 (İstanbul 1952), s. 56-78.

Osmanlılar'da sıkça görülen bir uygulama da fethedilen yerlerin orayı fetheden komutanlara kılıç hakkı olarak verilmesidir. Böylece hem komutanlar ödüllendirilip fetih teşvik ediliyor hem de fethedilen yerlerin kaybedilmemesi için oraya başta yakınları olmak üzere nüfus nakledilip yerleşmeleri sağlanıyordu⁸⁷.

2. 1. 1. Orhan Gazi Dönemi (1324- 1362)

Orhan Gazi, babası Osman Gazi döneminde (1299-1324), devrinin tecrübeli devlet adamlarından Gündüz Alp, Saltuk Alp ve Köse Mihal gibi komutanlarla beraber hareket etmiş ve önemli fetihlerde bulunmuştur. Babası hayatta olduğu zamanlarda askeri faaliyetlere başlamış olan Orhan Gazi, babasının vefatı üzerine 1324 yılının Mart ayında, Osmanlı Beyliği'nin başına geçmiştir⁸⁸.

Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişi, Karesi Beyliği'nin ilhakı ile Çanakkale Boğazı kıyılarının elde edilmesi sonucunda, Orhan Gazi döneminde gerçekleşti⁸⁹. Karesi Beyi Aclan Bey vefat edince iki oğlu arasında anlaşmazlık baş göstermişti. Aclan Bey'in oğullarından birisi olan Dursun Bey, Orhan Gazi'nin yanında diğer oğlu ise babasının yanında bulunmaktaydı. Karesi ümerasası Orhan Gazi'nin yanında bulunan Dursun Bey'i destekliyordu. Dursun Bey de Orhan Bey'i Karesi'ye davet ederek topraklarının büyük bir kısmının ona vermeyi teklif etti. Orhan Bey'in Karesi'ye gelmesi üzerine diğer kardeş Bergama Kalesi'ne sığındı. Orhan Gazi ve Dursun Bey onun üzerine gidip Bergama Kalesi'ne vardıklarında kaleye yaklaşan Dursun Bey, kaleden atılan bir okla yaralanarak vefat etmiştir. Bunun üzerine Orhan Bey, Karesi topraklarını zapt ettiğini bildirmiştir (735/1334-1335)⁹⁰. Karesi Beyliği'ni daha sonra Süleyman Paşa'ya ikta olarak bırakan Orhan Gazi Bursa'ya dönmüştür⁹¹.

Süleyman Paşa, Karesi topraklarını zamanla genişleterek Çanakkale sahil şeridine hakim olmuştur. Böylece, Gelibolu kıyıları ile karşı karşıya gelinmiştir. Bu sırada İstanbul'da Kayser olarak yerleşen Kantakuzenos'un kuzey Bulgaristan'daki

⁸⁷ Y. Halaçoğlu, Rumeli İskânı, s. 4.

⁸⁸ Halil İnalcık, "Orhan" maddesi, *DİA*, XXXIII, s. 375-375.

⁸⁹ Zerrin Günel Öden, "Karesioğulları" maddesi, *DİA*, XXIV, s. 489.

⁹⁰ Aşık Paşazâde, s. 104.

⁹¹ Aşık Paşazâde, s. 102-104; Zerrin Günel Öden, *Aynı eser*, s. 62.

topraklarını Sırp Kralı Duşan tehdit ediyordu. Sırp tehdidini ortadan kaldırmak isteyen Kantakuzenos, 1346 yılında kızı Thedora ile evlenen müttefiki ve damadı Orhan Gazi'den yardım istedi. Orhan Gazi Kantakuzenos'a yardım için Sırp'ların üzerine Süleyman Paşa komutasında 20.000 civarında süvari gönderdi. İşte, Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi bu esnada olmuştur. Burada bulunduğu süre içinde akınlar yaparak ganimet elde etmiştir. 1352 yılında kış mevsimi geldiğinde ise kışı geçirmek üzere yerleştiği Çimbi Kalesi'nden bir daha çıkmayacaktır⁹². Bu politika sayesinde Çimbi Kalesi Osmanlılar'ın Balkanlar'da yapacağı fütuhatın başlangıcını teşkil etmiştir⁹³.

Bu ilk adımdan sonra güneyde Yakub Ece ve Gazi Fazıl, kuzeyde Hacı İlbey ve Evrenos Bey, ortada da Süleyman Paşa fetih hareketlerini idare etmeye başlamışlardır. Fetih hareketini kolaylaştıran en önemli unsur, 2 Mart 1354 yılında gerçekleşen, Gelibolu civarındaki kalelerin surlarının yıkılmasına sebep olan büyük bir depremdir. Bu doğa olayı, buraların kolayca zapt edilmesini ve Osmanlılar'ın Rumeli'ye yerleşmesini sağlamıştır. Artık, Osmanlılar'ın önünde fethedilmeyi bekleyen geniş bir coğrafya vardır⁹⁴.

Gelibolu'nun alınması ile Osmanlılar'ın Balkanlar'daki ilk hareket üsleri Gelibolu ve Bolayır oldu⁹⁵. Bu açıdan Gelibolu Rumeli'ye geçişte ayrı bir öneme sahiptir. Hemen arkasından Rumeli'deki fetih hareketi sağ, sol ve orta kol olarak organize edildi⁹⁶. Gelibolu'nun fethini 1354 yılı ve sonrasında Malkara, İpsala ve Vize takip etmiştir⁹⁷. Süleyman Paşa'nın 1357'de vefat etmesi Osmanlı'nın Rumeli fetihlerini kısa süreli sekteye uğratmış ise de bir süre sonra Süleyman Paşa'nın yerini Şehzade Murad ile Evrenos Bey ve Hacı İlbey gibi önemli Karesili komutanların

⁹² Halil İncalıcık, "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, LXXIII/266 (Ankara 2009), s. 84-87.

⁹³ M. Münir Aktepe, "Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *T D*, sayı 2 (İstanbul 1950), s. 285; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, hzr. Atsız, İstanbul 2013, s. 34.

⁹⁴ Halil İncalıcık, "Osmanlı Devleti'inde Uc (Serhad)lar", *Doğu Batı Makaleler II* (İstanbul 2008), s. 51.

⁹⁵ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzr. Abdullah Satun, III. Defter, İstanbul 2014, s. 12; Münecimbaşı Ahmed, *Câmiü'd-düvel*, nşr. Ahmet Ağrakça, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi (1299-1481)*, İstanbul 2014, s. 118; Halil İncalıcık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi 3* (Prizren 2005), s. 23.

⁹⁶ M. İnbaşı, *İskân Siyaseti*, s. 155; Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 165.

⁹⁷ Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't Tevârih*, I, İstanbul 1279, s. 55-57; Ahmedî, *Tevârih-i Mülük-i Âl-i Osman*, hzr. Atsız, İstanbul 2013, s. 145; Şükrullah, *Behcetü't- Tevârih*, hzr. Atsız, İstanbul 2013, s. 210; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 24.

alması ile fetih hareketleri eskisinden çok daha fazla hız ve iştıyak ile devam etmesi sonucunu doğurmuştur⁹⁸.

Bu dönemde İstanbul'da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Orhan Bey'den yardım isteyerek Çimbi Kalesi'ne yerleşilmesine zemin hazırlayan İmparator Kantakuzenos ile Ioannes Palaiologos aileleri arasında Bizans tahtını elde etmek için mücadele başlamıştır. Buna Balkanlar'ın büyük imparatoru olan Sırp Kralı Duşan'ın 1355'te ölmesi üzerine Sırp İmparatorluğu'nun parçalanmasını da eklediğimizde, Osmanlı Devleti'nin bu siyasi ortamdan istifade ederek Balkanlar'da ilerlemesinin nedeni kolaylaştığını görmek mümkündür⁹⁹.

Osmanlılar'ın Rumeli'ye bu ilk geçişlerinden sonra en önemli başarılarından birisi Edirne'nin fethidir. Esasen Trakya, Osmanlılar tarafından 1359 yılında sistemli bir şekilde fethedilmeye başlanmıştı¹⁰⁰. Dimetoka Kalesi, 1361 yılında Hacı İlbeyi tarafından ele geçirilip Edirne'ye giden yardımlar engellenmeye çalışıldı. Aynı yıl Edirne Şehzade Murad ve Lala Şahin tarafından fethedildi¹⁰¹. Edirne fethedildikten kısa bir süre sonra da Bursa'da bulunan Orhan Gazi, Mart 1362 yılında vebadan vefat etmiştir¹⁰².

Rumeli'de iskân faaliyetlerine, ilk fetih ile beraber Orhan Gazi döneminden itibaren başlanmıştı. Osmanlılar'ın Süleyman Paşa komutasında Rumeli'ye geçmeleri ile beraber yerleşilen ilk kale Çimbi Kalesi olmuştu. Dolayısıyla Çimbi Kalesi Osmanlılar'ın Rumeli kıyılarında elde ettiği ilk köprü başı olması açısından büyük öneme sahiptir¹⁰³. Rumeli'de bir çok fetih gerçekleştiren Süleyman Paşa, Orhan Gazi'den fethedilen hisar ve vilayetlere yerleştirilmek üzere pek çok Müslüman'ın Rumeli'ye gönderilmesi gerektiğini söylemiş ve Gelibolu bölgesine iskân

⁹⁸ Mehmet İnbacı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*, I, Ankara 2006, s. 289-290.

⁹⁹ H. İnalçık, Sultan Orhan, s. 85- 91.

¹⁰⁰ Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne (Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı)*, Ankara 1993, s. 146.

¹⁰¹ Aşık Paşazâde, s. 113-114; Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 2012, s. 23; Tacü't- Tevarih, I, s. 114; Müneccimbaşı, s. 128; Oruç Bey, s. 35; Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 89-90. Osmanlı kaynaklarında Şehzade Murad'ın Edirne'yi sultan olduktan sonra fethettiği şeklinde rivayet edilmesinden dolayı bu tarih araştırmacılar arasında tartışmalara sebep olmuştur. Tartışmalar için bkz. Halil İnalçık, Edirne'nin Fethi, s. 146-159.

¹⁰² H. İnalçık, Sultan Orhan, s. 96-97.

¹⁰³ M. Münir Aktepe, Çimbi Kal'ası, s. 285.

ettirilmişti¹⁰⁴. Nitekim, Osmanlılar'ın Balkanlar'da yerleşme siyaseti I. Murad döneminden itibaren fetih organizasyonu doğrultusunda sağ, sol ve orta kollar üzerinde gerçekleşmiştir¹⁰⁵.

2. 1. 2. I. Murad Dönemi (1362- 1389)

Kardeşi Süleyman Paşa'nın vefatı sonrasında I. Murad, henüz şehzade iken Rumeli'ye geçip 1362 yılına kadar dönemin tecrübeli ve büyük komutanları olan Lala Şahin Paşa, Gazi Evrenos ve Hacı İlbey ile beraber fetihlerde yer aldı. Babası Orhan Gazi'nin 1362 yılında vefatı üzerine tahta geçti. Bu dönemde Bizans, Bulgar, Sırp, Arnavut, Venedik ve Macarlar arasındaki karışıklık ve Osmanlılar'ın bu karışıklıktan yararlanarak uyguladığı siyaset, Balkanlar'da Osmanlı fetihlerini kolaylaştırmıştır¹⁰⁶.

Sultan I. Murad, Anadolu'daki Karaman ve Eretna tehdidinden dolayı 1365 yılına kadar Rumeli'ye geçememiş ise de onun yerine bölgedeki uç beyleri faaliyet göstermekten geri kalmamışlardır¹⁰⁷. Nitekim, Edirne'de bulunan Beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından Eski Zağra ve Filibe, 1364 yılında fethedilmiştir¹⁰⁸. Hayrettin Paşa tarafından 1383 yılında Serez alınmış ardından 1387 yılında da Selanik teslim olmuştu¹⁰⁹. 1372 yılı Köstendil, Kavala, Drama, Zihne ve Karaferye, 1380 yılı İştıp, 1382 yılı Manastır ve Pirlepe, 1385 yılı Ohri, 1386 yılı ise Niş'in fethedildiği yıllar olmuştur. Bütün bu fetihler Çandarlı Hayreddin Paşa ve Evrenos Bey'in başında bulunduğu kuvvetler tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹⁰.

I. Murad, aynı zamanda vassalı olan Sırp Prensi Lazar'ın üzerine gitmiş ve iki ordu 28 Haziran 1389'da Kosova Ovası'nda karşı karşıya gelmiştir. Savaşın ilk

¹⁰⁴ Aşık Paşazâde, s. 109; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman (II. Defter)*, hzr. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 156; Neşrî, s. 84; Feridun Emecen, "Süleyman Paşa" maddesi, *DİA*, XXXVIII, s. 95.

¹⁰⁵ M. İnbaşı, *İşkân Siyaseti*, s. 155; Halime Doğru, *Fetih ve İşkân Siyaseti*, s. 165.

¹⁰⁶ Halil İnalçık, "Murad I" maddesi, *DİA*, XXXI, s. 156.

¹⁰⁷ H. İnalçık, *Murad I*, s. 156-160.

¹⁰⁸ Enverî, s. 24; Oruç Bey, s. 37; Müneccimbaşı Ahmed, s. 130; Neşrî, s. 92; H. İnalçık, *Murad I*, s. 156.

¹⁰⁹ Melek Delilbaşı, "Bizans'tan Osmanlı Fethine Selânik (Thessaloniki)", *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*, İstanbul 2013, s. 100.

¹¹⁰ Hoca Saadettin Efendi, s. 87-90; Müneccimbaşı, s. 139; Oruç Bey, s. 41; Selçuk Ural, *Balkanlar'ın İncisi Ohri*, İstanbul 2013, s. 29; Mehmet İnbaşı, Aynı makale, s. 290; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 34.

zamanlarında Osmanlılar'ın sol kolu çöktüyse de sağ kolda bulunan Şehzade Yıldırım Bayezid'in üstün çabaları sayesinde Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanmıştır. I. Kosova Savaşı olarak adlandırılan bu savaşın sonunda Sultan Murad, savaş alanında dolaşırken ölü taklidi yapan Milos Kobilovic isimli bir Sırp askeri tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir¹¹¹.

I. Murad döneminde de Rumeli'de iskân büyük bir hızla devam etmiştir. Hoca Sadettin Efendi, Edirne şehrindeki yerleşmeyi ayrıntılarıyla anlatırken gelen gidenler için misafirhaneler yapıldığından bahseder. Hoca Sadettin Efendi'nin buradaki hangâh ve aramgâhlardan kastı zâviyeler olmalıdır¹¹². İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Edirne, fetihden üç yıl sonra payitaht yapılmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın Rumeli'ye ne kadar önem verdiğinin ve burada kalıcı olmayı istediğinin açık bir göstergesidir¹¹³.

Rumeli'de iskân, gönüllü olanların yanında zorunlu göçlerle de sürdürülmüştür. Kara Temür Paşa beylerbeyi olunca önce Saruhan iline gönderilmiş ve burada bulunan konar-göçer obaları Serez'e göç ettirmişti. Bu durum, I. Murad zamanında Anadolu'dan Rumeli'ye yerleştirmek üzere yapılan göçlere bir örnek oluşturur¹¹⁴. Elimizde buna dair kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte, Rumeli'de kurulan zâviyeler, göç edenler tarafından kurulmuş olmalıdır.

2. 1. 3. I. Bayezid Dönemi (1389- 1403)

I. Bayezid, şehzadeligi döneminde önemli zaferler kazanmış ve Kosova Savaşı'nın kazanılmasında sağ koldaki gayretleri etkili olmuştur. Babası I. Murad bu savaşta şehit edilince onun yerine tahta geçti. I. Bayezid döneminde de Balkanlar'a yönelik fetih politikası devam etmiş, ancak tahta çıktığı yıllarda Anadolu'daki beyliklerin isyanları yüzünden bir süreliğine Anadolu'da bulunmak mecburiyetinde

¹¹¹ H. İnalçık, Murad I, s. 162.

¹¹² “Etraf-ı bilâddan öl emn-i abâde irtihal eden ricâl-i menazil ferağ ve nice bostan ve bağ tertib etmekle ol şehri mu‘azzam sevâd-i ‘azim olmuştur telahûk-u himem-i selâtin ... kerem ile mebâni-i hayrât ... mirât feravan ve mesacid ve ma‘bed bî payân medreseler ve hangâhlar ve sadrin ve vardin için âramgâhlar ve mu‘allimhâneler ve latif kâşhâneler ve mükellef sükler ve bazarlar ve köprüler ve hanlar ve nice âsarlar ziyade olmağla ol belde-i tayyibe kabsetü'l-islam ve timsal-i dârü's-selam olmuştur.” (*Tacü't-Tevarih*, s. 83-84).

¹¹³ Halil İnalçık, Edirne'nin Fethi, s. 146-159.

¹¹⁴ Aşık Paşazâde, s. 123; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 28; Neşri, s. 111.

kalmıştır. Bu yıllarda Balkanlar'daki fetihler, aynen babası I. Murad döneminde olduğu gibi uç beyleri tarafından devam ettirildi. Örneğin, 1391 yılında Üsküp, Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiş ve böylece Arnavutluk - Bosna yolu üzerinde önemli bir üs elde edilmiştir¹¹⁵.

Yıldırım Bayezid, daha sonra hedefini Anadolu'dan batıya çevirip, Balkan prensleri ile Palailogosları bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda Theodore Palailogos'tan Mora'daki bazı şehirlerin kendisine teslim edilmesini istedi. Bu şehirleri vermeyi kabul etmeyen Palailogoslar, Venedik'ten yardım talep ettiler. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid Yunanistan üzerine bir sefer düzenleyerek 1389'da kaybedilen Selanik şehrini 1394 yılında tekrar geri aldı ve Teselya Bölgesini ele geçirdi. Bunun yanı sıra Evrenos Bey de 1397 yılında Argos ve Atina şehirlerini Osmanlı topraklarına kattı¹¹⁶. Niğbolu, Silistre Hisarı ve Karaferye de bu dönemde fethedilen yerler olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁷. Balkanlar'da Osmanlı fetihleri devam ederken doğuda Timur tehlikesi baş gösterecektir. 1399 yılında Doğu Anadolu'ya gelen Timur ile Osmanlı kuvvetleri, 1402 yılında Ankara Çubuk Ovası'nda karşı karşıya geldiler. Bu savaşta mağlup edilen Yıldırım Bayezid esir düştü ve daha sonra da Akşehir'de vefat etti¹¹⁸.

Yıldırım Bayezid zamanında Rumeli'de iskân politikası aynı hızla devam etti. Kaynaklarda bu durumu açıklayan en açık örnek Saruhan ilinde bulunan göçebe halkın Rumeli topraklarına sürgün edilmesidir. Menemen Ovası'nda bulunan ve tuz yasağına uymadıkları bilinen göçebe aşiretler, Yıldırım Bayezid'e şikayet edilmiş ve o da oğlu Ertuğrul'a haber göndererek bu halkın Rumeli'de Filibe'ye sürgün edilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Ertuğrul göçer halkı eksiksiz bir şekilde Filibe'ye sürgün ile iskân ettirmiştir. Daha sonra bu halk burada Saruhan ilinden geldikleri için Saruhanbeyli olarak anılmıştır¹¹⁹. Aynı durum Kocaeli'nden Rumeli'ye göç ettirilenler için de söz konusu olmuştur¹²⁰.

Ayrıca Rumeli'ye sevk edilenler arasında Tatarlar da bulunmaktadır. Özellikle Teselya ve Üsküp bölgesine yerleştirilen Tatarlar, bu coğrafyada önemli

¹¹⁵ Aşık Paşazâde, s. 126; Halil İncılık, "Bayezid I" maddesi, *DİA*, V, s. 232; Hadîdî, *Tevarih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 108.

¹¹⁶ H. İncılık, Bayezid I, s. 232-233.

¹¹⁷ Hadîdî, s. 117; Oruç Bey, s. 44; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 41.

¹¹⁸ H. İncılık, Bayezid I, s. 233.

¹¹⁹ Aşık Paşazâde, s. 138-139; Hadîdî, s. 125; Neşrî, s. 154.

¹²⁰ Ö. L. Barkan, Sürgünler, s. 216.

bir askeri ve siyasi aktör olmuşlardır¹²¹. Görüldüğü üzere Yıldırım Bayezid devrinde de Rumeli'nin Türkleşmesi için büyük gayret sarf edilerek Müslüman Türk nüfus bu coğrafyaya yerleştirilmiştir.

2. 1. 4. I. Mehmed Dönemi (1413- 1421)

Yıldırım Bayezid vefat edince oğulları arasında taht mücadeleleri başlamış ve 1413 yılına kadar süren bu dönem “Fetret Devri” olarak adlandırılmıştır¹²². Fetret Devri, I. Mehmed'in tahta çıkması ile sona ermiştir. I. Mehmed, saltanat yıllarının büyük çoğunluğunu Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis etmekle geçirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu buhranlı yıllarda, Anadolu'daki beylikler ve Balkanlar'daki haraç ödeyen vassal devletler yeniden bağımsız hareket etmeye başlayarak kaybettikleri toprakların bir kısmını geri almışlardır¹²³.

I. Mehmed, Timur Hanlığı'nda tutulan kardeşi Mustafa'nın 1415 yılında serbest bırakılması ve Rumeli'de tahta çıkmak için faaliyet göstermesi üzerine onunla mücadele ettiği sırada, 1416 yılında Rumeli'de bir de Şeyh Bedreddin etrafında çıkarılan ayaklanma patlak vermişti. I. Mehmed, Şeyh Bedreddin'i yakalatarak Serez'de idam ettirmiştir. Bu karışıklıktan yararlanarak Deliorman'ı işgal eden Eflak Voyvodası Mircea ve Macaristan Kralı Sigismund, Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını ele geçirmeye çalışmışlardır¹²⁴.

I. Mehmed dönemi, Balkanlar'da büyük fetihlerin yapıldığı bir dönemden ziyade Osmanlılar'nın Timur tehlikesi sebebiyle Anadolu'da ve Balkanlar'da kaybedilen hâkimiyetinin yeniden tesis edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde I. Mehmed İskilip'te olduğu sırada burada gördüğü sefere katılmayan Tatarlar'ı Minnetoğlu Mehmed Bey ile beraber Filibe'ye göndererek orada iskân ettirmiştir. Minnetoğlu Mehmed Bey de Filibe'de bir imaret ve kervansaray yaptırarak buranın yurt tutulmasına ve imar edilmesine katkıda bulunmuştur¹²⁵.

¹²¹ Mehmet İnbaşı, *İskân Siyaseti*, s. 160.

¹²² Necdet Öztürk, “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 221.

¹²³ Halil İnalcık, “Mehmed I” maddesi, *DİA*, XXVIII, s. 392.

¹²⁴ H. İnalcık, *Mehmed I*, s. 392- 393.

¹²⁵ Aşık Paşazâde, s. 157; Hadîdî, s. 150; Oruç Bey, s. 61; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 57.

2. 1. 5. II. Murad Dönemi (1421- 1451)

II. Murad babasının vefatı üzerine tahta çıktığı zaman amcası Düzme Mustafa Rumeli'de faaliyet gösteriyordu. Edirne ile Rumeli'deki beyler de Mustafa'nın padişahlığını tanımışlardı. Aynı zamanda Anadolu'da da durum karıştı. Anadolu'da Hamidili'nde vali olan II. Murad'ın kardeşi Mustafa'nın isyanını da Germiyanogulları ile Karamanogulları destekliyordu. II. Murad uç beylerinin kendi tarafına geçmesiyle Edirne'yi alarak amcası Düzme Mustafa'yı bertaraf etmiş, daha sonra da Anadolu'ya geçerek kardeşi Mustafa'yı da idam ettirmiştir¹²⁶.

İsyanları bu şekilde bertaraf eden II. Murad, 1430 yılında yanında Anadolu askerleri olduğu halde Selanik'i kuşatarak 29 Mart'ta burayı fethetti¹²⁷. Rumeli Beylerbeyi olan Sinan Paşa da Yanya'yı fethetmiştir. Böylece Yıldırım Bayezid dönemindeki Osmanlı toprakları sınırına tekrar ulaşılabilmiştir. Macar Kralı Sigismund'un 1437'de ölümü üzerine Macaristan'da taht için karışıklıklar başlamıştır. II. Murad bu karışıklıkların olduğu sırada Macaristan üzerine sefere çıkıp 1439 yılında Sırbistan ve merkezi Semendire'yi zapt etmiştir¹²⁸. Hünyadi Yanoş Osmanlı ilerleyişini durdurmak amacıyla yanına Sırp despotu Georg Brankoviç ve yeni Macar Kralı Ladislas'ı da alarak Osmanlılar'ın Balkanlar'daki topraklarına yürüyüp, Sofya ve Niş'i ele geçirdi¹²⁹. Edirne'nin tehdit edilmesi üzerine bu kuvvetler ile Osmanlılar arasında 12 Haziran 1444'te Edirne Antlaşması yapılmıştır¹³⁰.

II. Murad batıda Edirne Antlaşması, doğuda da Yenişehir Antlaşması ile barış ortamı sağladıktan sonra büyük oğlu Alaaddin'in ölümüne duyduğu üzüntünün de etkisiyle Ağustos 1444'te tahtı kendi isteğiyle oğlu II. Mehmed'e bıraktı. Ancak, tahtta 12 yaşındaki genç padişahın bulunması Macar ve Eflak ordusunu cesaretlendirmiş ve yaptıkları antlaşmayı yok sayarak ordularıyla Edirne üzerine yürümüşlerdir. Devlet adamlarının etkisiyle II. Murad tekrar ordunun başına

¹²⁶ Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, I, İstanbul 2009, s. 105.

¹²⁷ Enverî, s. 38.

¹²⁸ Aşık Paşazâde, s. 189.

¹²⁹ Tacü't- Tevarih, I, s. 159; Müneccimbaşı, s. 141; Neşri, s. 97.

¹³⁰ H. İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 106- 107.

çağırılmış ve başkomutan olarak II. Murad Varna'da bu orduya karşı zafer kazanmış ve Osmanlılar'ın Balkanlar'daki varlığı ve yerleşmesi kesinleşmiştir.

II. Murad döneminde Balkanlar'a Müslüman nüfusunun yerleşmesi Sırp ve Macarlar'ı ciddi bir şekilde rahatsız edecek seviyeye ulaşmıştı. Aşık Paşazâde'de Semendire'nin fethi sonrasında buraya Müslümanların dolup yerleştiği ve bu durumun da Sırplarla Macarların birleşmelerine yol açtığı şeklinde kayıtlıdır¹³¹. Münecimbaşı ise II. Murad Selanik'i fethettikten sonra kaleyi korunaklı bir hale getirip etraftan ahaliyi buraya getirdiğini ve burada mâbedler ile mescitler yaptırdığını söylemektedir¹³².

II. Murad ikinci kez tahta çıktıktan sonra Arnavutluk, Eflak ve Mora'yı itaat altına almak için Mora üzerine bir sefer düzenledi. Daha sonra Sofya'ya dönen II. Murad, İskender Bey'in Hünyadi Yanoş ile birleşeceği haberini alınca Kosova'ya ilerledi ve burada karşılaşılan Macar kuvvetlerine karşı zafer kazandı. II. Murad, oğlu Mehmed'i Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendirdikten sonra 3 Şubat 1451'de hastalanarak vefat etti¹³³.

2. 2. Rumeli'de Zâviyelerin Kuruluşu ve İskâna Etkileri

2. 2. 1. Zâviyelerin Kuruluşu

Dervişler, geçimlerini sağlamak ve İslamiyet'i yaymak amacıyla Rumeli'deki fetihlere gönüllü olarak katılmışlardı. Fetihler karşılığında da elde edilen toprakların bir kısmı, dervişlere zâviye yapılması ve gelir oluşturması suretiyle vakfedilmiştir¹³⁴. İlk dönem Osmanlı padişahlarının Geyikli Baba, Postinpuş Baba ve Ebu İshaki gibi

¹³¹ “Semendire Vilkoğlu'nun elinden çıkınca ve memlekete Müslümanlar dolup yerleşince bütün kafirler bundan rahatsız oldular, Vilkoğlu gidip Macar'ın eteğine yapıştı...” (Aşık Paşazâde, s. 205).

¹³² “Selanik Kalesi daha evvel Rumların elinde idi. Kaleyi Sultan Bayezid onlardan aldı. Timur olayı sırasında Timur Frenkleri kaleyi istila ettiler. Sultan Murad da kaleyi onlardan zorla alıp müstahkem bir hale getirerek civardan getirdiği ahaliyi buraya yerleştirdi. Burada ma'bed ve mescidler yaptırarak hükümet merkezi olan Edirne'ye döndü.” (Münecimbaşı, s. 245).

¹³³ Halil İnalçık, “Murad II” maddesi, *DİA*, XXXI, s. 169- 170.

¹³⁴ M. İnbaşı, *İskân Siyaseti*, s. 159.

kişilere zâviye açmaları bu duruma örnek gösterilebilir¹³⁵. Bu türden ilişkilere ilk dönem Osmanlı kaynaklarında sıkça rastlanmaktadır¹³⁶.

Osmanlılar'da bilinen ilk zâviye, Şeyh Edebali'nin zâviyesidir. Bu zâviyeyi Şeyh Edebali'nin kendisinin yaptığı ve gelip geçenlere hizmet ettiği rivayet edilir¹³⁷. Bir başka önemli zâviye olan Geyikli Baba Zâviyesi'nin kuruluşunu ise Aşık Paşazâde şu şekilde rivayet eder. Orhan Gazi Bursa'ya geldiğinde burada dervişleri denetlemiş, Turgut Alp de bu sırada Orhan Gazi'ye geyiklerle birlikte yürüyen bir dervişin varlığından söz etmiştir. Orhan Gazi, bu dervişin kimin müridi olduğunu sordurmuştur. Derviş, Baba İlyas müritlerinden ve Seyyid Ebulvefâ'nın tarikinden olduğu cevabını vermiş, ancak ne Orhan Gazi'nin yanına gitmeyi ne de Orhan Gazi'nin kendisinin yanına gelmesini kabul etmiştir. Derviş, bir süre geçtikten sonra elinde kavak ağacı olduğu halde saraya gelerek, sarayın kapısına bu ağacı dikmiştir. Daha sonra buradan Orhan Gazi'ye dua ederek ayrılmıştır. Arkasından dervişin kaldığı yere giden Orhan Gazi, ona İnegöl yöresini vermeyi teklif etmiş, ancak derviş orada sadece bir tepenin dervişlerin havlı¹³⁸ olmasını istemiştir. Bunun üzerine Orhan Gazi, oraya Geyikli Baba Zâviyesi olarak bilinen bir tekke ile cami yaptırmıştır¹³⁹. İbn-i Kemal ve Neşri de aynı konuyu benzer şekilde rivayet etmiştir¹⁴⁰. I. Murad da Bursa'ya geldiğinde burada bulunan Postinpuş isimli dervişe bir zâviye yaptırmıştır¹⁴¹. Aynı şekilde I. Bayezid, Bursa'ya geldiğinde bir çok hayır kurumu yaptırmış, bunların içinde bir de Ebu İshaki için yaptırılan zâviye vardır¹⁴².

Hadîdî ise eserinde, zâviye ismi zikretmemiş olmakla birlikte bu iki zâviyeden birini kastediyor olmalıdır¹⁴³. II. Murad, Edirne'de yaptırdığı Muradiye

¹³⁵ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 283; Aşık Paşazâde, s. 106, 117, 126; Hadîdî, s. 109; Münecimbaşı, s. 132; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 24; Neşri, s. 80.

¹³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 88.

¹³⁷ “Osman'un halkı arasında aziz şeyh vardı, Ede-Balı dirlerdî. Dünyası bî- nihâyeydi, amma derviş siretin tutardı, derviş diyü lakab eydürlerdi. Bir zâviye yapup, ayende vü revendeye hizmet iderdi. Gâh Osman dahi anun zâviyesinde müsafir olurdu.” (Neşri, s. 40).

¹³⁸ Avlu, etraf, çevre (İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 602).

¹³⁹ Aşık Paşazâde, s. 106.

¹⁴⁰ İbn-i Kemal, *II. Defter*, s. 95; Neşri, s. 80.

¹⁴¹ Aşık Paşazâde, s. 117; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 24; Münecimbaşı, s. 132.

¹⁴² Aşık Paşazâde, s. 126; Şükrullah, s. 216-225; Tacü't- Tevârih, I, s. 195; Neşri, s. 165.

¹⁴³ “Serîre geçdi sultan hurrem ü şad
Buyurdu bir imaret itdi bünyad
Ki ayende revende yiye ni'met
Yiyen vü yediren itmeye minnet” (Hadîdî, s. 153).

Camii'nin yanına Mevlevi dervişleri için bir de zâviye yaptırmıştı¹⁴⁴. Sultanların yanı sıra önemli beylerin de zâviye ve imaret kurdukları olmuştur. Örneğin Evrenos Bey'in, Gümülcine ve Vardar'ı fethettikten sonra burada güzel binalar, gelip gidenler için imaret ve misafirhaneler inşa ettirdiği bilinir¹⁴⁵. Görüldüğü üzere zâviyeler ve benzer işleve sahip yapıların inşa edilmesinde toplumun ve ileri gelenlerin de etkisi olmuştur. Ayrıca fethedilen bölgelere gönüllü olarak gelen veya sürgün edilerek getirilip iskân ettirilen halk, doğal olarak kendi yaşam tarzına uygun sosyal müesseselere ihtiyaç duymaktaydı. Nitekim, yolcuların, yoksulların ve dervişlerin gelip faydalanacağı zâviyeler, toplumun ihtiyacına göre kurulmuşlardır¹⁴⁶. Hoca Sadettin Efendi, Bursa'da I. Murad tarafından yaptırılan hayır amaçlı yapıların yapılış sebebini “âbid, zâhid ve sâlih kişilerden, şeyhlerden, irşad sahiplerinden dilek üzere olduğundan bu gibilere, yurtlarından ayrı düşenlere, fakir ve zavallılara oturacakları yerleri yapılması buyrulmuştu” şeklinde açıklamıştır¹⁴⁷.

Ömer Lütfi Barkan, önemli bir kişinin türbesi etrafında, orayı ziyarete gelenlerin adaklarını ve sadakalarını kendilerine çekmek isteyen kişiler tarafından ve gelenlerin misafir edilmesi amacıyla kurulan zâviyelerin de olduğunu söylemektedir¹⁴⁸.

2. 2. 2. Zâviyelerin Osmanlılar'ın Rumeli'ye Geçişlerindeki Rollerini

Zâviyeler ve dolayısıyla dervişlerin, çoğu zaman Osmanlı ordusu henüz bir yeri fethetmeden önce oraya gidip halkın gönlünü fethettiği bilinmektedir¹⁴⁹. Rumeli'de bunu uygulayan dervişler, gayrimüslimleri İslam'a yaklaştırarak Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişini kolaylaştırmış ve hatta onların Müslüman olmalarına vesile olarak fetihlere Osmanlı ile beraber katılmalarını sağlamışlardır.

¹⁴⁴ Münecimbaşı, s. 253.

¹⁴⁵ Bkz. Heath W. Lowry-İsmail E. Erünsal, “The Evrenos Dynasty of Yenice Vardar”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXII (İstanbul 2008), s. 9-192; Ayşegül Kılıç, “Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu(Edirne 9-11 Mayıs 2012)'na Sunulan Bildiriler*, (Ankara 2012), s. 259-276.

¹⁴⁶ A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 261.

¹⁴⁷ *Tacü't-Tevarih*, I, s. 118-129.

¹⁴⁸ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 294-295.

¹⁴⁹ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 283.

Bu süreçte muhakkak Osmanlılar'ın uyguladıkları “istimalet” politikasının da katkısı vardır¹⁵⁰.

Rumeli'ye geçen halk ve mühtediler, burada kurulan zâviyeler etrafında bir nevi üs özelliğinde olan koloniler oluşturdular. Dolayısıyla bu kolonilerin merkezi zâviyeler olmuş ve buradan yönetilmişleridir. Bu koloniler daha sonra Rumeli'nin fethinde birçok açıdan katkı sağlamıştır¹⁵¹. Zâviyelerin bir diğer rolü gazilerin motivasyonu ile ilgilidir. Zira şeyh ve dervişlerin gaziler üzerinde cesaret verici rolleri vardı. Gazilerle beraber hareket eden şeyhler onlara telkinlerde bulunuyor ve gaziler de onların manevi güçlerini yanlarında hissediyorlardı¹⁵². Hatta, Rumeli'ye geçişte en önemli komutanlardan birisi olan Süleyman Paşa'nın da Mevlevi şeylerinden birinin müridi olduğu ve Mevlevi külahı taktığı rivayet edilmektedir¹⁵³. Gerçek olsun veya olmasın şeyhlerin menkıbeleri veya kerametleri gazileri psikolojik olarak desteklemiştir. Yaşanan olağanüstü olaylar ve şeyhlerin dilden dile dolaşan doğaüstü güçleri, gazilerde ve fetihlerde itici bir güç oluşturmuştur¹⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve daha sonra Rumeli'ye geçtiği dönemlerde yapılan gazalarda padişahların yanında bulunan arkadaşlarının unvanlarında alp, abdal, eren ve âhi gibi tabirler sıkça görülmektedir¹⁵⁵. Bu tabirler ağırlıklı olarak sûfi çevreler tarafından kullanılmakta olup zâviyelerle ilişkili kişilere aittir. Dolayısıyla bu kişiler Osmanlı fetihlerinde yer alan önemli gazilerdir. Neşri, eserinde I. Murad döneminde gerçekleşen Kosova Savaşı'nı anlatırken “erenleri” sultanın ordusunda bulunanlar arasında saymış, harp aletleri ve silahlarıyla orduda hazır olduklarını belirtmiştir¹⁵⁶. Bu da yine aynı konuyu destekler mahiyette bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵⁰ H. İnalçık, *Osmanlı Fetih Yöntemleri*, s. 443-472.

¹⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, s. 582.

¹⁵² Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 283-285.

¹⁵³ Müneccimbaşı, s. 119.

¹⁵⁴ Kamil Çolak, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 1996, s. 54.

¹⁵⁵ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 282; Ahmet Şimşirgil, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 99.

¹⁵⁶ “Hünkar devletile Kiçi Mora'dan göçüp, bin miktar alem ve sancaklar çözüp, tabl u nakareler çalup, safflar tutup, alaylar düzüp, erenler ve bahadurlar u yeganeler, gaziler müsellağ ve pür-yaragıla yürüyüp, her birinin gözine Rüstem-i dastan sivri sinekce görünmezdi”, “Erenler at arkasına gelüp, çavuşlar çağırışup eyitdiler”, “Ve bil'l-cümle erenler, alat-ı harbile müretteb ve esbab-ı cengile müzeyyen ve müsellağ olup, at arkasına gelüp, alaylar bağlayup...” (Neşri, s. 126, 131, 132).

Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişinde ve yerleşmesinde rol oynayan dervişler arasında en önemli simalardan birisi Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) olmuştur. Seyyid Ali Sultan Rumeli fethedilirken buraya gelmiş bir kişidir. Rüstem Gazi ile Edirne'nin fethine katılmış ve Dimetoka yakınlarına yerleşmiştir. Dimetoka'da bir zâviye kuran Seyyid Ali Sultan'a Tatarviranı ve Tatarlık adlı mezralar, zâviyesinde gelip geçen yolcuların hizmetinde kullanılmak üzere vakfedilmiştir¹⁵⁷. Görüldüğü üzere Rumeli'ye geçişte katkı sağlayan bu gazi dervişler, bu tür faaliyetlere sonraki yıllarda da devam etmişlerdir.

2. 2. 3. Zâviyelerin Rumeli'nin İskânındaki Rollerini

Osmanlı Devleti'nin Rumeli iskân politikasındaki temel amacı, fethedilmiş toprakların birer Türk yurdu haline gelmesini sağlamak ve buralarda devletin nüfuzunu daha etkin kılmaktı. Bu gerçekleştirildiği takdirde sefere giden ordunun arkası güvende olmuş ve ihtiyacı olan lojistik destek buradan kolayca sağlanmıştı¹⁵⁸. Bu konuda Osmanlı'ya büyük ölçüde yardımcı dokunan gruplar, bölgede daha önceden bulunan veya fetihle beraber buralara yerleştirilen dervişler olmuştur.

Osmanlılar'da ilk sultanlar ile dervişler arasında karşılıklı faydaya yönelik bir iş birliğinin varlığı genel kabul görür. Dervişlerin yeni fethedilen bölgelerde yaptıkları hizmetlere karşılık hükümdarlar da onlara arazi tahsis ediyor ve zâviye açmalarını kolaylaştırıyorlardı¹⁵⁹. Aşık Paşazâde'nin Geyikli Baba, Postınpuş Baba ve Ebu İshaki'ye padişahlar tarafından zâviyeler açıldığını bildirmesi bu ilişkiye gösterilecek örneklerden birkaçıdır¹⁶⁰. Derviş grupları, vakıflarıyla beraber kurdukları tekke ve zâviye gibi müesseselerle yeni iskân birimlerinin oluşmasına önayak oldular¹⁶¹. Zâviyelerin kurulduğu yerler genellikle ıssız ve boş araziler olup

¹⁵⁷ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 293; İrene Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380- 1699)*, Edt. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 185.

¹⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Kuruluşundan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)'ne Sunulan Tebliğler*, Ankara 1990, s. 505- 506.

¹⁵⁹ A. Y. Ocak, *Zâviyeler*, s. 256.

¹⁶⁰ Aşık Paşazâde, s. 106, 117, 126; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 24; Müneccimbaşı, s. 132; Neşri, s. 93.

¹⁶¹ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 291; H. Şahin, *Aynı tez*, s. 348.

zamanla etrafı evlerle dolmaya başlamıştır. Böylece zâviye merkezli bir iskân topluluğu oluşmuş ve bölgenin “şenlenmesine” katkıda bulunmuşlardır¹⁶².

Zâviyelerin bulunduğu yerleri zamanla yerleşim birimine dönüştürmesine en güzel örneklerden birisi Dimetoka'da bulunan Kızıl Deli Derbendi'dir. Seyyid Ali Sultan'ın lakabı Kızıl Deli ismiyle anılan bu derbend, Seyyid Ali Sultan'a ve dervişlerine yerleşmeleri için verilmiştir. Onlar da burada bir zâviye inşa ettirerek, buranın yerleşim birimi olması yolunda ilk adımı atmışlardır. Bu derbend, zamanla 58 Müslüman ve 23 gayrimüslimin yaşadığı bir köye dönüşmüştür¹⁶³. Hatta bazı zâviyelerde dervişlerin değirmen inşa ettikleri de görülmektedir. Örneğin, Niğbolu'da Dervişan isimli köyde bulunan Ali Koç Zâviyesi'ne ait iki gözlü bir değirmen bulunmaktadır¹⁶⁴. Keza, Ömer Lütfi Barkan, aynı konuyu farklı bir belge¹⁶⁵ aracılığıyla makalesinde¹⁶⁶ vermiş ve bu zâviye kurulduktan sonra o bölgede 45 hanelik bir köy kurulduğunu ve padişahın da o köyün bütün vergisini zâviyeye bağışladığını belirtmiştir. Dolayısıyla kurulan değirmen sayesinde zâviyelerin uğrak bir mekân olduğu ve bunun için de oraya yakın yerleşen köylüler olabileceği de söylenebilir¹⁶⁷.

Bilindiği gibi şehirlerin temel birimi mahallelerdir ve Osmanlı Devleti'nde birçok mahalle cami, mescit, zâviye, imaret ve medrese gibi yapıların etrafında şekillenerek büyümüş ve o yapının ismini almıştır¹⁶⁸. Osmanlılar'ın XV. ve XVI. yüzyıllarda yapmış oldukları tahrirlerde çok sayıda şeyh, derviş, âhi ve fakih gibi isimlere sahip yerleşim merkezlerinin oluşu, bu kişilerin oranının iskânında ne derece öneme sahip olduklarını göstermektedir¹⁶⁹. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki egemenliğinden sonra şehirlerinde sık sık zâviye ismini taşıyan mahalleler kurulduğu görülmektedir. Zâviye-i Şeyh Şüca ve Zâviye-i Rüstem Çelebi isimli mahallelerin varlığı bir zâviyenin etrafında mahallenin oluşması ve oranının o zâviye ismiyle

¹⁶² M. Hüdai Şentürk, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de İskân Siyaseti ve Neticeleri”, *Bellekten*, LVII/218 (Ankara 1993), s. 110.; H. Şahin, *Aynı tez*, s. 304.

¹⁶³ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 293.

¹⁶⁴ “...bazı dervişler cem' olunup kendülerin kedd-i yemini ve 'arâk-ı cebinleriyle diktikleri bağlarından ve bağçelerinden hâsıl eyledüklerini zâviye-i mezkûreye gelen ayende vü revendeye harc eyleyüp...karye-i mezkûre üzerinde bina itdükleri değirmenlerine ve ayende vü revende mahsulatı için...”(BOA, *C. EV*, nr. 152/7562, trh. 05 Cemaziyelahir 1224/18 Temmuz 1809).

¹⁶⁵ BOA, *TD*, nr. 382, s. 730.

¹⁶⁶ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *VD*, sayı 2 (Ankara 1942), s. 279- 365.

¹⁶⁷ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 294-298.

¹⁶⁸ Ö. L. Barkan, *İmâret Siteleri*, s. 239; İ. Şahin, *İskân Politikası*, s. 72.

¹⁶⁹ H. Şahin, *Aynı tez*, s. 312.

anılmasına örnektir¹⁷⁰. Nihayetinde, zâviyelerin, fethedilen veya henüz fethedilmemiş yerlerde temelini attıkları iskân merkezleri daha sonradan orayı şenlendirmek üzere Rumeli'ye göç ettirilen halk için büyük kolaylık sağlamıştır¹⁷¹.

2. 3. Zâviye İsimlerinin Toponomi¹⁷² ve Onomastik¹⁷³ Açısından İncelenmesi

Zâviye isimlerine bakıldığında, çoğunlukla zâviyenin kurucusu olan şeyhin veya kurulmasına destek olan devlet adamının isminin zâviyeye verildiği tespit edilmiştir. Zâviyelere ve vakıflara eski paşaların ve vezirlerin isminin verilmesi de bugünkü gibi devlet adamlarının isimlerinin kamu müesseselerine verilmesine benzetilebilir¹⁷⁴. Burada amaç, dönemin devlet büyüklerinin siyasi koruması altında olmak ve faaliyetlerini daha kolay yerine getirmek olmalıdır. Zâviyeyi kuran cemaatin ve meslek grubunun isminin zâviyeye verildiği de nadiren görülmektedir. Zâviyelerin isimlerinden yola çıkılarak, zâviyenin kurucusu yani bânisi ve bunun yanında bağlı bulunduğu tarikat ile bağlantısı hakkında önemli bilgiler elde edilebilir¹⁷⁵.

Osmanlı tahrir defterlerinde, Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi, Rumeli'deki yerleşim birimlerinin isimlerinde de zâviye ve tekke ile birlikte ahi, derviş, şeyh, abdal, baba ve fakih gibi tabirlerin sıkça geçtiği görülür. Zâviyeler ve zâviye ile ilişkili kişilerin adlarının yerleşim birimlerine verilmesi, onların bölgedeki yerleşimin kurulmasına katkıları ve bölgedeki etkinlikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir¹⁷⁶. Gümölcine'de Süpüren Kasap, Börkçiler, Konukçu Şemseddin, Ahi Evren, Hacı Şemseddin, Enez'de Yokuşluk, Ferecik'te Dolu Dede, Ahi Turasan, Dimetoka'da Abdal Cüneyd, Timur Baba, Karagöz Zâviyesi ve Ahi Denek gibi zâviyeler bulunurken aynı yerlerde Abdal Cüneyd, Abdal Fakih, Hacı Fakih, Habib

¹⁷⁰ Huriye Emen, *494 Numaralı Tahrir Defterine Göre Rumeli Bölgesinde Nüfus ve Yerleşme*, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2010, s. 3.

¹⁷¹ Y. Halaçoğlu, *Şenlendirme*, s. 582.

¹⁷² Yer adlarını inceleyen bilim dalı.

¹⁷³ Dil biliminin özel isimleri inceleyen dalı.

¹⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I (Ankara 1944), s. 24.

¹⁷⁵ Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)'ne Sunulan Tebliğler*, Ankara 1990, s. 548; İ. Şahin, *İskân Politikası*, s. 72.

¹⁷⁶ Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (İstanbul 1996), s. 56.

Fakih, Abri Fakih, Ahad Baba ve Baba Uruz gibi köy ve mahalle isimleri de görülmektedir¹⁷⁷. XVI. yüzyılda hazırlanmış Sofya tahrir defterine göre Sofya'da 39 mahalle olup bunlardan ikisinin adı Zâviye-i Habib Halife ve Zâviye-i Şeyh Bali Efendi'dir¹⁷⁸. Hasköy'ün Sofular, Tekke ve Dervişan Mahalleleri, Vidin'in Tekke Mahallesi, Varna'nın Sufiler köyü, Şumnu'nun Büyük Tekkeler köyü, Kızanlık'ın Sufiler köyü, Sofya'da Bali Efendi köyü, Drama'nın Derviş Mahallesi, İskeçe'nin Şeyhler köyü, Dimetoka'nın Kızıl Deli Sultan ve Sufileri Deresi köyleri, İştîp şehrinin Tekke-i Bâlâ Mahallesi, Üsküp'ün Tekke köyü, Dobruca'da Babadağı yerleşim merkezi gibi yerlerin isimleri derviş ve tasavvuf kurumları ile alakalıdır¹⁷⁹.

Niğbolu sancağına bağlı yerleşim birimleri arasında Abdal Hızır, Abdallar, Ali Fakih, Ali Fakihler, Burhan Dede, Geyikçiler, Habib Halife, Halifelü, Işık Abdi, Işıklar, Mustafa Halife, Pirlî Hüseyin, Sinan Dede, Şuca, Tabdıklar, Tabtık, Tay Hızır, Turalî Fakih ve Yunus Abdal gibi isimli yerler zâviye ve zâviye ile alakalı kişilerin isimlerinden hareketle adlandırılmıştır. Dede, baba, abdal, şah, halife, ışık, kutb gibi unvanlar aynı zamanda Bektaşî geleneğine ait sıfatlar olduğundan bu gibi isimlerin bulunduğu yerleşim yerlerinin Bektaşîlik ile alakalı yerler olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁰. Bu unvanların ve isimlerin geçtiği köyler Niğbolu'da Büyük Abdallar, Küçük Abdallar, Mustafa Halife, Habib Halife, Nesimi Işıklar, Halifelü, Yunus Abdal, Işıklar, Burhan Dede, Kutbuddin, Işık Abdi, Abdal Hızır, Abdallar, Sinan Dede, Tabdıklar, Tabtık, Geyikçiler köyleridir. Ayrıca Muarîf Dede, Şuca Dede, Ali Baba, Zâviye-i Doyran Dede, Ali Dede, Süleyman Dede, Sultan Ata, Yol Kulu Dede, Genç Dede gibi köylerde isimlerini ya kurucularından ya da bu kişilerin kurdukları zâviyeler etrafında kurulduklarından dolayı almışlardır¹⁸¹.

Yine, Çirmen'de bazı mahalle isimlerinde Dervişan, Sofular ve Tekye adlarının bulunması bölgedeki sosyal grupların etkisini göstermektedir¹⁸².

¹⁷⁷ Y. Halaçoğlu, Rumeli İskânı, s. 5.

¹⁷⁸ Y. Yücel, Aynı makale, s. 75.

¹⁷⁹ Reşat Öngören, "Balkanlar'ın İslâmlaşmasında Sûfilerin Rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (Sofya 21-23 Nisan 2000)'na Sunulan Tebliğler*, İstanbul 2002, s. 49.

¹⁸⁰ Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Klasik Döneminde Trakya'da Yer ve Kişi Adlarında Bektaşî Geleneğinin İzleri", *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Ankara 19-21 Ekim 2009) Bildirileri*, Ankara 2010, s. 142.

¹⁸¹ Ayşe Kayapınar, "Balkanlar'da Mihaloğullarına Tâbi Akıncıların Bektaşîlikle Bağlantısına Dair Onomastik ve Toponomik Bir Araştırma", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir 17-18 Ağustos 2009)'na Sunulan Bildiriler*, Ankara 2010, s. 42- 51.

¹⁸² Siddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni*, Ankara 2005, s. 79.

Rodoscuk'da da Şeyh (Piroğlu) Mahallesi bulunmaktadır¹⁸³. Eski Zağra'da bulunan Kırşehirli köyü, Togan Bali Zaviyesi'nin etrafında kurulmuştur. Köyün bütün ahali de bu zâviyenin mensuplarındandır. Aynı durum Tazılar köyü'nde bulunan Mümin Baba Zâviyesi'nde de görülmektedir¹⁸⁴. Gelibolu'da bulunan Yegan Reis Zâviyesi de bir köye ismini vermiştir. 1519 tarihli Gelibolu Tahrir Defteri'nde Yegan Reis Zâviyesi'nden hemen sonra Yegan Reis karyesinin kaydı düşülmüştür¹⁸⁵. Zâviye-i Ömer Bey Mahallesi¹⁸⁶, Zâviye-i Şeyh Şuca Mahallesi¹⁸⁷ ve Zâviye-i Hacı Ahmed Bey Mahallesi¹⁸⁸ ise tahrir defterlerinde rastladığımız örneklerden bir kaçıdır.

¹⁸³ S. Çalık, *Aynı eser*, s. 102.

¹⁸⁴ İ. Şahin, *İskân Politikası*, s. 73.

¹⁸⁵ BOA, *TD*, nr. 75, s. 523.

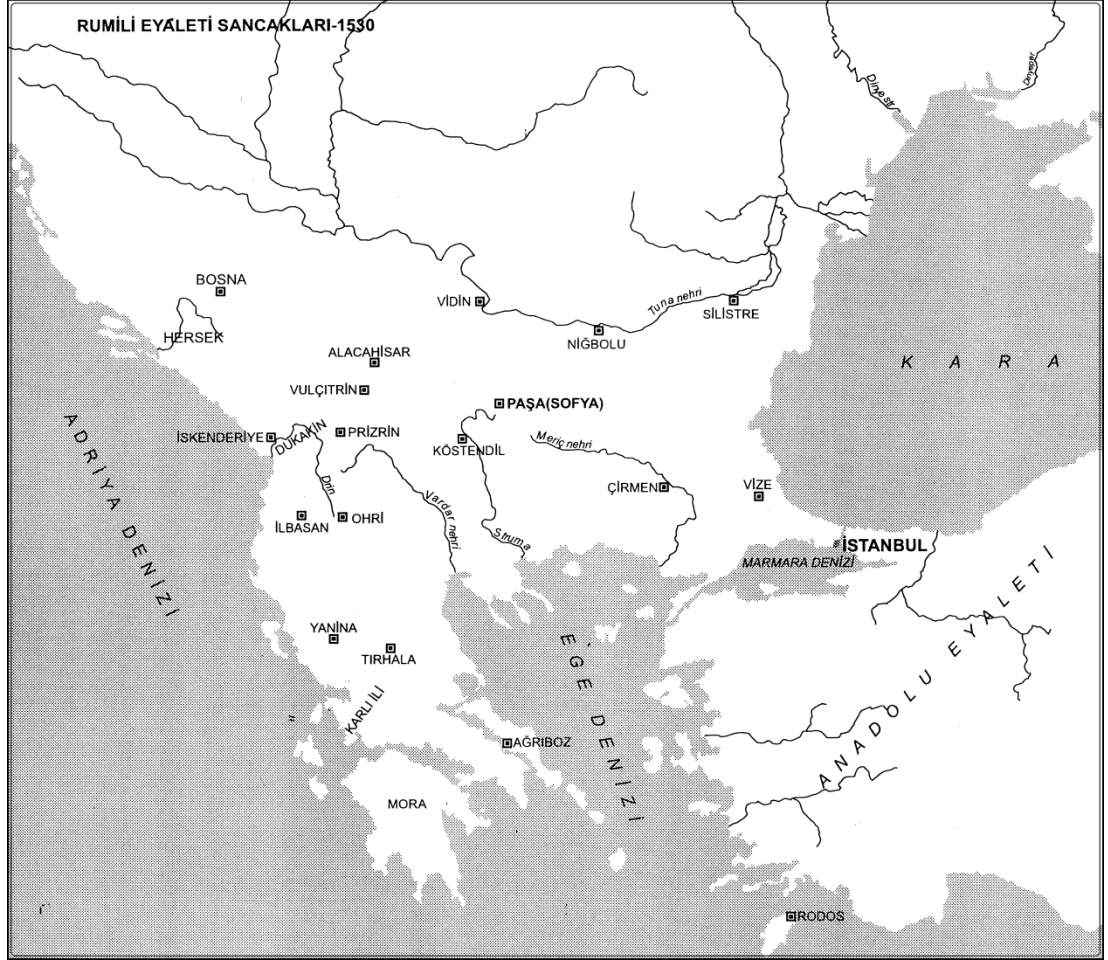
¹⁸⁶ BOA, *TD*, nr. 367, s. 95.

¹⁸⁷ BOA, *TD*, nr. 370, s. 3.

¹⁸⁸ BOA, *TD*, nr. 75, s. 20.

3. FETRET DÖNEMİNE KADAR RUMELİ'DE ZÂVİYELER

Kaynaklarda tespit edilebilen zâviyelere geçmeden önce, Osmanlılar'ın Rumeli şehirlerini fetihleri ile beraber bu şehirlerde nasıl bir idari teşkilatlanmaya gittiklerini görmenin, çalışmanın amacı doğrultusunda faydalı olacağı kanaatindeyiz¹⁸⁹.

Harita 1: Rumeli Eyaleti Sancakları¹⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi, Karesi Beyliği'nin ilhakı sonrasında, Karesili komutanların desteğiyle Orhan Gazi döneminde gerçekleşti¹⁹¹. Nitekim, 1352 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Çimbi Kalesi'ni alarak Rumeli'ye ilk adımı atmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de kalıcı olması, 1354 yılında

¹⁸⁹ Ayrıca bkz. Georgios C. Liakopoulos, *The Ottoman Conquest of the Thrace Aspect of Historical Geography*, Bilkent Üni. Ekonomik ve Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2002.

¹⁹⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)'nden alınmıştır.

¹⁹¹ Aşık Paşazâde, s. 104; Zerrin Günel Öden, *Aynı eser*, s. 62; Halil İnalçık, *Sultan Orhan*, s. 84-87.

gerçekleşen deprem sonrasında, Gelibolu ve civarındaki kalelerin yıkılması ile mümkün olmuştur¹⁹². Akabinde Süleyman Paşa Gelibolu'nun ilk sancakbeyi tayin edildiği gibi¹⁹³, Gelibolu da Osmanlı Devleti'nin Rumeli fetihlerinde ilk hareket üssü ve Paşa Sancağı'nın da merkezi konumuna getirilmiştir. Gelibolu, ayrıca devletin Rumeli'deki ilk idari merkezi olmasının yanı sıra daha sonraları Osmanlı donanması için önemli bir merkez olarak, İstanbul'un fethine kadar hizmet vermiştir. Bu nedenle donanmanın başında bulunan Kaptan-ı Derya da burada bulunmuş ve bu yüzden Kaptan-ı Derya Sancağı olarak anılmıştır¹⁹⁴. 1519 tarihli tahrir defterine göre Gelibolu Sancağı; Gelibolu, Malkara, Keşan ve Limni Adası kazalarından meydana gelmektedir¹⁹⁵. Bu durum Barbaros Hayreddin Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığına kadar devam etmiştir. Bundan sonra artık Gelibolu Kaptan Paşa Eyaleti'nin merkezi değildir¹⁹⁶.

Bütün bu hadiseler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin olağanüstü gelişmeleri olarak bakmak gerekmektedir. Zira Rumeli'deki Osmanlı fütuhata bu hadiselerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi sayesinde gerçekleşmiştir. İşte tam da burada fetihler sonrasında ortaya çıkan ve gelişen Osmanlı iskân politikası devreye girmektedir. Bu iskân politikası içerisinde üzerinde durmaya çalıştığımız tekke ve zaviyelerin yeri ve önemi ile bu zâviyelerin oynadıkları başat roller, etkilerini günümüze kadar sürdürecektir olan sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karesili Türkmenler'in çoluk çocuk ve çadırlarıyla ilk adımı attıkları Rumeli, Osmanlı Devleti'nin iskan siyaseti sayesinde Türk nüfusuna açılmıştır. Tekke ve zaviyelerin kurucuları olan şeyh ve dervişler bu siyaset çerçevesinde önemli görevler ifa etmişlerdir. Bu nedenle kuruluş dönemi zaviyelerini tek tek ele almak, nerede ve nasıl kurulduklarını değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bu açıdan baktığımızda grafik 1'de görüleceği üzere fetihlerle gelişen çizgi çerçevesinde erken dönem zâviyelerinin Dimetoka, Edirne, Malkara ve Gelibolu'da yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zâviyelerin de fetih politikasında olduğu

¹⁹² M. Münir Aktepe, Çimbi Kal'ası, s. 285.

¹⁹³ Halil İnalçık, "Eyalet" maddesi, *DİA*, XI, s. 548.

¹⁹⁴ Feridun Emecen, "Gelibolu" maddesi, *DİA*, XIV, s. 1-5; İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 1998, s. 6.

¹⁹⁵ *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519)*, I, Yay. Haz.: A. Sivridağ- A. Özkılıç- A. Coşkun- M. Yüzbaşıoğlu, Ankara 2009, s. 2.

¹⁹⁶ Aybars Pamir, "Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LIII/3 (Ankara 2004), s. 39-59.

gibi sol kol, sağ kol ve orta kol üzerinde kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zâviyelerin kurucularına bakıldığında ise çoğunluğun (on beş tane ile) şeyhler ve dervişler tarafından kurulan zâviyelerde olduğu görülmektedir. Onları on üç tane ile devlet adamları, sekiz tane ile de ahiler izlemektedir. En az olarak da üç tane padişahlar tarafından kurulmuş zâviye vardır¹⁹⁷. Şeyhler ve dervişler tarafından kurulan zâviyelerin yanı sıra devlet adamları tarafından da çok sayıda zâviyenin kurulduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak devlet adamlarının Rumeli'de isimleri ve eserleriyle kalıcı olmak istemeleri düşünülebilir. Zâviyelerin kuruluş dönemlerinde ise dengeli bir dağılım vardır. Fetret dönemine kadar on beş, Fatih dönemine kadar on üç zâviyenin kurulduğu görülürken, kuruluş dönemi Fatih öncesi olduğu bilinip tam tarihi bilinmeyen zâviye sayısı ise on ikidir¹⁹⁸.

Rumeli'ye geçiş sürecinde Gelibolu'nun fethine müteakip Malkara, İpsala ve Vize'de de hakimiyet kurulmuştur¹⁹⁹. Osmanlı fetihleri artık sağ kol, sol kol ve orta kol olarak ayrılmış ve fethedilen sancaklar bu şekilde teşkil edilmiştir²⁰⁰. 1361 yılına gelindiğinde ise Hacı İlbeyi tarafından Dimetoka, Şehzade Murad ile Lala Şahin tarafından ise Edirne Osmanlı topraklarına katıldı²⁰¹. Rumeli'de ve Anadolu'da toprakların iyice genişlemesi üzerine boğazlar esas alınıp devlet iki büyük idari kısma ayrılarak Anadolu ve Rumeli beylerbeylikleri oluşturuldu²⁰². Bu teşkilatlanmadan sonra Lala Şahin Paşa orta koldaki fetihlerde komutan olarak tayin edildi ve böylece Lala Şahin Rumeli'deki ilk beylerbeyi, Edirne de beylerbeyliğinin merkezi oldu²⁰³. O vefat edince de beylerbeyliği Kara Temür Paşa'ya verildi²⁰⁴. Edirne 1453 yılına kadar Osmanlılar'ın payitahtı olmuş, aynı zamanda da Balkan fetihlerinde Osmanlı'nın hareket üssü oldu²⁰⁵. Edirne'de bulunan Beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından Eski Zağra ve Filibe 1364 yılında fethedildi²⁰⁶. Hayrettin Paşa

¹⁹⁷ Bkz. Grafik 3.

¹⁹⁸ Bkz. Grafik 2.

¹⁹⁹ Tacü't Tevârih, s. 93-94; Ahmedî, s. 145; Behcetü't- Tevârih, s. 210; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 24.

²⁰⁰ Halil İncalcık, Rumeli, s. 769; Ayrıntılı bilgi için bkz. Halime Doğru, Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti, s. 165-167.

²⁰¹ Aşık Paşazâde, s. 113-114; Enverî, s. 23; Tacü't- Tevârih, I, s. 114; Müneccimbaşı, s. 128; Oruç Bey, s. 35; Neşrî, s. 89-90.

²⁰² Halil İncalcık, Eyalet, s. 549; İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 27.

²⁰³ Halil İncalcık, Rumeli, s. 769.

²⁰⁴ Aşık Paşazâde, s. 123.

²⁰⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar- Mülkler- Mukataalar*, İstanbul 2007, s. 6.

²⁰⁶ Enverî, s. 24; Oruç Bey, s. 37; Müneccimbaşı Ahmed, s. 130; Neşrî, s. 92; H. İncalcık, Murad I, s. 156.

tarafından 1383 yılında Serez alınmış ardından 1387 yılında da Selanik teslim olmuştur²⁰⁷. 1372 yılında Köstendil, Kavala, Drama, Zihne ve Karaferye, 1380 yılında İştîp, 1382 yılında Manastır ve Pirlepe, 1385 yılında da Ohri, 1386'da Niş Çandarlı Hayreddin Paşa ve Evrenos Bey'in²⁰⁸ başında bulunduğu kuvvetler tarafından fethedildi²⁰⁹.

Turahan Bey'in babası ünlü akıncı beylerinden Paşa Yiğit Bey, 1391 yılında Üsküp'ü fethettikten sonra²¹⁰, 1389'da kaybedilen Selanik şehrini 1394 yılında geri almayı başarmıştır. Bu başarıdan sonra Teselya bölgesine yönelmiş ve burada kısa zamanda Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasını sağlamıştır. Bir başka akıncı beyi Evrenos Bey de 1397 yılında Argos ve Atina şehirlerini Osmanlı topraklarına kattı²¹¹. Niğbolu, Silistre Hisarı ve Karaferye de bu dönemde fethedilmiştir²¹². Tedricen gerçekleşen fetihler sonrasında idari bölgelerde böylece şekillenmeye başlamıştır. Gelibolu, Çirmen, Vize, Sofya ve Niğbolu gibi yerler sancak halinde Osmanlı idari teşkilatında yerlerini almışlardır²¹³.

Osmanlı Devleti'nde sancak, temel idari birim olarak bulunmaktadır. Bazen “liva-i müselleme” örneğinde görüldüğü üzere sancak ve liva terimleri birbirinin yerine kullanılmış olmasına rağmen genellikle sancak, beylerbeyliği oluşturan vilayetleri ifade etmektedir²¹⁴. Beylerbeyleri ise Paşa sancağı adı verilen eyaletin bir sancağında ikamet etmekteydiler²¹⁵. Osmanlı teşkilatlanmasının Rumeli'de kurulması ile oluşturulan Rumeli Beylerbeyliğinin paşa sancağı Edirne olmuştur²¹⁶.

²⁰⁷ Melek Delilbaşı, Aynı makale, 100.

²⁰⁸ Gazi Evrenos Bey'in fethettiği yerler sadece Atina ve Argos ile sınırlı değildir. Daha Rumeli'ye geçer geçmez faaliyetlerine başlayan Gazi Evrenos Bey, Keşan, Malkara, İpsala, Ferecik, Kavala, Gümölcine, gibi yerlerin fethetmiştir. Makedonya'nın fethinde önemli rol oynamış, Mora'ya akınlarda bulunmuştur. (Fahamettin Başar, “Evrenosoğulları” maddesi, *DİA*, XI, s. 539-541); Evrenos Bey ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Ayşegül Kılıç, “Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/ 49 (Ankara 2011), s. 131-144.

²⁰⁹ Hoca Saadettin Efendi, s. 87; Müneccimbaşı, s. 139; Oruç Bey, s. 41; Selçuk Ural, *Aynı eser*, s. 29; Mehmet İnbaşı, Aynı makale, s. 290; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 34.

²¹⁰ Aşık Paşazâde, s. 126; Halil İnalçık, Bayezid I, s. 232; Hadîdî, s. 108.

²¹¹ H. İnalçık, Bayezid I, s. 232-233.

²¹² Hadîdî, s. 117; Oruç Bey, s. 44; Kemalpaşazâde, *III. Defter*, s. 41.

²¹³ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livâları, Şehir ve Kasabaları”, *Bellekten*, XX/78 (Ankara 1956), s. 247-248.

²¹⁴ İ. Metin Kunt, *Sancağın Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1975, s. 17.

²¹⁵ Halil İnalçık, Eyalet, s. 550.

²¹⁶ Edirne'den sonra Gelibolu, Plodiv, ve Manastır Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi olmuşlardır. İstanbul'un fethinden sonra beylerbeyliğin merkezi Filibe'ye nihayet XVI yüzyılda da Sofya'ya taşınmıştır (Mehmet İnbaşı, *İskân Siyaseti*, s.154-164).

Fetihlere bağı olarak Osmanlı topraklarına Selanik, Üsküp, Ohri, Köstendil, Tırhala, Delvine, İskenderiye, Avlonya, İlbasan, Prizren, Dukakin, Alacahisar, Vulçetirin, Yanya ve Semendire sancakları katılarak Rumeli Beylerbeyliğine bağlanmış ve böylece Rumeli büyük bir eyalet haline getirilmiştir²¹⁷.

Çalışmamızın sınırlarını oluşturan Rumeli'nin teşkilatlanması hakkında bilgi veren cetvel niteliğinde bir kaynak bulunmamaktadır. Bu açıdan 1530 tarihli tahrir defteri ayrı bir öneme sahiptir²¹⁸. Bu çerçevede öncelikle fetret devrine kadar geçen süreçte kurulan zaviyeler ele alınacaktır. Çünkü bu şekilde fetihler ile birlikte iskân edilen yerlerde kurulan zaviyeler incelenmiş olacaktır²¹⁹.

Tablo 1: Fetret Dönemine Kadar Rumeli'de Zâviyeler

Zâviye Adı	Kurulduğu Yer	Kurucusu	Geliri (Akçe)
Abdal Cüneyd	Dimetoka	Abdal Cüneyd	392
Ahi Diken (?)	Dimetoka	I. Bayezid	1080
Ahi Evren	Gümülcine	-	300
Ahi Musa	Malkara	Ahi Musa	3240
Ali Koçı Baba	Niğbolu	Ali Koçı Baba	1061
Bahaeddin Paşa b. Hızır	Serez	Bahaeddin Paşa	15943
Evrenos Bey	Gümülcine	Evrenos Bey	-
Hacı Yatağan	Malkara	Hacı Yatağan	272
Hızır Bey	Ohri	Hızır Bey	1230
Karaca Bey	Gelibolu	Karaca Bey	8833
Kızıl Deli	Dimetoka	Kızıl Deli	-
Saruca Paşa	Hasköy	Saruca Paşa	-

²¹⁷ P. L. İnciciyan – H.D. Andreasyan, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 2-3 (İstanbul 1973), s. 16; 1490-1491 tarihli Cizye Defteri'ne göre, Rumeli Eyaleti'nde bulunan sancaklar şunlardır: Paşa, Gelibolu, Vize, Silistre, Niğbolu, Vidin, Sofya, Köstendil, Alacahisar, Vulçitirin, Prizrin, Bosna- Hersek, Semendire, İşkodra, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Argiri Kasrı, Mora, Preveze, Midilli ve Kefe. Toplam 26 sancaktır. 1521-1522 tarihli defterde ise sancak sayısı 33'e çıkmaktadır. Buna göre Paşa, Bosna, Semendire, Vidin, Hersek, Silistre, Ohri, Avlonya, İskenderiye, Yanya, Gelibolu, Köstendil, Niğbolu, Sofya, İnebahtı, Tırhala, Alacahisar, Vulçitirin, Kefe, Prizrin, Karlı, Ağriboz, Çirmen, Vize, İzvornik, Florine, İlbasan, Çingane, Midilli, Voyn uk, Karadağ ve Müselleman-ı Kırkkilise sancakları Rumeli Beylerbeyliği'nin sancakları olarak kaydedilmişlerdir. Bkz. Mehmet İbnaşı, *İskân Siyaseti*, s.154-164.

²¹⁸ Bkz. Ek 4; Araştırma eserler için bkz. Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, İstanbul 2008.

²¹⁹ Rumeli'de yapılan iskanlar sonucu kurulan şehir, kasaba, köy ve mahalleler hakkında geniş bilgi için bkz: Havva Selçuk, “Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481)”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 187-195.

Şeyh Bedreddin	Edirne	Şeyh Bedreddin	1953
Yegan Reis	Malkara	Yegan Reis	-
Veled-i Gümlü	Eski Zağra	Gümlüoğulları	4664

Abdal Cüneyd Zâviyesi

Abdal Cüneyd Zâviyesi, eski bir Osmanlı şehri olan ve günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Dimetoka (Didymoteichon)'da bulunmaktaydı. Kurucusu olan Abdal Cüneyd ise Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişine katkı sağlayan gazilerden birisidir²²⁰.

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçtiğinde ele geçirdiği toprakların büyük bir kısmını gazilere mülk olarak vermiştir. Bu gaziler ellerine temlik verilme suretiyle, mülklerine aldıkları bu toprakları daha sonra birer vakıf haline getirmişlerdir. Abdal Cüneyd de bu gazilerden birisidir ve I. Murad döneminde bu uygulamaya dayanılarak ona da Dimetoka'da bir mülk verilmiştir. Bu duruma göre Abdal Cüneyd Zâviyesi'nin kuruluşunu I. Murad dönemine kadar götürmek mümkündür²²¹. Aynı zamanda zaviyeye ait vakıf kaydında Gazi Hüdavendigâr dönemine atıfta bulunulması bu bilgiyi teyit etmektedir.

Öyle ki, Dimetoka 1361'de I. Murad döneminde fethedilip, hemen akabinde de zaviye kurulmuş olmalıdır²²². Bu sebepten Machiel Kiel, zaviyeyi Dimetoka'da kurulan ilk dini ve sosyal kurum olarak vermiştir²²³. İskân ve göçler neticesinde zaviyenin etrafında kısa süre sonra bir mahalle teşekkül etmiş ve burası Abdal Cüneyd Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Böylece zaviyelerin önemli fonksiyonlarından biri olan şenlendirme gerçekleşmiş ve Abdal Cüneyd Mahallesi Dimetoka'daki ilk yerleşim birimi olma özelliğine sahip olmuştur²²⁴.

²²⁰ Yusuf Halaçoğlu- Halit Eren, "Batı Trakya" maddesi, *DİA*, V, s. 145.

²²¹ "Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefsi-i Dimetoka şehir civârında bir pâre yer çöker imiş merhûm Gazi Hüdavendigâr zamânından berü vakfîmiş şimdiki halde Abdal Cüneyd'in neslinden oğlu kızı tasarruf idüp tekyeye harç ederler imiş ama hükümleri görülmedi hâsıl 392." (BOA, *TD*, nr. 20, s. 301)

²²² H. Şahin, *Aynı tez*, s. 313.

²²³ Machiel Kiel, "Dimetoka" maddesi, *DİA*, IX, s. 306.

²²⁴ H. Şahin, *Aynı tez*, s. 313.

1485 yılında yapılan tahrirde, mahallenin ismi “Debbağlar nâm-ı diğer Abdal Cüneyd Ali”, 1519 yılında “Debbağlar nâm-ı diğer Abdal Cüneyd”, 1530'da “Debbağın nâm-ı diğer Abdal Fakih”, 1568 yılında ise “Debbağın nâm-ı diğer Abdal Halil” olarak kaydedilmiştir²²⁵. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere mahallenin diğer ismi Debbağlardır. Bu bilgilerden mahallede yoğun olarak dericilerin sakin olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı mahalle adlandırmalarındaki bu özellik, diğer şehirlerin bir çoğunda olduğu gibi, burada da görülmektedir. Mahallelerin isimlendirilmesinde mahallede bulunan tekke ve zaviyelerin yanı sıra bölgedeki etkin zanaat gruplarının da etkisinin olduğu görülmektedir. Hatta bazen Abdal Cüneyd Mahallesi'nde olduğu gibi, buraya dericiler yerleştiğinden iki isim birlikte kullanılmıştır. Mahallenin adı zamanla Abdal Cüneyd'i unutturacak şekilde bir seyir izlemiştir. Öncelikle 1530 tahririnde Cüneyd adı kaydedilmemiş ve ismi Debbağın nâm-ı diğer Abdal Fakih olmuştur. 1568'de ise Cüneyd yerine Halil kullanılır hale gelmiştir. Mahallenin adı artık Debbağın nâm-ı diğer Abdal Halil'dir. Ancak mahalle adında değişiklik olmasına rağmen zaviyenin vakfı, Abdal Cüneyd'in soyundan gelen kişiler tarafından idare edilmiştir. Nitekim, 1485 tarihli tahrir kaydında zâviye Abdal Cüneyd'in sülalesinden olan bir kişinin tasarrufundadır. Anlaşılan oki sülalede erkek kalmadığından kız torun zaviyenin vakfını idare etmektedir²²⁶. 1519 tarihli tahrir defterinde de bu bilgiler tekrar edilir²²⁷. 1530 tahririnde ise zâviyenin vakfını yine Abdal Cüneyd'in neslinden gelen torununun çocuğu olan Seydi isimli bir kişinin idaresinde olduğu kayıtlıdır²²⁸.

Bütün bu değişim süreci zaviyenin geliri için de söz konudur. İlk kayıt olan 1485 tahririnde zaviyenin yıllık geliri 392 akçe olarak görünmektedir²²⁹ 1530 yılında

²²⁵ Ömer Çam, *Aynı tez*, s. 51.

²²⁶ “Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefsi-i Dimetoka şehir civârında bir pâre yer çöker imiş merhûm Gazi Hüdavendigâr zamânından berü vakfımiş şimdiki halde Abdal Cüneyd'in neslinden oğlu kızı tasarruf idüp tekyeye harç ederler imiş ama hükümleri görülmedi hasıl 392.” (BOA, TD, nr. 20, s. 301)

²²⁷ “Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefsi-i Dimetoka şehir civârında bir pâre yeri var imiş merhûm Gazi Hüdavendigâr zamânından berü vakf imiş hâliya Abdal Cüneyd'in neslinde oğlu [ve] oğlunun kızı oğlu Seydi tasarrufunda imiş mezkûr yeri bağığa ulaştırıp mahsûlünden zâviyeye harc idermiş.” (BOA, TD, nr. 77, s. 242).

²²⁸ “Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefsi-i Dimetoka şehir civârında mezkûr Cüneyd'in bir pâre yeri varmış Gazi Hüdavendigâr zamânından berü vakfeylemiş hâliya Abdal Cüneyd'in neslinden oğlu ve oğlunun kızı oğlu Seydi tasarrufunda imiş mezkûr yeri bağığa ulaştırıp mahsulünden zâviyeye harcedermiş.” (BOA, TD, nr. 370, s. 30).

²²⁹ “Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefsi-i Dimetoka şehir civârında bir pâre yeri var imiş merhûm Gazi Hüdavendigâr zamânından berü vakf imiş hâliya Abdal Cüneyd'in neslinde oğlu oğlunun kızı oğlu Seydi tasarrufunda imiş mezkûr yeri bağığa ulaştırıp mahsûlünden zâviyeye harc edermiş.” (BOA, TD, nr. 77, s. 242).

yapılan tahrirde göre zaviyenin vakıf geliri, bağlar ve hassa çayırdan oluşmaktadır. Bu tarihte zaviye 730 akçelik bir gelire sahiptir.²³⁰ 1485'den 1530 kadar geçen 45 yıllık süreçte zaviyenin geliri neredeyse iki katına çıkmıştır. Artış 338 akçeye tekabül etmektedir ki, bu zâviyenin faaliyetlerini arttığı anlamına gelmektedir.

Zâviye hakkında bilgilere 1485²³¹, 1519²³² ve 1530²³³ tarihli tahrir defterlerinden ulaşmak mümkündür. Ancak, bir çok araştırmacı zâviye hakkında bilgi verirken Kanuni döneminde yapılan 1530 tahririnden yararlanmışır²³⁴.

Ahi Diken(?) Zâviyesi

Abdal Cüneyd Zâviyesi gibi Ahi Diken Zâviyesi de Dimetoka'da bulunmaktaydı. Zâviyenin, Yıldırım Bayezid tarafından Dimetoka'nın Kassaban (nâm-ı diğer Kuyumcu) Mahallesi'nde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1519 tarihli tahrir defterinde bu durum açıkça zikr edilmiştir. Tahrir defterindeki kayda göre Yıldırım Bayezid, zâviyenin giderlerinin karşılanması için Dimetoka pazar alanında yer alan başhanenin gelirini zâviyeye vakfetmiştir²³⁵. Bu tarihte zâviyenin vakfi Ahi Kasım'ın tasarrufundadır. 1530 yılına gelindiğinde hala Ahi Kasım'ın yönetiminde olan zâviye, 1080 akçe gelire sahiptir²³⁶. Maalesef zâviye, Balkanlar'daki bir çok Osmanlı eseri gibi günümüze kadar ulaşmamıştır²³⁷.

²³⁰ “Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefsi-i Dimetoka şehir civârında mezkûr Cüneyd'in bir pâre yeri varmış Gazi Hüdevendigâr zamânından berü vakfeylemiş hâliya Abdal Cüneyd'in neslinden oğlu ve oğlunun kızı oğlu Seydi tasarrufunda imiş mezkûr mezkûr yeri bağlığa ulaştırup mahsulünden zâviyeye harcedermiş.” (BOA, *TD*, nr. 370, s. 30).

²³¹ BOA, *TD*, nr. 20, s. 301.

²³² BOA, *TD*, nr. 77, s. 242.

²³³ BOA, *TD*, nr. 370, s. 30.

²³⁴ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 283; M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 174.

²³⁵ “Vakf-ı zâviye-i Ahi Diken(?) der mahalle-i Kassabân nâm-ı diğer Kuyumcu mahallesi der nefsi-i Dimetoka sâbika zâviye-i mezkûreyi Yıldırım Hân binâ idüp nefsi-i Dimetoka'da bâzâr içinde bir başhâne yapup mezkûr zâviyeye vakf itmiş el-ân der tasarruf-u Ahi Kasım” (BOA, *TD*, nr. 77, s. 242).

²³⁶ Bkz. “Vakf-ı zâviye-i Âhî Diken(?) der mahalle-i Kassabân nâm-ı diğer Kuyumcu mahallesi der nefsi-i Dimetoka sâbika zâviye-i mezbûre-i merhûm Sultân Yıldırım Hân binâ idüp ve nefsi-i Dimetoka'da bâzâr içinde bir başhâne yapup mezkûr zâviyeye vakf itmiş el-ân der tasarruf-u Âhî Kâsım” (BOA, *TD*, nr. 370, s. 30); Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 338; M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 190- 191.

²³⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966, s. 483.

Ahi Evren (Ahi Evran) Zâviyesi

Ahi Evren Zâviyesi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Gümülcine (Komotini)'de bulunmaktadır. Zâviyenin, Ahi Evren'in bizzat kendi tarafından kurulup kurulmadığı ve ne zaman inşa edildiği tam olarak tespit edilememiştir. Ahi Evren'in adına kurulduğu düşünülen zâviye, 1530 yılında debbağ lakaplı birisi tarafından yönetilmektedir. Bu durum aradaki ilişkinin varlığını ve zâviyenin pirlere hürmeten kurulmuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir²³⁸.

Zira, Ahi Evren, Asya'dan Anadolu'ya gelip çeşitli şehirlerde bulunarak ahilik teşkilatının kurulup yaygınlaşmasında önderlik etmiş bir mutasavvıftır. Kısaca Ahi Evren olarak anılmıştır. Fakat asıl adı Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b. Abbas'dır²³⁹. Ahi Evren, Müneccimbaşı'na göre Osman Gazi dönemi şeyhlerindendir²⁴⁰. Sicill-i Osmanî'de Orhan Gazi döneminde yaşadığı ve debbağların piri olduğu söylenmektedir²⁴¹. Hacı Bektaş-ı Veli vilayetnamesinde ise ondan fütüvvet ehlinin ulusu ve aslı, soyu belli olmayan gayb ereni olarak bahsedilmiştir²⁴². Keza, Kırşehir'de kurulan üniversiteye Ahi Evran isminin verilmesi onun günümüzde de Kırşehir ve bütün Anadolu için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zaten, asıl Ahi Evren ismi ile meşhur olmuş zâviye XIV. yüzyılda kurulmuş olup, Kırşehir il merkezindedir²⁴³.

Gümülcine'de bulunan Ahi Evren Zâviyesinin vakfı, Kanuni döneminde yapılan tahrirde Debbağ Bayezid tasarrufundadır. Dükkanlar ve değirmen gibi akarları bulunan zâviye, 1530 yılında toplam 300 akçelik gelire sahiptir²⁴⁴.

Ahi Musa Zâviyesi

Ahi Musa Zâviyesi, Tekirdağ'a bağlı Malkara'da I. Murad zamanında kurulmuştur. 1519 tarihli tahrirdeki vakıf kaydından anlaşıldığı üzere, I. Murad, Ahi Musa'ya Malkara'da bir çiftlik vermiş ve 1366 yılının Mart ayına tarihli vakıfnâme

²³⁸ “Vakf-ı zâviye-i Ahi Evren der tasarruf-u Bayezid debbağ yekün 300.” (BOA, TD, nr. 167, s. 14).

²³⁹ İlhan Şahin, “Ahi Evran” maddesi, *DİA*, I, s. 529.

²⁴⁰ Müneccimbaşı, s. 102.

²⁴¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, hzr. Nuri Akbayar Akt. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, I, s. 145.

²⁴² Abdülbâki Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyet-nâme*, İstanbul 2014, s. 49.

²⁴³ M. Yılmaz Önge, “Ahi Evran Zâviyesi” maddesi, *DİA*, I, s. 530.

²⁴⁴ “Vakf-ı zâviye-i Ahi Evren der tasarruf-u Bayezid debbağ yekün 300.” (BOA, TD, nr. 167, s. 14).

düzenlenmiştir. Vakfın geliri zâviyede misafir olanlara tahsis edilmiştir. Vakfın şeyhliği, ahi olmaları şartıyla oğullarına, kızlarının eşlerine ve akrabalarına evlatlık olarak bırakılmış, avarız ve örfi vergilerden de muaf tutulmuşlardır. Ahi Musa vefat edince vakıf, oğulları Ahi Mustafa ve Ahi Tayfur'un tasarrufuna geçmiş, onlar da vefat edince Ahi Tayfur'un oğlu Ahi Mahmud vakfın tasarrufunu eline almıştır. Ahi Mahmud'dan sonra da Ahi Musa'nın oğlu olan Ahi Mustafa'nın kızının torunu Mehdi Hatun'un eşi İshak vakfa ahi ve şeyh olmuştur. 1518 yılında Yavuz Sultan Selim'den mukarrername²⁴⁵ ve hüküm-i hümayun almıştır²⁴⁶.

1519 yılında Ahi Musa zâviyesinin vakıf gelirleri arasında bostanlar, bağlar, çiftlik ve değirmen olup, yıllık 2456 akçe gelire sahiptir. Ayrıca Malkara'daki başhânedan elde edilen 1200 akçe geliri vardır. Zâviyenin toplam gideri ise yıllık 3240 akçedir²⁴⁷.

Ali Koçı Baba Zâviyesi

Ali Koçı Baba Zâviyesi, günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Plevne iline bağlı Niğbolu (Nikepol) ilçesinde bulunmaktaydı. Kurucusu olan Koçı

²⁴⁵ İbka fermanı. Bir vakfın, bir mülkün yeni hükümdar tarafından eski haliyle kabul edildiğini belirten padişah emri (Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 489).

²⁴⁶ “Vakf-ı evlâd-ı Ahî Mûsa ki merhûm mağfûr Gazi Hüdavendigâr tâbe-serahû Ahî Musa'ya kendü ruhiçün vakf-ı evlâdlık üzere sadaka idüp sene seb'a ve sittin ve seb'a-mi'e Receb guresinde vakf-nâme-i hümayûn erzâni buyrulmuş ve evlâd-ı ensâbına ve ba'de inkırazihim evlâd-ı kızlarının ensâbına ve oğullarının ensâbına ve ba'de inkırazihim mevkufün-'aleyh Ahî Mûsa veya evlâdlarından akrabalarına veya güveyülerinden kimesneye ahîlik icâzet virüp sonra ensâbından ahîlik virdikleri dahi şer'ile sâbit ve zâhir ola mezkûr Ahî'ye dâhi mevkufün-'aleyh Ahî Musa üslubu üzere vakf-ı evlâd idüp neslen ba'de neslin ola demiş ve cem'i 'avarızdan ve tekalif-i örfiyyeden mu'af ola deyü dahi zikr olan yerün tebdili ve tagayyürü dahi Ahî Musa ile evlâdı ve evlâdı ensâbı elinde ola deyü vakf-nâmede buyrulmuş mezkûr Ahî Musa dahi Mıgalkara'da zâviye bina idüp zikr olan yerün mahsulâtın kendü nefsinde ve binâ eylediği zâviyenin âyendesine ve revendesine sarf iderken Ahî Musa fevt olup oğulları Ahî Mustafa ile Ahî Tayfur zikr olan yeri ber-vech-i meşrûh tasarruf idüp anlar dahi fevt olup yerün hasılı ve tasarrufu Ahî Tayfur oğlu Ahî Mahmud'a intikal edicek tasarruf Ahî Mahmud elinde iken mezkûr Ahî Mahmud merhûm mağfûr Sultan Bayezid Hân 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân zamanında der-i devlete varup vaki' olan mahsulü zâviye için tevzi' idüp ve zikr olan çiftlik Ahî Mahmud'dan sonra Ahî Musa oğlu Ahî Mustafa kızının kızı Mehdi Hatun'un hakkı olduğu Divan-ı Ali'de sâbit ve zâhir olup Ahî Mahmud'un tevzi'in mezkûre Mehdi Hatun dahi kabul idüp ânun üzere Bab-ı Sa'adet'ten tevzi' name sadaka olmuş ba'dehu mezkûr Ahî Mahmud hâl-i hayatında ahîlik icâzetin Mehdi Hatun'un zevci İshak'a virüp Ahî Mahmud yerine İshak ahî olup seb'a 'aşer ve tis'a-mie yılında hüküm-i şerif virilmiş sonra Ahî Mahmud dahi fevt olup evladdan mezkûr Mehdi Hatun kalmıştır ve el-hâletü hâzihî şart-ı meşruh mücebince Mehdi Hatun'un zevci mezkûr Mehdi Hatun zâviye-i mezkûrda ahî ve şeyhdir bunun üzere sene erba'a ve 'ışrin ve tis'a-mi'e Zi'l-ka'desi evâhirinde mezkûr İshak'a padişahımız hazretlerinin mukarrer-nâme-i hüküm-i hümayûnları sadaka olunup vakf-ı evlâdlık üzere ber-müceb-i şart-ı vakıf mutasarrıf ola kat'a ahâr dahl itmeye deyü hüküm-i şerif-i 'ali şânda buyrulmuştur.” (BOA, TD, nr. 75, s. 538).

²⁴⁷ BOA, TD, nr. 75, s. 538.

Baba, Koyun Baba²⁴⁸ dervişlerindendir. 1519 tarihli tahrir defterine göre, zâviye kurulduğu yıllarda herhangi bir gelire sahip değildir. Ali Koçî Baba vefat ettikten sonra geride kalan dervişler kendi çabaları ile bağ ve bahçe oluşturup gelirlerini de zâviyelerinde misafir olanlara harcamışlardır. Bu topraklar Yahya Paşa zamanında tapulanmış, Niğbolu kadısı Alaaddin de sınırlarını yeniledikten sonra Yıldırım Bayezid tarafından mukarrernâme verilmiştir²⁴⁹. Dolayısıyla zâviyenin Yıldırım Bayezid döneminden önce kurulduğu söylenebilir.

Ali Koçî Baba dervişleri, zâviyelerine iki gözü bulunan bir değirmen inşa etmişlerdir. Ayrıca, zâviyeye ait bağ ve değirmenlerde çalışmak üzere ispençe ve diğer vergilerden muaf tutulan 14 gayrimüslimin bulunduğu da bilinmektedir²⁵⁰. Aynı bilgiler vakfa yapılan müdahaleyi şikayet etmek üzere yazılan, 17 Haziran 1809 tarihli belgenin derkenarında da bulunmaktadır²⁵¹. 1530 tarihli tahrir defterine göre ise zâviyeye ait Dervişan isimli vakıf köyünde iki Müslüman ve on üç gayrimüslim hane yaşamaktadır. Zâviye de buradan elde edilen 1061 akçe gelire sahiptir²⁵².

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Ali Koçî Baba Zaviyesi Rumeli'nin şenlenmesine katkı sağlamıştır. Bu katkı dışarıdan bir destek olmadan zâviyenin

²⁴⁸ Horasan'da doğup Anadolu'ya irşad vazifesiyle gelmiş ve Çorum Osmancık'ta yaşadığı bilinmektedir. Vilayetnameye göre Hz. Ali soyundan gelmektedir. Asıl adı Seyyit Ali'dir (Haşim Şahin, "Koyun Baba" maddesi, *DİA*, XXVI, s. 229).

²⁴⁹ BOA, *TD*, nr. 382, s. 730.

²⁵⁰ "An evkâfi zâviye-i merhûm Ali Koçî karye-i Dervişân nâm-ı diğer Bulgarine-i Küçük tabi'-i Niğbolu merhûm Koyun Baba dervişlerinden Ali Koçî nam sahibi vilâyet derviş ki nefsi-i Niğbolu'da olan zâviyesinin asla ve kat'a bir akçe varidâtı olmamağın ve bir akçe hâsıl olur vakfı yoktur mezkûr derviş fevt olduktan sonra kendü ehîbbâsından bazı dervişler cem' olunup kendülerin kedd-i yemini ve 'arak-ı cibinleriyle diktikleri bağlarından ve bahçelerinden hâsıl eyledikleri zâviye-i mezbûreye gelen âyende vü revendeye harç eyleyüp ve zikr olan mezra'a hâli ve hâriç ez-defter yer olup merhûm Yahya Paşa hazretlerinden tapulayup ba'dehû der-i devletten hükm-i humayûn alıp sâbikan Niğbolu kadısı olan Alaaddin sınırnı tecdid edip ba'dehû merhûm ve mağfirunleh Sultan Beyazid Hân'dan mukarrernâme-i hümayûn almışlar sonradan Niğbolu beyi Hasan Paşa hazretlerinden ve ba'dehû Mehmed Bey'den bedel-i öşür yılda iki yüz akçe vaz' ettirup ellerine mektûb-u şeriflerin almışlar ve mezra-i mezbûre üzerinde iki göz bir değirmen binâ etmişler ve zâviye-i mezbûreye hizmet etmek için haymana ve hâriç ez-defter olan kâfirlerden on dört nefer kâfir cem eyleyüp ispençesin ve sâir rûsûmların almayup karye-i mezkûre üzerinde binâ eyledükleri değirmenlerine ve âyende vü revende maslahatı için bağları ve sâir mesâlihine hizmet ederlermiş hâliya vuku'ü üzere tahrir olunup padişah-ı alem penâh hazretlerine arz olundukda mezra'-i mahdût olan sınırı ile ve resm-i ağnâmi ile ve öşr-ü kovamî ile bi'l-cümle hukuku şer'iyesi ile ve rûsum-u örfiyesi ile ve içinde olan on dört nefer keferesi ile zâviye-i mezbûreye vakf eyleyüp vak'î olan mahsulâtın âyende vü revendeye harc eylemek emr olunmağın hâliya vilâyet kitâbet olunup defter-i mezkûr der devlete arz olundukda vakfiyet-i kemâkân mukarrer tutulup defter-i cedide kayd olundu deyü mukayyettir hâliya dahi vuk'ü üzere arz olundukda girûh kemâkân vech-i meşrûh üzere buyurulup defter-i cedide kayd olundu." (BOA, *TD*, nr. 382, s. 730); Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 298.

²⁵¹ BOA, *C.EV.*, nr. 152/7562, trh. 4 Cemazeyilevvel 1224/ 17 Haziran 1809.

²⁵² "Vakf-ı zâviye-i merhûm Ali Koçî der nefsi-i Niğbolu karye-i Dervişân nâm-ı diğer Bulgarine tabi' Niğbolu müslim 2 gebrân 13 hâsıl 1061." (BOA, *TD*, nr. 370, s. 523).

kendi iç dinamikleri sayesinde gerçekleşmiştir. Oluşturulan bahçeler ve değirmenle beraber zâviye etrafı mamur bir hâl almıştır. Hatta, 1530 yılında zâviyeye gelir getirdiği görülen Dervişan isimli bir köy de zâviye etrafında teşekkül etmiştir.

Ali Koçı Baba, etrafta yaşayan insanları eşkıyalara karşı koruduğu için kahraman gibi görülmektedir. Zor durumda kalan kişilerin yardımcısı olarak görülen Ali Koçı Baba, daha sonraları da evliya olarak anılmış hatta civardaki hastanede yatan hastaların rüyasına girdiği rivayet edilmiştir²⁵³. Öldükten sonra da zâviyesini ziyaret etmenin, bir çok derde deva olduğuna inanılmıştır²⁵⁴.

Bahaeddin Paşa bin Hızır Zâviyesi

Bahaeddin Paşa Zâviyesi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Serez (Serres)'de bulunmaktadır. Yıldırım Bayezid döneminde ümeradan olan Bahaeddin Paşa bin Hızır'a, Serez'de Gümüş (Yanikos) isimli köyü temlik edilmiş, o da burayı Serez'deki ismi ile anılan zâviyesine vakfetmiştir. Dolayısıyla zâviyenin bu dönemde veya daha önce kurulmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca, zâviye hakkında bilgi sahibi olduğumuz 1530 tarihli tahrir defterinde II. Mehmed'den, II. Bayezid'den ve dönemin Sultanı I. Selim'den mukarrername alındığı ve zâviyenin 15943 akçe gelire sahip olduğu bilgisi yer almaktadır²⁵⁵.

Evrenos Bey Zâviyesi

İçerisinde bir de zâviye bulunan Evrenos Bey imareti, Balkanlar'a geçişte stratejik bir konuma sahip olan Sol Kol'un (Via Egnatia) üzerinde, Gümülcine'de kurulmuştur²⁵⁶. Kanuni dönemine ait Paşa İli Defteri'nde²⁵⁷, Sırcık (Prangı) adlı bir köy Evrenos Bey'in zâviyesine vakfedilmiştir. Bu defterden anlaşılacağı üzere Sultan

²⁵³ Lyubomir Mikov, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, çev. Orlin Sabev, İstanbul 2008, s. 95.

²⁵⁴ Halil Celep, *Bulgaristan'da Tekkeler*, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2005, s. 76.

²⁵⁵ “Vakf-ı zâviye-i Bahaeddin Paşa der Siroz Sultân Bayezid Hân b. Sultân Murad Hân temlik idüp mezkûr zâviyesine vakf itmişdir Sultân Mehmed Hân'dan ve Sultân Bayezid Hân'dan ve padişâhımız i‘zallah ensarahû hazretlerinden mukarrernâmeleri vardır karye-i Yanikos nâm-ı diğer Gümüş tabi‘-i el-mezbûr hane 78 mücerred 18 bive 30 hâsıl 15943.” (BOA, *TD*, nr. 167, s. 74); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 183.

²⁵⁶ A. Kılıç, *Gazi Evrenos Bey Vakfı*, s. 269-270.

²⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan'ın eserinde söz ettiği (Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 342).

Bayezid devrinde kesin olarak varlığı tespit edilen zâviyenin tam olarak hangi tarihte kurulduğu belli değildir.

Evrenos Bey, Osmanlılar'ın Balkanlar'daki fetihlerinde büyük katkı sağlamış bir uç beyidir²⁵⁸. Ömrünün önemli bir kısmını Balkanlar'ın fethi ile geçiren Evrenos Bey, Gümülcine'den Tırhala'ya kadar birçok yerin fethine katılmıştır²⁵⁹. Evrenos Bey'in ilk uç merkezi Ferecik olup Serez fethedilince Serez, Yenice-i Vardar fethedilince de Yenice-i Vardar uç merkezi olmuştur. Fetihler ilerleyince uç merkezleri de daha ileri noktalara taşınmıştır²⁶⁰. Evrenos Bey, fetih hareketlerinin yanı sıra Gümülcine, Serez ve Selanik bölgesinde imar faaliyetlerinde bulunmuş ve bu sırada birçok zâviyenin kurulmasına da önyak olmuştur²⁶¹. Balkanlarda inşa ettirdiği yapıların büyüklüğü dönemin sultanlarının yaptırdığı eserlere eş değerde olan Evrenos Bey²⁶², 17 Kasım 1417'de vefat etmiştir²⁶³.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, Balkanlar'da uç bölgelere gelen reyanın barınma ve yiyecek gereksinimleri ortaya çıktığından, onların bu işlerini karşılayacak kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Uçbeylerinin kurduğu zâviyeler, bu ihtiyacı karşılamıştır. Böylece bu topraklara gelen kişilerin yeni sisteme uyum sağlamaları daha kolay olmuştur²⁶⁴.

Evrenos Bey İmaretini ve bu imareti besleyen vakıflar sayesinde Gümülcine ile diğer uç şehirlerde nüfus zamanla artmıştır²⁶⁵. Evrenos Bey, uçlarda sürekli daha ileri bir şehre geçerek uç merkezlerini ilerlettiğinde kendi evini de taşıyarak burayı bir imaret ve aynı zamanda bir zâviye haline dönüştürmüştür. Böylece bu uç şehirlerinde Müslüman Türk nüfusun çoğalmasına ve şehrin imarına destek olmuştur²⁶⁶. Evrenos Bey'in Serez'de bulunan zâviyesinin vakfiyesinden anlaşılacağı üzere vakfin gelirleri

²⁵⁸ Levent Kayapınar, “Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri”, *İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 8 (Bolu 2004), s. 133.

²⁵⁹ Levent Kayapınar, “Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Akıncı Uçbeyleri Bektaşî Miydiler?”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildiriler*, (Ankara 2010), s. 251.

²⁶⁰ Halil İnalçık, Uclar, s. 55.

²⁶¹ Ayşegül Kılıç, “Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu (Edirne 9-11 Mayıs 2012)'na Sunulan Bildiriler*, (Ankara 2012), s. 260.

²⁶² Heath W. Lowry, “Murad Hüdavendigar ve Hacı-Gazi Evrenos: Aralarındaki İlişkinin Vakfiyeler ve Mimari Eserler Üzerinden İncelenmesi”, *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Edt.: Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, II, İstanbul 2013, s. 271.

²⁶³ H. W. Lowry, Gazi Evrenos Bey, s. 46.

²⁶⁴ L. Kayapınar, Akıncı Uçbeyleri, s. 252.

²⁶⁵ A. Kılıç, Gazi Evrenos Bey Vakfı, s. 269-270.

²⁶⁶ Ayşegül Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*, İstanbul 2014, s. 126.

zâviyede misafir olanlara tahsis edilmiştir. Bunun yanısıra, pişen yemeklerden ücretsiz olarak zâviyeye gelen misafirlere verilip, artanın da çevredeki fakir halka dağıtılacağı vakfiyesinde yazılıdır. Bu durum da bize zâviyelerin sosyal yardımlaşma konusundaki rollerini bir kez daha göstermektedir. Ayrıca Evrenos Bey vefat ettiği zaman vakfın mütevellisinin sâlih olmaları şartıyla oğullarına geçmesini, kızlarına ve kızlarının oğullarına ise geçmemesini şart koymuştur²⁶⁷. Zâviyeye Sırcık adlı köyün gelirleri vakfedilmiş ve dışarıdan müdahale edilmemesi istenmiştir²⁶⁸.

Hacı Yatağan Zâviyesi

Hacı Yatağan Zâviyesi, Yıldırım Bayezid döneminde inşa edilmiş olup Malkara'da yer almaktadır. Yıldırım Bayezid tarafından Yatağan Dede'ye Malkara yakınlarında bir çiftlik yer verilmiş olup, o da bu yeri zâviyesine vakfetmiştir²⁶⁹. Dolayısıyla zâviye bu dönemde ya da daha önce kurulmuş olmalıdır.

Yatağan Dede vefat edince vakıf, evladından Turcihan Dede'ye kalmış o da vefat ettikten sonra Hacı Yatağan Dede'nin evladından vakfi yönetecek kimse kalmamıştır. 1519 yılına ait tahrir defterinde zâviyenin on yılı aşkın süre boyunca umum vakfi olduğu bildirilmekle beraber gelirinin zâviye masrafları için kullanıldığı görülmektedir. 1519 yılında vakfi iki akçe ücretle Kâtip Kasım idare etmiştir. Elleriinde Mayıs 1513 tarihli berât-ı hümayun bulunmakta olup 1519 yılında vakfın toplam geliri 272 akçedir²⁷⁰.

Hacı Yatağan Zâviyesi'nde görüldüğü üzere vakıf sahibinin ailesinden vakfi yönetecek kimse kalmasa bile on yılı aşkın süre vakıf gelir sağlamaya devam etmiştir. Bu durum kamu yararına yapılan faaliyetlerin halk tarafından önemsendiğini ve bu tür faaliyetlere zarar verilmeden devam edildiğini göstermektedir.

²⁶⁷ Zeki Salih Zengin, "İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye Ait Zâviye Vakfiyesi", *VD*, sayı 28 (Ankara 2004), s. 110.

²⁶⁸ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 342.

²⁶⁹ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 194.

²⁷⁰ "Vakf-ı Yatağan Dede mukaddemâ vakf-ı evlâd olup Yatağan Dede evlâdından Turcihân Dede kalmış Turcihan Dede dahi vefat idüp andan sonra evlad munkatı' olmağın on yıldan ziyadedir ki vakf-ı amm olup Mıgalkara'da vâki' olan zâviyesine sarf olunur amma vakfiye zayı' oldu didiler el-ân iki akçe cihetle zâviye-i mezkûreye Katip Kasım şeyhdir bâ-berât-ı hümayûn tarih-i berât, fi-evâsıtı rebiülevvel sene tisa aşer ve tisa-mie." (BOA, *TD*, nr. 75, s. 536); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 194.

Hızır Bey Zâviyesi

1519 tarihli tahrir kaydından anlaşıldığı üzere Hızır Bey zâviyesi, Ohri'de yer almaktadır. Kurucusu ve kuruluş tarihi hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadığımız zâviyenin Sultan Bayezid'den mukarrernâme alındığı bilinmektedir. Bu nedenle, Sultan Bayezid döneminden önce kurulmuş olmalıdır²⁷¹.

Hızır Bey tarafından satın alınan ve mülknâmesi ile kazasker hükmü bulunan Keşan'daki Sâdık isimli bir çiftlik de zâviyeye vakfedilmiştir. Zâviyenin bu tarihte 1230 akçe geliri bulunmaktadır. Aynı bilgi 1526²⁷² ve 1568 tarihli²⁷³ tahrirlerde de verilmiştir. 1526'da zâviyenin gelirinde değişiklik olmadığı görülürken, 1568 yılında ise geliri toplamda 3357 akçeye yükselmiştir. Yani Kanuni döneminde bu zâviye faaldir ve 1526'dan 1568 yılına kadar gelirini iki buçuk katından fazla arttırdığı anlaşılmaktadır. Bu durum zâviyenin işlerliğinin her geçen yıl arttığını düşündürmektedir. Nitekim, Ohri'nin diğer Rumeli şehirlerine göre iç bölgede kalmayıp, Osmanlı sınırına oldukça yakın uç bir noktada yer alması nedeniyle zâviyenin fonksiyonunu yitirmeden uzun yıllar varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Karaca Bey Zâviyesi

Gelibolu'da bulunan bu zâviyenin kurucusu, Yıldırım Bayezid devri ümerasından olan Karaca Bey'dir. Karaca Bey, 1411 yılında vefat ettiğine göre zâviye bu tarihten önce kurulmuş olmalıdır²⁷⁴.

1452 tarihli tahrir defterine göre 8833 akçe geliri bulunan zâviyenin, 1519 yılında geliri 3601 akçeye düşmüştür. 1530 yılında ise zâviyenin, 3696 akçe geliri bulunmaktadır²⁷⁵. 1494-1495 (h. 900) yıllarından sonra zâviye harap olmaya yüz

²⁷¹ “Vakf-ı zâviye-i Hızır Bey der Ohri çiftlik-i sâdık Koca Hızır Bey satun almış elinde mülknamesi ve kadı-asker hükmü vardır ve merhûm Sultan Bayezid Han'dan mukarrernâmesi vardır Koca Hızır Bey dahi Ohri'de bina ettiği zâviyesine vakfetmiş ve vakıfnâmesi vardır hâsıl 1230” (BOA, TD, nr. 370, s. 53).

²⁷² BOA, TD, nr. 136, s. 80.

²⁷³ “Vakf-ı zâviye-i Hızır Bey der Ohri çiftlik-i sâdık Koca Hızır Bey satun almış elinde mülknâmesi ve kadı-asker hükmü vardır ve merhûm Sultan Bayezid Han'dan mukarrernamesi vardır Koca Hızır Bey dahi Ohri'de bina ettiği zâviyesine vakfetmiş ve vakıfnâmesi görüldü...” (BOA, TD, nr. 470, s. 481).

²⁷⁴ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 236.

²⁷⁵ İbrahim Sezgin, *Aynı tez*, s. 132.

tutmuş ve bu tarihlerden sonra aş ve ekmek çıkmamaya başlamıştır²⁷⁶. Bu duruma göre zâviyenin fonksiyonunu yitirmeye başladığını ve artık pek fazla uğrayanının olmadığı söylenebilir.

Osmanlı sınırlarının ilerlemesiyle iç bölgelerde kalan zâviyelerin bir çoğunda yaşanan durum Karaca Bey Zâviyesinde'de görülmektedir. İlerleyen yıllar sonunda zâviye işlerliğini kaybetmiş ve gelirlerinde düşüş olmuştur. Ancak zâviyenin fonksiyonunu tam olarak ifâ ettiği yıllarda burada yemek çıkıyor olması, zâviyenin toplumun faydasına yaptığı hizmeti göstermesi açısından önemlidir.

Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan) Zâviyesi

Kızıl Deli Sultan Zâviyesi'nin, tam olarak hangi tarihte kurulduğu bilinmemekle beraber, I. Bayezid (1389-1403) devrinde Dimetoka'da yer aldığı anlaşılmaktadır²⁷⁷. Günümüze kadar ulaşmış olan zâviye, Yunanistan'ın Evros iline bağlı Dimetoka ilçesinin Küçük Derbend (Roussa) isimli köyündedir²⁷⁸.

Kızıl Deli Sultan, 1 Nisan 1413 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Rumeli'nin fethedildiği ilk yıllarda buraya geçmiştir. Kendisine ve evladına, Yıldırım Bayezid tarafından 804 (m. 1401/1402) tarihinde Dimetoka'ya bağlı Cebel nahiyesindeki Büyükviran, Darabükü ve Tırtılviranı isimli üç köy vakfedilmiştir²⁷⁹. 8 Ağustos 1659 tarihli belgede de yine aynı üç köyün 804 (m. 1401/1402) tarihinde temlik edildiği bilgisi teyit edilmektedir²⁸⁰. Dolayısıyla zâviyenin kuruluşu bu tarihte veya önce olmalıdır. M. Tayyip Gökbilgin, aynı bilgiyi eserinde bir vakıfname suretinden nakletmiştir²⁸¹.

1485 yılında yapılan tahrirden anlaşıldığı üzere Kızıl Deli Sultan vakfı, Fatih Sultan Mehmed döneminde bozulup timara verilmiş, ancak Sultan Bayezid döneminde vakıfları tekrar kendilerine iade edilmiştir. Tahririn yapıldığı 1485

²⁷⁶ "...evkâf bi'l-küllîye harâbe müteveccih olmuşdur yiğirmi beş yıl vardır ki aş ve etmek çıkmayup hiç bir vechile şart-ı vâkıfa ri'ayet olunmaz..." (BOA, TD, nr. 75 s. 505); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 238.

²⁷⁷ Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara 2007, s. 3.

²⁷⁸ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zâviyesi (1401-1826)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 53 (Ankara 2010), s. 90.

²⁷⁹ BOA, *AE.MÇLB*, nr. 1/1, trh. 29 Zilhicce 815/ 1 Nisan 1413.

²⁸⁰ BOA, *İE, EV.*, nr. 5/ 506, trh. 19 Zilkade 1069/ 8 Ağustos 1659.

²⁸¹ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 183.

tarihinde vakıf Kızıl Deli oğullarından Gülşehri, İlyas, Bilal, İshak ve Sinan'ın tasarrufundadır²⁸².

Fatih döneminde vakıfları mirileştirme siyasetinin bu zâviyede olduğu gibi bir çok zâviyenin vakfında da uygulandığı görülmektedir. Dolayısıyla Fatih döneminde zâviyelerin vakıf gelirleri azalmış olmalıdır fakat, bu durum zâviyenin fonksiyonlarını hangi derece etkilediğini tespit etmek oldukça zordur.

Kızıl Deli Sultan ve beraberindeki dervişler, Yıldırım Bayezid zamanında Balkanlar'da fetihlere katılıp, Dimetoka ve civarının alınmasında önemli katkı sağlamışlar ve fethettikleri yerde de zâviyelerini kurmuşlardır²⁸³. Görüldüğü üzere Seyyid Ali Sultan'ın ve yanındaki dervişlerinin Osmanlı padişahlarıyla beraber Rumeli'de yapılan ilk fetihlere katılan gazi dervişler olduğu ve buraya yerleştikleri anlaşılmaktadır²⁸⁴.

Saruca Paşa Zâviyesi

Saruca Paşa Zâviyesi, Saruca Paşa'nın²⁸⁵ yaşadığı dönemde Hasköy'de kurulmuştur. Saruca Paşa, 1415²⁸⁶ tarihli bir vakfiyede merhum olarak anıldığından dolayı bu tarihten önce zâviyesinin var olduğu söylenebilir²⁸⁷.

Zâviye hakkında ilk ayrıntılı bilgi 1515 tarihli tahrir defterinde bulunmaktadır. Bu tarihten daha önce var olduğu düşünülen zâviyenin dervişleri, II. Bayezid devrinden beri vakıflarını padişahlara tasdik ettirmişlerdir. Ancak, Fatih devri kayıtlarında bu zâviyenin vakıflarına rastlanmamaktadır. Bu durum Fatih'in vakıfları tımara dönüştürme siyasetinin bir sonucu olduğu şeklinde yorumlanabilir.

²⁸² “Vakf-ı mezra‘-i Darıbükü ve mezra‘-i Büyükviran ve mezra‘-i Tırfillıviran evvelden vakfiyet üzere tasarruf olunagelmış imiş merhûm Mehmed Han zamanında bozulub timar olmuş imiş şimdiki halde padişahımız Bayezid Han mecmu‘ evkâfa ve emlâka inayet nâzirin idüp bu vakfin dahi vakfiyetin mukarrer dutup hükm-i şerif erzâni kılmış hâliya Kızıl Deli oğullarından Gülşehri ve İlyas ve Bilal ve İshak ve Sinan ber vech-i iştirak vakf-ı evlâdlık üzere olup zâviyelerine gelen ayende vü revendeye hizmet iderler ama asıl defterde mezra‘-i Tatarviranı ve mezra‘-i Akpeykar ve mezra‘-i Papaslık ve mezra‘-i Kavacık üzerlerine bile kayd olunmuş vakfin sınuru içinde imiş dediler.” (BOA, *TD*, nr. 20, s. 264); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 183-184.

²⁸³ A. Y. Ocak, *Sufilik*, s. 96.

²⁸⁴ Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 293; İrene Melikoff, *Aynı makale*, s. 185.

²⁸⁵ Fatih devrinde yaşayan vezir Saruca Paşa ile karıştırılmamalıdır.

²⁸⁶ 28 Muharrem 818 (9 Nisan 1415).

²⁸⁷ İdris Bostan, “Saruca Paşa” maddesi, *DİA*, XXXVI, s. 168- 169.

Bilindiği üzere, II. Bayezid devrinde bir çok vakıfta olduğu gibi bu vakıflar da tekrar eski sahiplerine iade edilmiştir²⁸⁸.

Şeyh Bedreddin Zâviyesi

Şeyh Bedreddin Zâviyesi, Edirne'de bulunmaktaydı. Zâviyenin, tahrir defterinde geçen vakfiyesinden anlaşılacağı üzere kurucusu bizzat Şeyh Bedreddin'dir²⁸⁹. Şeyh Bedreddin'in doğum tarihi ile ilgili 1339 ve 1368 arasında değişen rivayetler bulunmaktadır²⁹⁰. H. 815-816 (m. 1412-1414) yıllarında Şeyh Bedreddin'in babası Simavna Kadısı İsrail tarafından bu zâviyeye vakıflar yaptırılmıştır. Belirtilen tarihlerden önce kurulduğu anlaşılan zâviyenin, vakıf tevliyeti kendisinden sonra evlatlarına sonra da zâviyede şeyh olanlara bırakılmıştır ve 1953 akçe geliri vardır.²⁹¹

Şeyh Bedreddin meselesi Osmanlı tarihi içinde oldukça tartışmalı bir konudur²⁹². Neticesinde, Şeyh Bedreddin, isyan ettiği gerekçesiyle 1416 yılında Serez'de idam edilmiştir²⁹³. Konunun bizi ilgilendiren yanı ise Şeyh Bedreddin'in idam edilmesinden sonra zâviyesinin bu durumdan etkilenmeden faaliyetlerine devam etmesidir. Bunun, idam kararında yer alan “şer'an katlinin helal malının haram” olduğu hükmünden kaynaklandığı söylenebilir²⁹⁴. Bu türden hayır kurumlarının bir süre sonra halka mâl olduğu ve toplum tarafından sahip çıkılarak devam ettirildiği çok defa karşımıza çıkmaktadır.

²⁸⁸ S. Çalık, *Aynı eser*, 123; H. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 121.

²⁸⁹ “Vakf-ı el-merhûm Şeyh Bedreddin sahibü'z-zâviye ber-müceb-i vakfiye...” (BOA, TD, nr. 1070, s. 140).

²⁹⁰ Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî” maddesi, *DİA*, V, s. 331-334.

²⁹¹ “Vakf-ı zâviye-i merhûm Şeyh Bedreddin Mevlânâ Mahmûd bin İsrâil el-kâdı ebûhu Simavna tevliyet kendüden sonra şeyh olanlara hâliyâ zâviye-i mezbûrede şeyh olan kıdvetü's-selekin Şeyh Mustafa bin Ali mütevellidir.” (BOA, TD, nr. 1070, s. 140); (M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 199.

²⁹² Şeyh Bedreddin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1966; Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul 1977; Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî” maddesi, *DİA*, V, s. 331-334; Ernst Werner, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, İstanbul 2006; Şerafettin Severcan, “Şeyh Bedreddin Olayı”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, IX (Ankara 2002) s. 259-275; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul 2013, s. 159.

²⁹³ Ş. Severcan, Aynı makale, s. 267; B. Dindar, Aynı madde, s. 333.

²⁹⁴ Selahattin Döğüş, “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, *OTAM*, sayı 18 (Ankara 2005), s. 79.

Yegân Reis Zâviyesi

Yegân Reis zâviyesi, I. Murad'ın Yegân Reis'e evlatlık olarak verdiği vakıf ve şeyhlik ile Malkara'da kurulmuştur²⁹⁵. 1452 yılında zâviyenin tasarrufu Yusufhan ve Abdülkerim isimli ahilerin elinde bulunmaktadır. Yegân Reis'in yine kendi ismini taşıyan bir de köyü vardır. Bu köy, II. Mehmed'in hükmü ile avarız vergisinden muaf tutulmuştur²⁹⁶. 1519 yılına ait tahrir defterinde zâviyenin, geçen yıllar içinde II. Bayezid'den hükm-i hümayun aldığı görülmektedir. Aynı defterde ayrıca, Yegan Reis ismini taşıyan bir mahalle de bulunmaktadır²⁹⁷.

Zâviyenin kurulmasında ve vâkıf geliri elde etmesinde dönemin padişahı II. Murad etkili olmuştur. Bu durum Osmanlılar'da sıkça görülen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Yegan Reis'in isminin verildiği mahallenin bulunması, mahallenin kurulmasında ile isimlendirilmesinde zâviye şeyhlerinin rolünü ve mahallelerin zâviye etrafında şenlendiğini göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla bu durum zâviyelerin iskâna etkilerini göstermesi açısından bariz bir örnektir.

Veled-i Gümlü Zâviyesi

İlk olarak 1489 tarihli tahrir defterinden hareketle, hakkında bilgi sahibi olduğumuz Veled-i Gümlü Zâviyesi, Yıldırım Bayezid döneminde yaşayan Gümlüoğulları²⁹⁸ tarafından Eski Zağra'da kurulmuştur.

Dönemin sultanı olan II. Bayezid'den ve önceki sultanlardan ahkâm-ı şerif aldığını bildiğimiz zâviyenin Bahaeddin Lala, Yeniceköy ve Veled-i çoban isimli üç köyden elde edilen yıllık 4664 akçelik geliri bulunmaktadır²⁹⁹. 1519 tarihli icmal

²⁹⁵ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 171.

²⁹⁶ “Vakf-ı zâviye-i Yegân Reis merhûm Gazi Hüdavendigâr mezkûr Yegân Reis'e meşihatini vakf-ı evlâd etmiş şimdiki halde Ahi İsa oğlu Yusufhan nâm Ahi İsa karındaşı İdris'ün oğlu Abdülkerim elindedir meşihatini vakf-ı evlâdlık tarikiyle tasarruf ederler ellerinde padişahımızın hükm-i hümayını vardır” (BOA, *TD*, nr. 12, s. 238); Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 345.

²⁹⁷ BOA, *TD*, nr. 75, s. 103.

²⁹⁸ Ayhan Pala, “Rumeli'de Bir Akıncı Ailesi: Gümlüoğulları ve Vakıfları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 43 (Ankara 2007), s. 137-144.

²⁹⁹ “Zâviye-i veled-i Gümlü selâtin-i kudemadan ve padişahımız Sultan Bayezid Han hilledallah melekehûndan ahkâm-ı şerifleri vardır mülkiyeti ve vakfiyeti mukarrer dutulmuştur karye Bahaeddin Lala Eskihisar'da Gümlüoğlu köyündeki zâviyesine vakf itmiş hâsılı anlara sarf olunmuş.” (BOA, *TD*, nr. 26, s. 52).

defterde de kaydına rastladığımız zâviyenin, bu tarihte beş köyden elde ettiği toplam 10671 akçe geliri vardır³⁰⁰. Aradan geçen otuz yıllık sürede gelirleri arasına iki köy daha eklemiş olan zâviye, toplam gelirini iki katından fazla arttırmıştır. Bu durum zâviyenin işlerliğinin arttığını ve daha çok kişiye hitap ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

³⁰⁰ “Vakf-ı zâviye ve mescid-i veled-i Gümlü der nefis-i Eskihsar mâ zâviye diğer mâ mescid der karye-i veled-i Gümlü.” (BOA, *TD*, nr. 73, s. 103).

4. FATİH DÖNEMİNE KADAR RUMELİ'DE ZÂVİYELER

Çalışmamızın bu bölümünde kaynaklarda tespit edilebilen ve Fatih dönemine kadar kurulduğuna dair bilgiye sahip olduğumuz zâviyeler sırasıyla yer almaktadır.

Tablo 2: Fatih Dönemine Kadar Rumeli'de Zâviyeler

Zâviye Adı	Kurulduğu Yer	Kurucusu	Geliri (Akçe)
Ali Bey	Malkara	Ali Bey	9634
Çakmak Dede	Edirne	Çakmak Dede	2562
Derviş Bayezid	Gelibolu	Derviş Bayezid	2020
İshak veled-i İsmail	Dimetoka	İshak veled-i İsmail	-
Kıdemli Baba Sultan	Yeni Zağra	Kıdemli Baba Sultan	-
Kadı Selahaddin	Gelibolu	Kadı Selahaddin	180
Kasap Tat-Ahmed	Gelibolu	Kasap Tat-Ahmed	2820
Kurtçu Doğan	Edirne	Kurtçu Doğan	1490
Mahmud Bey	Malkara	Mahmud Bey	-
Muradiye Mevlevihanesi	Edirne	II. Murad	-
Şarabdar Hamza Bey	Edirne	Şarabdar Hamza Bey	-
Şeyh Şücaeddin	Edirne	II. Murad	-
Umur Bey	Çirmen	Umur Bey	5880

Ali Bey Zâviyesi

Ali Bey Zâviyesi, günümüzde Tekirdağ iline bağlı olan Malkara'da yer almaktaydı. Kurucusu ve kuruluş tarihi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız zâviyenin, 1452 yılında yapılan tahrirde Ali Bey tarafından kurulmuş vakfı ile Malkara'da bir de medresesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla zâviyenin bu fetihten önce kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı vakıf sahiplerinin sadece zâviye değil medrese gibi eğitim ve dini açıdan topluma yarar sağlayan müesseseler yaptırdığı da görülmektedir. Ali Bey Vakfı'nın Malkara'da bulunan dükkânlardan,

Gelibolu'daki bir hamamdan, tabakhaneden ve bir bağın gelirinden ettiği toplam 9634 akçe geliri vardır³⁰¹.

Çakmak Dede Zâviyesi

II. Murad döneminden önce Edirne'de var olduğu ve dönemin padişahlarından ahkâm-ı şerif aldığı bilinen zâviyenin, tam olarak hangi tarihte kurulduğuyla ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

II. Murad devrinde zâviyenin gelirleri arasında Uzunköprü'de padişahın vakfettiği bir çiftlik bulunmaktadır. 1485 tarihli tahrir defterine göre zâviyenin vakfı, Fatih devrinde de mükerrer tutulmuştur. II. Bayezid devrinde ise Çakmak Dede'nin oğlu Teslim Dede tarafından tasarruf edilmeye devam eden zâviyenin, 2562 akçe geliri bulunmaktadır³⁰². 1519 yılında tutulan tahrir defterinde ise önceki defterin aksine zâviyenin vakfının Fatih döneminde bozulduğu ve tımara verildiği bilgisi yer almaktadır. Bu dönemde zâviyenin 2626 akçe geliri vardır³⁰³. Bu durum vakıf mallarını kamulaştırma/mirîye alma siyasetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Derviş Bayezid Zâviyesi

XV. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilen³⁰⁴ Derviş Bayezid Zâviyesi, Gelibolu'da Seydi Kavağı denilen yerde bulunmaktadır. Zâviyenin kuruluş tarihi ve kurucusu hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip değiliz.

³⁰¹ “Vakf-ı Ali Bey ki medreseyle zâviyesine vakıftır der Malkara” (BOA, *TD*, nr. 12, s. 246); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 281.

³⁰² “Vakf-ı Çakmak Dede merhûm Sultân Murad Hân vakfetmiş imiş merhûm Sultân Mehmed zamanında evkâf ve emlak bozulduğu vakit bozulmayup mukarrer vakıfı hâliya pâdişahımız Sultân Bayezid Hân halledallah saltanâta dahi vakfiyetin mukarrer tutup hükm-i şerif erzâni kılmış ve selâtin-i kudemadan dahi ahkâm-ı şerifleri vardır mezkûr Çakmak Dede'nin oğlu Teslim Dede tasarruf edip âyende vü revendeye hizmet eder.” (BOA, *TD*, nr. 20, s. 263); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 282.

³⁰³ “Vakf-ı Çakmak Dede merhûm Sultan Murad Hân vakf itmiş imiş Sultan Mehmed Han zamanında bozulup tımar olmuş bâ'de merhûm Sultan Bayezid Han gerü vakfi mukarrer tudup hükm-i şerif erzâni kılmış el-hâleti ... e'azallahû ensarahû dergâhında dahi hükm-i cedîd olup mezkûr Çakmak Dede evlâdından İlyas b. Teslim ve Hızır b. Teslim vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olup ayende vü revendeye hidmet iderler.” (BOA, *TD*, nr. 77, s. 265).

³⁰⁴ Tarihlendirmesi ile ilgili bkz. İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 1998, s. 132.

Zâviyenin 1485 yılında mütevellisi Derviş Bayezid'in adamlarından olup daha önce müteveli olan Doğan'ın oğlu Mahmud'dur. Vakfın toplamda 2020 akçe gelir elde ettiği Gelibolu'da bir kervansaray, Bolayır'da ve Kavak'da bir hamamı, iki değirmeni ve bir tuzla yeri vardır. Ayrıca, 15 adet kayıp durumda bulunan sığırı, Bolayır'da harap bir kervansaray, Kavak'da ise harap olmuş bir bağı ile satılmış ve zayi' olmuş bir kervansarayının bulunduğu da kaynaklarda yer almaktadır³⁰⁵. Zâviyenin vakıflarının bir kısmının zayi ve harap olmasından dolayı, artık zâviyenin gelirinin azaldığı ve fonksiyonunu kaybetmeye başladığı düşünülebilir. Bu durum Osmanlı fetihleriyle genişleyen sınırlar sonucunda iç bölgelerde kalmış bir çok zâviyede olduğu gibi Derviş Bayezid Zâviyesi'nde de karşımıza çıkmaktadır.

İshak veled-i İsmail Tekkesi

İshak veled-i İsmail Tekkesi, Sultan Murad devrinde Dimetoka'da kurulmuştur. 1485 tarihli tahrir defterine göre, bu tekkeye Sultan Murad tarafından bir çiftlik vakfedilmiştir. Bu tarihten önce kurulduğu anlaşılan tekke, altı ağaçta oturur olarak ifade edilen büyüklükte olmalıdır. Kaynaklarda rastlanılan tekke ve zâviye kayıtlarının hiçbirinde büyüklük ifade eden bir bilgi bulunmazken bu tekkede ilk defa böyle bir bilgiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla tekkenin diğer klasik yapılardan farklı olarak daha büyük ve fazladan iki direği olduğu düşünülmektedir. Zâviye hakkında bilgi veren tek kaynak olan tahrir defterinde, bugün elimizde olmayan eski bir defterden bahsedilerek orada bu şekilde kaydedildiği bildirilmiş, artık tekkenin boş olduğu ve zâviye hakkında bir bilgi elde edilemediği yazılmıştır³⁰⁶. 1485 yılında hâli olduğunu gördüğümüz zâviyenin fonksiyonunu yitirdiği ve kullanılmadığı söylenebilir.

³⁰⁵ “Vakf-ı zâviye-i Derviş Bayezid der Seydi Kavağı Doğan adlu kulı müteveli imiş ol vefat edicek oğlu Mahmud'a verilmiş cihet-i tevliyet ba'del meremmet öşrdür âyendeye revendeye sarf olunur.” (BOA, TD, nr. 12, s. 197); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 325.

³⁰⁶ “Vakf-ı İshak veled-i İsmail Emin sürgününde merhûm Sultan Murad Han'dan dedesi ve atası karındaşı Döndürme adasında iki yol arasında dutageldikleri çiftliği vakf itdim oğlu oğluna demiş kendü dahi vakf içinde oturur altı ağaçta oturur tekyesi vardır bu vakıf yerde kendü çifti yürür eski defterde böyle kayd olunmuş ama kimesne gelen ... şimdi hâli bulundu ma'lum olmadı hâsıl hâli.” (BOA, TD, nr. 20, s. 301).

Kademli (Kıdemli) Baba Sultan Zâviyesi

Varlığını Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi aracılığıyla öğrendiğimiz Kademli Baba Sultan zâviyesi, Yeni Zağra'da bulunmaktadır. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmeyen zâviye, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre I. Mehmed döneminde veya daha önce kurulmuş olmalıdır. Hacı Bektaş-ı Veli hizmetinde olan Kademli Baba Horasan'dan Rumeli'ye gelmiştir. Yeni Zağra'da bir tekke kurduğu ve burada vefat edince de Sultan I. Mehmed tarafından bir türbe yaptırıldığı rivayet edilmektedir³⁰⁷.

Kadı Selahaddin Zâviyesi

Kadı Selahiddin Zâviyesi'nin, II. Murad döneminde Gelibolu'da kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir³⁰⁸. Bânisi olduğu anlaşılan Kadı Selahaddin ve kuruluş tarihi hakkında net bir bilgi mevcut değildir.

1452 yılında yapılan tahrirde göre II. Mehmed'in vermiş olduğu hükümlerle Seyyid Mehmed isimli birisi tarafından idare edilmekte olup 180 akçe geliri vardır³⁰⁹. 1519 tarihli tahrir defterinde zâviyenin kaydına rastlanmaması bu tarihte artık varlığını sürdürmediğinin işareti olarak değerlendirilebilir³¹⁰. Dolayısıyla Kadı Selahiddin Zâviyesi de fonksiyonunu yitirmiş ve ortadan kaybolmuş zâviyeler arasında yer almaktadır.

Kasap Tat-Ahmed Zâviyesi

Kasap Tat-Ahmed Zâviyesi'nin, II. Murad devrinde Gelibolu'da kurulduğu tahmin edilmektedir. Kurucusu olan Kasap Tat-Ahmed hakkında yeterli bilgi bulunmayan zâviye, günümüze kadar gelememiştir³¹¹.

³⁰⁷ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap*, hzr. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. 207-208; Machiel Kiel, "Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı Kalugerevo-Nova Zagora'daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşî Tekkesi", *Belleten*, sayı 137, XXXV, (Ankara 1971), s. 49.

³⁰⁸ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 288.

³⁰⁹ "Vakf-ı zâviye-i Kadı Selahaddin şimdiki halde padişah hükmi ile Seyyid Mehmed elindedir vakfiyet üzere tasarruf eder" (BOA, TD, nr. 12, s. 195).

³¹⁰ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 288.

³¹¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1972, II, s. 489.

Kurulduğu yıllarda misafirleri için yemek çıkarıldığı anlaşılan zâviyede, 1519 yılında yapılan tahrirde göre artık aş pişmediği ve vakfın gelirinden artan miktarın, bünyesinde bulunan mescidin tamiratında kullanıldığı görülmektedir. Aynı tahrirde zâviyenin, iki dükkan, on hane ve dördü harap yedi odadan elde ettiği toplam 2.820 akçelik vakıf geliri bulunmaktadır³¹². Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere zâviye kuruluşundaki faaliyetlerinin bir kısmını kaybetmiştir. Bu durumun neticesinde de zâviyenin vakıflarının zamanla azalmış olduğu düşünülebilir. Yine, burada misafir olanlar ve fakirler için önceleri yemek çıkarıldığı anlaşılan zâviyede sonraki dönemlerde artık yemek çıkmadığı görülür. Böylece zâviyelerin sosyal yardımlaşmadaki rolüne bir kez daha tanık olmaktadır. Ancak bu durumun sona ermesi ve arta kalan zâviye gelirinin mescid için kullanılıyor olması zâviyenin işlerliğini kaybettiğini fakat mescidin faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir.

Kurtçu Doğan Zâviyesi

Kurtçu Doğan Zâviyesi, II. Murad döneminde Edirne'de kurulmuştur. Kurtçu Doğan olarak da bilinen Doğan Bey, II. Murad zamanında sekbanbaşılık ve yeniçeri ağalığı yapmış önemli bir kişidir. Ancak vezir Çandarlı Halil Paşa'nın adamlarından olduğu için Fatih döneminde azledilmiştir³¹³.

II. Murad, Doğan Bey'e Kayapa isimli bir köyü evlatlık olarak temlik etmiştir³¹⁴. 5 Temmuz 1826 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere zâviye, Edirne'de Kaleiçi'nde yer almaktadır ve Kayapa isimli köyün yakınlarında zâviyeye gelir getiren dört tane değirmeni bulunmaktadır³¹⁵. Aynı belgenin derkenarında bulunan defter-i âtik kaydına göre ise 1490 akçe geliri bulunmaktadır. Kayapa köyünün gelirinin yarısı zâviyeye yarısı da müstakil yerleri bulunmayan ortakçılara tahsis

³¹² “Mukaddemâ zâviye-i mezkûrda aş bişermiş şimdi harc vefâ itmedüğü ecilden aş bişmez zâviye dahi hâlîdir bâki-yi mezkûr mescidün meremmetine ve evkâfın meremmetine sarf olunur” (BOA, TD, nr. 75, s. 479).

³¹³ Halil İnalçık, “II. Mehmed” maddesi, *DİA*, XXVIII, s. 397.

³¹⁴ “ Vakf-ı evlâd-ı Kurtcu Doğan selâtin-i mâziye mezbûr Kurtcu Doğan'a işbu Kayapa nâm karyeyi temlik edüp ahkâm-ı şerife erzâni buyurmuşlar mezkûr Kurtcu Doğan dahi evlâdına evlâd munkarız olıcak ebnâsına ebnâsı munkarız olıcak sulehâya vakf idüp vakıfnâmesinde sebt ettirmiş hâliya vakf-ı evlâdlık üzre tasarruf olunur” (BOA, TD, nr. 370, s. 13); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 224.

³¹⁵ “Devletlü saadetli sultanım hazretleri sağ olsun bu dâileri Edirne'de vâki' derûn-u kalede Kurtcu Doğan Zaviyesi'nde hâla berât-ı şerif ile zâviyedarı olup evkâf-ı mezkûrun Edirne kazasında Çöke nahiyesinde Kayapa nâm karyenin civarı ve karye-i mezbûrun kurbinde olan dört adet değirmenleri merhûm Kurtcu Doğan zâviyesine vakf olundu değirmen kadimden beri Kurtcu Doğan zaviyesine hasıl kayd olunmuşken...” (BOA, C.EV., nr. 243/12109, trh. 29 Zilkade 1241/ 5 Temmuz 1826).

edilmiştir³¹⁶. Uzun yıllar ayakta kalıp XIX. yüzyılda da varlığını devam ettirdiği görülen zâviyenin, bânisi olan Kurtçu Doğan'ın azledilmesinden etkilenmediği görülmektedir. Dolayısıyla toplumun faydasına kurulan müesseseler umum vakıf olarak korunarak faaliyetlerine devam ettirilmişlerdir.

Mahmud Bey Zâviyesi

Mahmud Bey Zâviyesi, II. Murad devrinde Malkara'da kurulmuştur. Zâviyenin vakfiyesi h. 837 (m. 1433/ 1434) tarihli olduğuna göre zâviye aynı yıl veya bundan birkaç yıl önce kurulmuş olmalıdır³¹⁷.

Zâviyenin de içerisinde yer aldığı anlaşılan külliye vasfına sahip Mahmud Bey İmaretinde bir de medrese bulunmaktadır. İmaretin vakfiyesinde bir günde pişirilecek yemekler ile bu yemeklerin medresede kimlere dağıtılacağı ayrıntısıyla kaydedilmiş, ayrıca yemekten artan olursa zâviyede kalanlara verileceği de yazılmıştır³¹⁸. Genel olarak birçok zâviyede görülen yolcuların yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılama hizmeti Mahmud Bey Zâviyesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında vakfiyesinde medreseye kimlerin alınacağı ve medreseden kimlerin atılacağı ile vakfın idaresinin kimler tarafından sürdürülebileceği hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. 1519 tarihli tahrir defterinde Mahmud Bey'in ismini taşıyan ve Tekye Mahallesi de denilen bir mahalle vardır. Bu durum bize, zâviyelerin

³¹⁶ “Vakf-ı Kurtcu Doğan nahiye-i Edirne der liva-i Paşa gılman-ı ortakçıyan Kurtcu Doğan der civarı karye-i Kayapa mezkûrları merhûm Kurtcu Doğan kendü zaviyeleri musalihi için kayd etmiştir merkûmların ispençeleri ve sair rüsumları ve ziraat ettiklerinin nisf-ı hasılları vakf-ı mezbûr için zabt olunur ve nisf-ı âhirlerinin ortakçıların masarifi içindir zikr olunan ortakçıların müstakil yerleri olmadığı için her kimin yerinde ziraat ederlerse evvelâ hâsıl-ı oşürlerinin nisf-i yer alır mâ baki tensif ederler deyû mukayyed der defter-i atik hâsıl ispençe 150, kendüm 2 baha 240, mahlût 8,5 baha 990, vakf-ı asiyâb 3 bab hasıl kendüm 3, mahlût 2 yekün 1490” (BOA, C.EV., nr. 243/12109, trh. 29 Zilkade 1241/ 5 Temmuz 1826).

³¹⁷ BOA, TD, nr. 75, s. 553.

³¹⁸ “Günde bir def’a buğday bişüp ikindüden sonra üleşile ve medresede olan ve hücrelerde olan beş nefer dânişmende ve imama ve mü’ezzine ve cabîye ve nazıra ve kâtibe ve nakîbe ve tabbâha aş ve etmek virile aşdan ve etmekden bâkîsi âyendeye vü revendeye ve zâviyede sarf oluna deyû meşrûtdur ve imâmet ve te’zîn ve l-kırâ’at ve cibâyet ve nezâret ve kitâbet eslah ‘utekâya neslen ba’de neslin meşrûtdur ve medreseden gayrinin ‘azli ve nasbı mütevellî elinde ola deyû meşrûtdur ve tevliyet Mahmûd Bey oğlu ‘Ali Bey’e meşrûtdur ândan sonra evlâdına ve ândan sonra eslah ‘utekâya ve ‘utekâ evlâdına anlarun inkirazından sonra hakimü'l-vakt emrine müfevvezdir hâliyâ tevliyet Mahmud Bey oğlu Süleyman Bey'ün oğlu Mustafa Çelebi elindedir ve zikr olan ihracatdan zâyid gelirse günde iki akça meremmet için konulup hıfz oluna andan sonra dahi zâyid olduğu takdirce mütevellî ve nâzır ma‘rifeti ile eczâ’ ve ta‘am ziyâde nev‘ine sarf oluna deyû meşrûtdur tarih-i vakfiyye-i evkâf-ı mezkûr sene 837” (BOA, TD, nr. 75, s. 553).

mahalleleri oluşturmasında ve isimlendirmesindeki rolünü göstermektedir³¹⁹. Ayrıca, Malkara'da zâviyeye gelir getiren birçok vakıf bulunmaktadır³²⁰.

Muradiye Mevlevihanesi (Zâviye-i Mevlahane-i Köhne)

Sultan II. Murad, 1439 yılında Engürüs seferine çıkmadan önce Edirne'de Muradiye Camii, büyük bir imaret ve yanına da Mevlevi dervişleri için bir zâviye yapılmasını emretmiş daha sonra da ganimetten kendisine düşen payı bu binaların inşasına tahsis etmişti³²¹. Günümüze ulaşamayan yapı, Menzil Ahır Mahallesi'nde Muradiye Camii alanında bulunmaktaydı³²².

Burada fakirler için her gün yemek çıkarılırdı³²³. İhtiyaç sahiplerinin karınlarının doyurulmasında da rolünü gördüğümüz zâviyelerin, sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından önemli faaliyetler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Böylece yardıma muhtaç kişilere toplum tarafından sahip çıkılmış, Osmanlı'nın toplumsal yapısı ve bütünlüğü zâviyeler tarafından desteklenmiştir. Ayrıca din farkı gözetilmeksizin gerçekleştirilen bu yardımlar sayesinde gayrimüslimlerin kalpleri Osmanlı'ya dolayısıyla da İslamiyet'e karşı ısındırılmış olmalıdır.

1519 tarihli tahrir defterine göre, o tarihte Şeyh Mehmed Efendi zâviyenin başında bulunmaktadır. Bu kayıтта zâviyenin vakıfnâmesine ve vakıflarına rastlanmadığı belirtilmektedir. Ayrıca birisi tarafından vakfedilen on dönümlük yerin geliri ile zâviye şeyhinin ücreti temin edilmektedir. Padişah tarafından yaptırılan ve adıyla anılan zâviyenin sadece on dönüm yerden elde edilen gelirinin çok az olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte o tarihte zâviye etrafında evlerin inşa edildiğı ve köylerin oluştuğı yazmaktadır. Görüldüğü üzere zâviyeler yerleşim birimlerinin oluşmasında doğrudan rol oynamışlardır. Bu durum bize zâviyelerin iskâna ve imâra

³¹⁹ "Mahalle-i Mescid-i Mahmud Bey bin Kassab nâm-ı diğeri Doğancı mahalle-i Tekye dahi dirler" (BOA, TD, nr. 75, s. 112).

³²⁰ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 291.

³²¹ "Andan Edrene'de bir ulu cami ve iki medrese biri darü'l-hadis ve bir imaret ve bir Mevlevihâne yapub evkâf tayin itdi..." (Rûhî, *Rûhi Tarihi*, hzr. Yaşar Yücel-Halil Erdoğan Cengiz, *Belgeler*, sayı 18, XIV (Ankara 1992), s. 444); Münecimbaşı, s. 253.

³²² Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2009, s. 10.

³²³ *Rûhi Tarihi*, s. 444.

katkısını açıkça göstermektedir³²⁴. Zâviye, 1530 tarihli tahrir kaydında Edirne'de bulunan zâviyeler arasında yazılmış, fakat ayrıntılı bilgi verilmemiştir³²⁵.

Şarabdar Hamza Bey Zâviyesi

Şarabdar Hamza Bey zâviyesi, Edirne'de Karaca Ahmed ve Hacı Hızır zâviyelerinin de bulunduğu Arabacı Ahmed mahallesinde bulunmaktadır³²⁶. Bânisi olduğu anlaşılan Şarabdar Hamza Bey, II. Murat devri ümerasından olup Fatih döneminde de beylerbeyliği yapmıştır. Dolayısıyla kendi adıyla anılan zâviyeyi bu dönemde inşa ettirmiş olmalıdır. Zâviye Edirne'de kendi ismini taşıyan mahallede bulunmaktaydı³²⁷. Bu durum daha önce de çok defa bahsedildiği gibi zâviye etrafında zamanla mahallelerin teşekkül etmesine ve bu mahallelerin zâviye ismi ile anılmasına verilen örneklerden sadece biridir. Edirne'de zâviyesine gelir getirmesi için, Ergene'de mülk olarak aldığı köyler vardır. Bu köyler Fatih zamanında tımara dahil edilmiş fakat daha sonra II. Bayezid devrinde mülkname ile geri iade edilmiştir³²⁸. Bu uygulama birçok zâviye vakfının Fatih döneminde karşılaştığı bir durumdur. Vakıfların mirîleştirilmesi muhakkak zâviyeleri etkilemiştir fakat bunun derecesini tespit edebileceğimiz bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şeyh Şücaeddin Zâviyesi

Şeyh Şücaeddin Zâviyesi, Edirne'de II. Murad'ın emri üzerine inşa edilmiştir. Bu zâviyeye adını vermiş olan Şeyh Şücaeddin, Anadolu'da ve Balkanlar'da nüfuzlu bir kişidir³²⁹. Dönemin devlet adamlarından Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey de onun müridi olmuş ve Şeyh Şücaeddin'in dervişlerini de yanına alarak onlarla beraber Rumeli'de gazalara katılmıştır³³⁰. Dolayısıyla zâviyenin II. Murad tarafından Şeyh

³²⁴ “Zâviye-i Mevlanahâne-i Köhne bi'l fiil Şeyh Mehmed Dede vakıfnâme yok vakıf dahi nâ-ma'lum sâbika bir kimesne on dönüm mikdârı yer vakfetmiş hâla hâne etrafında beyt ve kurra olunub ... bir kaç akçe verir şeyh olan kimesne ânınla kanaat eder tahminen yevmen fe-yevmen iki akçe olur...” (BOA, TD, nr. 77, s. 73).

³²⁵ BOA, TD, nr. 370, s. 9.

³²⁶ “Mahalle-i Arabacı Ahmed mâ' zâviye-i Şarabdar Hamza Bey” (BOA, TD, nr. 370, s. 3); M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 52.

³²⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne” maddesi, *DİA*, X, s. 428.

³²⁸ M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 234.

³²⁹ A. Y. Ocak, *Süfîlik*, s. 97.

³³⁰ Yağmur Say, *Şücâ'edîn Velî ve Velâyetnâmesi*, Eskişehir 2010, s. 177.

Şücaeddin adına yaptırıldığı söylenebilir ve bu dervişlerin Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişine katkı sağlayan gaziler olduğu anlaşılmaktadır.

1530 tarihli tahrir defterinde zâviye, Edirne zâviyeleri arasında sayılmaktadır. Aynı defterde Zâviye-i Şeyh Şüca' Mahallesi'nin varlığı ise zâviyenin bir mahallenin oluşmasına ve isimlendirilmesine katkısını göstermektedir³³¹. Şeyh Şücaeddin Zâviyesi, 1535 yılında camiye çevrilmiş ve zâviyeye bir de minare eklenmiştir. Zâviyenin bu tarihte camiye çevrilmesi, artık fonksiyonunu yitirdiğini ve başka amaçlı yapılara dönüştürüldüğünü göstermektedir. 1751 yılında depremde hasar görmüş olan bu yapı günümüze ulaşmamıştır³³².

Umur Bey Zâviyesi

Çirmen'de Saruca Paşa'nın oğlu olan Umur Bey tarafından kurulmuştur. Babasının 1415'ten önce vefat ettiği düşünülürse, Umur Bey'in XV. yüzyılın ilk yarısında bu zâviyeyi kurduğu tahmin edilebilir³³³.

Umur Bey kendi ismiyle anılan bu zâviyeye civardan birçok vakıf geliri tahsis etmiş, bu sayede de Çirmen'in büyümesi ve gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Burada ilk cami de Umur Bey'in babası Saruca Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Saruca Paşa ve Umur Bey'in kurduğu müesseselere gelir olarak kaydedilen vakıfların idaresini, sonraki yıllarda kendi nesillerinden gelen kişiler devam ettirmiştir. Ayrıca zâviyenin 1530 tarihinde Çirmen'de bulunan Boğazköy köyünden elde ettiği 5880 akçelik geliri bulunmaktaydı³³⁴.

³³¹ BOA, *TD*, nr. 370, s. 3-6.

³³² Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek lisans tezi, İstanbul 2008, s. 78.

³³³ İdris Bostan, Aynı madde, s. 168-169.

³³⁴ “Boğazköy tabi-i Çirmen vakf-ı zâviye-i Umur Bey” (BOA, *TD*, nr. 370, s. 325).

5. KURULUŞ TARİHİ TAM OLARAK BELLİ OLMAYAN ZÂVİYELER

Çalışmamızın bu bölümünde yer alan zâviyeler, Fatih döneminden önce kurulduğu tespit edilebilen, fakat kaynaklardaki bilgi yetersizliğinden dolayı kuruluş tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşamadığımız zâviyelerdir.

Tablo 3: Kuruluş Tarihi Tam Olarak Belli Olmayan Zâviyeler

Zâviye Adı	Kurulduğu Yer	Kurucusu	Geliri
Ahi Devle	Gelibolu	Ahi Devle	5531
Ahi Turasan	Ferecik	Ahi Turasan	727
Çubi Dede	Ferecik	Çubi Dede	272
Hasan veled-i Yağmur	Hasköy	Hasan veled-i Yağmur	550
Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey	Çirmen	Hızır Baba	3240
İbrahim Dede	Eski Zağra	İbrahim Dede	-
Karagöz Bey	Dimetoka	Karagöz Bey	3111
Konukçu Şemseddin	Gümülcine	Konukçu Şemseddin	1217
Osman Baba	Hasköy	Osman Baba	-
Sarı Saltık	Dobruca	Sarı Saltık	-
Süpüren Kasap	Gümülcine	Süpüren Kasap	-
Yağmur Baba	Dimetoka	Yağmur Baba	200

Ahi Devle Zâviyesi

Gelibolu'da ayakkabıcılar çarşısı içinde bulunan Ahi Devle Zâviyesi, XV. yüzyıl başlarında kurulmuş olmalıdır³³⁵. Zâviyenin kuruluş tarihi ve ahi olduğu anlaşılan kurucusu hakkında net bir bilgiye sahip değiliz.

1452 tarihli tahrirdeki kayıtlara göre Mevlana Müderris Muhyiddin, padişah beratıyla zâviyeyi idare etmektedir. Bu tarihte zâviyenin bir başhâne, 15 dükkân ve bir çiftlikten elde edilen toplam 4955 akçelik geliri bulunuyordu³³⁶. 1519 tarihli tahrir defterinde ise zâviyenin Şeyh Mevlana Hüsameddin tasarrufunda olan

³³⁵ M. Tayyip Gökbilgin, kaynak göstermeksizin zâviyenin XV. yüzyıl başlarında kurulmuş olabileceğini tahmin etmektedir. Bkz. M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 192.

³³⁶ “Vakf-ı Zâviye-i Ahi Devle der nefis-i Gelibolu Mevlana Müderris Muhyiddin elindedir padişâh beratıyla tasarruf eder ...” (BOA, TD, nr. 12, s. 180).

vakfından elde ettiği yıllık toplam 5531 akçelik geliri vardı³³⁷. Bu durumdan anlaşılacağı üzere, yaklaşık yetmiş yıllık bir dönemde zâviyenin vakıf geliri %10 artmıştır. Ayrıca Ahi Devle Zâviyesi'nin 1519 yılında mutfağında kullanılan malzemeler ve fiyatları şöyledir: Et (3.5 akçe), ekmek (3 Akçe), hîzem(?) (0,5 Akçe), buğday (1.6 Akçe)³³⁸.

Ağazade Mehmed Hakiki Dede, XVII. yüzyılda şehrin ortasında olan bu zâviyede kalmış ve mesnevi dersleri ile sohbetler düzenlemiştir. Görüldüğü üzere dönemin ünlü kişilerini misafir eden zâviyede toplumu bir araya getiren önemli sohbetler ve dersler düzenleniyordu. Bu durum zâviyelerin sadece bir misafirhane olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ağazade Mehmed Hakiki Dede, zamanla zâviyenin yetersiz kalması üzerine hemen yakınlarında bir yere Mevlevi hankâhı inşa ettirmiştir³³⁹. Günümüze ulaşmamış olan zâviyenin, XIX. yüzyıl başlarında da varlığını devam ettirdiği görülmektedir³⁴⁰.

Ahi Turasan Zâviyesi

Ahi Turasan Zâviyesi, bugünkü Yunanistan'ın Evros şehrine bağlı olan Feretik (Ferres)'te yer almaktaydı. Zâviyenin, Doğancı köyü yakınlarında ve Kıçivirani olarak bilinen mevkide birer vakıf mezrası bulunmaktadır. Kuruluş tarihi ve ahi kökenli olduğu anlaşılan kurucusu hakkında kesin bir bilginiz olmamakla beraber, zâviyenin XVI. yüzyılın başlarında harap olduğuna bakılırsa bu döneme gelmeden çok daha önceleri kurulduğu ve artık fonksiyonunu yitirmeye başladığı söylenebilir³⁴¹.

³³⁷ “Vakf-ı zâviye-i Ahî Devle der çarsu-yı Kefş-gerân be-Ma’rifet-i Şeyh Mevlânâ Hüsameddin bin Mevlânâ Muhyiddin bâ-berât-ı sultânî hullidet hilafetehû tevzi’in fermân-ı hümayûn mücebinece Gelibolu kadısı tevzi’ itmişdir.” (BOA, TD, nr. 75, s. 426).

³³⁸ BOA, TD, nr. 75, s. 426; M. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 193; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2011, s. 220.

³³⁹ Barihüda Tanrıkorur, “Gelibolu Mevlevihanesi” maddesi, *DİA*, XIV, s. 6.

³⁴⁰ Bkz. İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 1998, s. 132.

³⁴¹ “Zâviye-i Ahi Turasan der şehri Feretik Kıçivirani dimeğle ma’rûf vakıf mezra’sıdır civâr karye-i Doğancı mezkûr zâviye mahlûl olup harap olmağın kadı ma’rifetiyle Osman b. Hıraman(?)’a verildi el-ân mutasarrıftır” (BOA, TD, nr. 77, s. 431)

1519 tarihli icmal defterde³⁴², 1526 tarihli evkaf defterinde³⁴³ ve 1527 tarihli icmalde³⁴⁴ zâviyenin yalnızca ismi geçmekte olup, vakıf mezraları ve 727 akçelik geliri olduğu bilgisi yer almaktadır. 1568 tarihli mufassal tahrir defterinde³⁴⁵ ise zâviyenin gelirinin 913 akçeye yükseldiği görülmektedir. Bu defterlere nazaran zâviye hakkında daha geniş bilgi 1519³⁴⁶ ve 1530³⁴⁷ tarihli tahrir defterlerinden elde edilmektedir.

Çubi Dede Zâviyesi

Çubi Dede Zâviyesi, günümüzde Yunanistan topraklarında yer alan Evros'a bağlı Ferecik (Ferres)'te bulunmaktadır. Kurucusu olan Çubi Dede ve kuruluş tarihi hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, 1519³⁴⁸, 1526³⁴⁹ ve 1530³⁵⁰ yılına ait tahrir defterlerinde, şeyhlerin önceki padişahlardan ahkâm-ı şerif aldığı bilgisinden dolayı, zâviyenin 1519 yılından çok daha önce kurulmuş olduğu söylenebilir.

Zâviye yukarıda saydığımız yıllardaki tahrir defterlerine göre Yusuf bin Abdullah'ın tasarrufundadır ve yıllık 272 akçe gelire sahiptir. 1568 yılında da varlığını Ferecik'te sürdürdüğü tespit edilebilen zâviyenin bu tarihte 360 akçe geliri

³⁴² “Zâviye-i Ahi Turasan an mezra‘-i Kiçiviranı der şehir-i Ferecik hâsıl 727” (BOA, *TD*, nr. 73, s. 73).

³⁴³ “Zâviye-i Ahi Turasan der Ferecik hasıl 727” (BOA, *TD*, nr. 136, s. 51).

³⁴⁴ “Vakf-ı zâviye-i Ahi Turasan der Ferecik mezra‘-i Kiçi-viranı ve der karye-i Doğancı” (BOA, *TD*, nr. 138, s. 40).

³⁴⁵ “Zâviye-i Ahi Turasan der şehir-i Ferecik Kiçi-viranı dimeğle ma‘rûf mezra‘ası vardır der civâr karye-i Doğancı hâsıl yekün 913” (BOA, *TD*, nr. 470, s. 479).

³⁴⁶ “Zâviye-i Ahi Turasan der şehir-i Ferecik Kiçi-viranı dimeğle ma‘rûf vakf mezra‘asıdır civar karye-i Doğancı mezkûr zâviye mahlûl olup harap olmağın kadı ma‘rifetiyle Osman b. Hıraman(?)'a verildi el-ân mutasarrıftır” (BOA, *TD*, nr. 77, s. 431)

³⁴⁷ “Vakf-ı zâviye-i Ahi Turasan der şehir-i Ferecik Kiçi-viranı dimeğle ma‘rûf vakf-ı mezra‘asıdır civar karye-i Doğancı mezkûr zâviye mahlûl olup harap olmağın kadı ma‘rifetiyle Osman b. Hıraman(?)'a verildi el-ân mutasarrıftır” (BOA, *TD*, nr. 370, s. 48); Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Toprak Düzeni ve İskân Politikası”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, İstanbul 1992, II, s. 218.

³⁴⁸ “Vakf-ı zâviye-i Çubi Dede hâliya Yusuf b. Abdullah atik ve cedid ahkâm-ı padişahi vardır ki mezkûr Yusuf şeyh olup bundan evvel şeyh olanlar ne vechle mutasarrıf olageldilerse bu dahi ol vech üzere mutasarrıf olup ayende vü revendeye hizmet ede deyû.” (BOA, *TD*, nr. 77, s. 440).

³⁴⁹ “Vakf-ı zâviye-i Çubi Dede hâliya Yusuf b. Abdullah atik ve cedid ahkâm-ı selâtin vardır ki mezkûr Yusuf şeyh olup bundan evvel şeyh olanlar ne vech ile mutasarrıf olageldiyse bu dahi ol vech üzere mutasarrıf ola hâsıl 272.” (BOA, *TD*, nr. 136, s. 51).

³⁵⁰ Vakf-ı zâviye-i Çubi Dede hâliya Yusuf b. Abdullah atik ve cedid ahkâm-ı selatin vardır ki mezkûr Yusuf şeyh olup bundan evvel şeyh olanlar ne vechle mutasarrıf olageldiyse bu dahi ol-vech üzere mutasarrıf olup ayende vü revendeye hizmet ede deyû” (BOA, *TD*, nr. 370, s. 48).

bulunmaktadır³⁵¹. Aradan geçen yıllar sonunda zâviyenin varlığını sürdürdüğü ve gelirini de 98 akçe daha arttırdığı görülmektedir.

Hasan Baba veled-i Yağmur Zâviyesi

Hasan Baba veled-i Yağmur Zâviyesi, günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Hasköy (Haskovo)'de Tanrı Dağı ile Deresiboğacak köyü yakınlarında bulunmaktadır. Zâviyenin, kuruluş tarihi ve kurucusu olduğu anlaşılan Hasan Baba veled-i Yağmur hakkında ayrıntılı bir bilgi mevcut değildir. Yağmur isminin Türkçe olduğu ve halk arasında rahmet anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlılar döneminde bu isim daha sık olarak Musul, Mardin, Diyarbakır ve Adana taraflarında görüldüğünden dolayı, zâviye kurucusunun o taraflardan Rumeli'ye göç ettiği düşünülebilir³⁵². 1519 yılında Yirmani(?) Dede tasarrufunda olduğu görülen zâviyenin bu tarihten çok daha önce kurulmuş olduğu söylenebilir³⁵³.

Her yıl iki yüz tane koyunun kurbanlık olarak geldiği bilinen zâviyenin, başka vergi gerektiren bir mülkü bulunmamaktadır. Bugün elimizde bulunmayan fakat 1519 ile 1530 tarihli defterlerden varlığını öğrendiğimiz eski tahrir defterinde bu durum özellikle belirtilmiştir. Yine aynı defterlerde, bu gelen koyunlardan vergi alınmaması ve zâviyenin vergilerine kimsenin müdahale etmemesi gerektiği özellikle kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere zâviyelerde misafir olan yolcuların yiyecek, içecek ihtiyaçlarını karşılayan, onlara bu konuda destek sağlayan zâviyelere, halk kurbanlık koyun bağışlayarak sahip çıkmaktadır. Bu da halkın zincirleme olarak birbirine destek sağladığını ve yardım ettiği göstermektedir. Zâviye hakkında bilgi veren bu iki tahrir defterinde benzer kayıtlar yer almaktadır. Ancak zâviyede, 1519 yılında

³⁵¹ “Vakf-ı zâviye-i Çubi Dede der nefis-i Ferecik der tasarruf-u Mehmed Dede b. Kayık Dede an evvela Çubi Dede el-merhûm an müceb-i berât-ı padişâh ... hâsıl 360” (BOA, TD, nr. 470, s. 479).

³⁵² Y. Kurt, Aynı makale, s. 58.

³⁵³ “Zâviye-i Hasan Baba veled-i Yağmur Tanrı Dağı kurbinde bir yerin Deresiboğacak nâm karye kurbinde Bağdalı dimekle ma’ruf ve Akçealanı ki Kara Ahad dimekle ma’rufdur hâli virân mezra‘ olup kimesne tasarrufunda olmayup haric ez-defter bulunup defter-i cedide kayd olunup hududu hüccet-i şer‘iyelerinde mesturdur hâliya zâviye-i mezkûrun meşihatine Yirmani (?) dede veled-i Hasan Baba mutasarrıfıdır bâ-berât-ı padişâhi ayende vü revendeye hidmet idüp her senede Şey’-lillah idüp iki yüz re’s mikdârı kurban koyun gelür ve hizmetkarân-ı mezbûrun ‘avarız icâb eder yerleri olmayup adet-i ağnamına ve resm-i ârusânelerine kimesne dahl eylemeye deyû defter-i atikde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kayd olundu” (BOA, TD, nr. 385, s. 369).

otuz adet derviş varken, 1530 yılında yirmi sekiz dervişin yer aldığı ve zaviyenin yıllık 550 akçe de gelirinin bulunduğu görülmektedir³⁵⁴.

Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey Zâviyesi

Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey Zâviyesi, bugün Edirne'nin kuzeybatısında, Yunanistan sınırları içerisinde küçük bir köy olan Çirmen'de kurulmuştur³⁵⁵. Zâviyenin kurucusu olan Hızır Baba hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Rumeli'de Lala Şahin Paşa'dan sonra beylerbeyi olan Timurtaş Paşa'nın Hızır Baba'nın babası olup olmadığı sorgulandığında, Timurtaş Paşa'nın kaynaklarda geçen dört oğlu arasında Hızır Baba'nın sayılmamış olmasından dolayı bu ihtimal zayıf görülmektedir³⁵⁶.

1519 ve 1530 tarihli tahrir defterinde zâviye hakkında ayrıntılı ve benzer bilgilere rastlanmaktadır. 1519 tarihli defterden anlaşılacağı üzere Çirmen'de Ziyaretbeliği karyesinde bulunan bu zâviyenin 20 hizmetkârı bulunmaktadır. Üç parça halinde toplam 35 müdlük zemin tasarruf etmektedirler ve toplam 3240 akçe geliri vardır. Zâviyenin civarında bahçeleri, armutlukları, mutfağı, ahır, fırın evi, beş adet ambarı, bir kiler evi ile çok sayıda mutfak eşyası bulunmaktadır. Bütün bunları ve çok sayıda büyük baş ve küçük baş hayvanı, defter-i atikten aktarıldığı üzere, İlyas Çelebi zâviyeye vakfetmiştir. Oldukça bol geliri olan zâviyenin, gelirinden arda kalan olması durumunda, bu miktarın Sultan Şuca Zâviyesi'ne verileceği de yazılmıştır³⁵⁷.

³⁵⁴ “Zâviye-i Hasan Baba veled-i Yağmur Tanrı Dağı kurbinde bir yer ki Deresiboğacak nâm karye kurbinde Bağdalı dimekle ma’ruf ve Akçealan ki Karaahad dimeğle ma’rufdur hâli ve virân mezra’ olup kimesne tasarrufunda olmayup defter-i cedide kayd olundu zâviye-i mezkûrenin meşihatine Hasan Baba mutasarrıf ayende vü revendeye hidmet idüp her senede şey’-lillah idüp iki yüz re’s miktarı kurban koyunu gelür ve ‘avarız icâb ider yerleri olmamağın ve adet-i ağnamına ve resmi ârusânelerine kimesne dahl itmeye hizmetkârân dervişâmı zâviye-i mezkûre nefer 28 hâsıl 550” (BOA, TD, nr. 370, s. 342); Ö. L. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 297.

³⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, “Çirmen” maddesi, *DİA*, VIII, s. 341-342.

³⁵⁶ Feridun Emecen, “Timurtaş Paşa” maddesi, *DİA*, XLI, s. 185-186.

³⁵⁷ “Karye-i Ziyâretbeliği zâviye-i Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey hâliya derviş Mehmed Çelebi veled-i İlyas Çelebi Timurtaş Bey oğlu Hızır Baba'ya zemin-i mezkûrda sadaka olunup civârında olan bağçelerini ve amrudluk ağaçlarını ve matbâh-ı tâmesi ve ahûrı ve sığır-ı kebir on bir kıt'a kazğan bir tencere ve kırk sahan ve otuz dört tepsi ve iki kuzu tepsisi ve iki sini ve üç tava ve kırk tas kefkir ve iki kepçe ve dört saç ayağı ve bir fırın evile beş anbar ve bir kilar evi ve yirmi iki re’s öküz-i siyah ve yirmi re’s inek ve beş yüz on re’s ganem ve altı re’s su sığırı bu mezkûrun ve mezbûr İlyas Çelebi zâviye-i mezkûreye vakf idüb tevliyetin ebnaya şart itmiş bâde tekye hudemâsının ıslâhına ve bâ'de

1530 tarihli tahrirde de zâviye hakkında aynı bilgiler tekrar edilip, 1500 akçe geliri olduğu kaydedilmiştir. Ancak zâviyenin geliri ile sahip olduğu hayvanlar ve eşyalarda, 1519 tahririne göre farklılıklar görülmektedir³⁵⁸.

Tablo 4: Hızır Baba veled-i Timurtaş Zâviyesi'nin 1519 ve 1530 Tarihinde Sahip Olduğu Eşyalar.

Cinsi	1519 (TD 385)	1530 (TD 370)
Sığır-ı kebir	1	-
Kazğan	11	8
Tencere	1	-
Sahan	40	18
Tepsi	34	16
Kuzu tepsi	2	3
Sini	2	2
Tava	3	2
Tas	40	5
Kevgir	1	-
Kepçe	2	2
Sac ayak	4	4
Öküz-i siyah	22	10
İnek	20	10
Ganem	500	-
Su sığırı	6	-
Leğen	-	2
Fırın evi	1	1
Ambar	5	2
Kiler	1	1

Sultan Şuca zâviyesinin ihtiyarının ıslâhına şart itmiş ber mücib-i defter-i atik hâsıl 3240” (BOA, TD, nr. 385, s. 344).

³⁵⁸ “Karye-i Ziyaretbeliği zâviye-i Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey Timurtaş Bey oğlu Hızır Baba'ya zemin-i mezkûrun sadaka olunup tekye civarında olan bağçelerini ve amrutluklarını ve matbâh evini ve sekiz kıta kazğan ve on altı tepsi ve on sekiz sahanı ve üç kuzu tepsi ve iki sini ve iki tava ve beş tas ve iki leğen ve iki kepe ve dört saç ayak ve bir furun evile ve iki anbar ve bir kilar evi ve bir ahur ve on re's öküz-i siyah ve on re's inek ve bir asiyyâb-ı sel bu mezkûrları mezkûr İlyas Çelebi zâviye-i mezkûreye vakf idüb tevliyet ebneya şartmış ba'dehû tekye hudemâsının aslâhına ve badehû Şuca Dede zâviyesinin ihtiyarının aslâhına deyû şart itmiş hasıl 1500” (BOA, TD, nr. 370, s. 325); Ö. L. Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, s. 338; S. Çalık, *Aynı eser*, s. 109.

Asiyab-ı sel	-	1
Hasıl	3240	1500

İki tahrir defterindeki bilgilere göre, 1519'dan 1530 tarihine gelindiğinde zâviyenin mutfak eşyalarında azalma olduğu ve bazı eşyaların yarısından çoğunun artık zâviyede bulunmadığı görülür. Bunun yanı sıra zâviyenin sahip olduğu hayvanlar ciddi bir şekilde azalmış veya yok olmuştur. Özellikle 500 koyunun on bir sene içinde ortadan kaybolması, bu koyunların çalındığını veya hastalıktan telef olduğunu düşündürmektedir. Fakat, zâviyenin sahip olduklarında görülen genel azalış, yağmalandığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ambar sayısı ise geçen on bir sene içinde beşten ikiye düşmüş, geliri de neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Bu durumdan zâviyenin giderek fonksiyonunu yitirdiği ve artık eskisi gibi işlemediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

İbrahim Dede Zâviyesi

İbrahim Dede Zâviyesi, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Eski Zağra (Stara Zagora)'da bulunmaktadır. Zâviyenin, kurucusu olan İbrahim Dede ve kuruluş tarihi hakkında bilgi sahibi değiliz. 1489 tarihli tahrir defterinden ulaştığımız bilgilere göre zâviye o tarihte Hızır İlyas adında birinin tasarrufundadır. Bu bilgi bizi zâviyenin 1489 tarihinden daha evvel kurulduğunu ve önceden başkalarının tasarrufunda olduğu sonucuna ulaştırmaktadır³⁵⁹.

Zâviyenin önemli bir özelliği Hatime-i Kalamü'd-Din ve Mirsadü'l-İbâd gibi tasavvufi kitaplara sahip olmasıdır. Bu durum, zâviyelerde kütüphanelerin ve değerli el yazma kitapların bulunduğu açık bir göstergesidir³⁶⁰. Ayrıca bu kitaplara, tahrir defterine özellikle kaydedilecek kadar önem verildiği ve kitapların ne kadar değerli olduğu görülmektedir.

³⁵⁹ BOA, TD, nr. 26, s. 54.

³⁶⁰ “Vakf-ı karye-i Şapçılar zâviye-i İbrahim Dede şimdiki halde Hızır İlyas nam kimesne elindedir hüccet-i şer’iyye ile mülkiyet üzere tasarruf olan bir pâre bağçesi ve bir Hatime-i Kalamü’-d-din ve Mirsadü’l İbâd nâm kitablari meşhûr mezkûr zâviyeye hasbeten-lillah vakf itmiş elinde şer’-i hüccetleri dâhi vardır.” (BOA, TD, nr. 26, s. 54).

Karagöz Bey Zâviyesi

Karagöz Bey Zâviyesi günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka'da bulunmaktaydı. Varlığını 1519 tarihli tahrir defterinden öğrendiğimiz Karagöz Bey zâviyesinin tam olarak hangi tarihte kurulduğu tespit edilememiştir. Gelirleri arasında Hekimoğlu'dan satın alınmış olan 3111 akçelik gelire sahip Hekim köyü vardır³⁶¹. Bugün, Dimetoka'da bir çok Osmanlı eseri gibi maalesef bu zâviye de mevcut değildir³⁶².

Konukçu Şemseddin Zâviyesi

Konukçu Şemseddin Zâviyesi, bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Gümülcine (Komotini)'de bulunmaktadır. Kurucusu olan Konukçu Şemseddin hakkında bilgi sahibi olmadığımız zâviyenin varlığını, 1455 tarihli tahrir defterinden tespit edebiliyoruz³⁶³. 1455 tarihinden önce kurulduğu kesin olan zâviye, 1530 yılında da hala varlığını devam ettirmiştir. 1530 yılında zâviyenin özellikle dükkânlardan elde ettiği 1217 akçe geliri bulunmaktaydı³⁶⁴.

Osman Baba Zâviyesi

Osman Baba Zâviyesi, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Haskovo'da bulunmaktaydı. Haskovo'nun Osmanlı dönemindeki ismi Hasköy'dür. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulduğu düşünülen³⁶⁵ zâviyenin Hasköy'ün tam olarak neresinde olduğu bilinmemekle birlikte tasarruf ettikleri bağ, bahçe ve değirmenlerin Koçaşlı, Aydoğmuş ve Tekkeköy'de olmasından dolayı bu civarda ve kendi başlarına müstakil bir mevkide bulunduğu tahmin edilmektedir³⁶⁶. Zâviyenin kurucusu olan Osman Baba hakkında ise ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

³⁶¹ “Vakf-ı Karagöz Bey Hekimoğlu'ndan satın almış Dimetoka'da olan zâviyesine sarf olunur hâsıl 4111”(BOA, TD, nr. 370, s. 32).

³⁶² E. H. Ayverdi, *Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, s. 375.

³⁶³ AK, MC, nr. 0.89, s. 31.

³⁶⁴ BOA, TD, nr. 167, s. 14.

³⁶⁵ Ayşe Kayapınar - Levent Kayapınar, “Balkanlar'da Karıştırılan İki Bektaşî Zâviyesi: XV-XVI. Yüzyılda Osman Baba ve Otman Baba Tekkeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 55 (Ankara 2010), s. 97.

³⁶⁶ S. Çalık, *Aynı eser*, s. 122.

Zâviye hakkında bilgi veren kaynaklardan biri olan 1515 tarihli tahrir defterinde³⁶⁷, bugün elimizde bulunmayan eski bir defterden atıf yapılarak, önceki padişahlardan ve II. Bayezid'den hükm-i şerif alındığı kaydedilmiştir. 1530 tarihli tahrir defterinde, yalnızca zâviyenin Hasköy'de bulunduğu ve ne kadar geliri olduğu hakkında bilgi verilmiştir³⁶⁸. 1541 tarihli tahrir defterinde ise, I. Selim'den mukarrername alındığı yazılmış ve her iki tahrir defterinde zâviyenin gelirlerine kimsenin müdahale etmemesi özellikle belirtilmiştir. Osman Baba Zâviyesi'nin, hasılatı gayet yüksek vakıf değirmenlerine sahip olduğu görülmektedir. 1541 tarihinde 68 tane çalışanın yer aldığı zaviyenin 7 tane değirmeni ve 12 tane de bahçesi bulunmaktadır³⁶⁹. Diğer zâviyelere nazaran oldukça zengin geliri ve çok sayıda çalışana sahip olan zâviyenin, uğrak bir mekân olduğu söylenebilir.

Sarı Saltık Zâviyesi

Sarı Saltık Zâviyesi, günümüzde Romanya sınırları içinde bulunan ve Osmanlı Dönemi'ndeki ismini muhafaza etmiş olan Babadağ şehrinde bulunmaktadır. Kurucusu, zâviyeye de ismini vermiş olan Sarı Saltık'dır. Zâviyenin kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Sarı Saltık'ın yaşadığı dönemden hareketle zâviye, XIII. yüzyılın sonlarında kurulmuş olmalıdır³⁷⁰.

Sarı Saltık Balkanlar'da faaliyet göstermiş önemli bir gazi-evliyadır. Balkanlar'da özellikle Arnavutluk'da İslamiyet'in yayılmasında Sarı Saltık çok etkili

³⁶⁷ “Zâviye-i merhûm Osman Baba Hasköy nevahisinde ber müceb-i defter-i atik hazret-i padişâh-ı alem penâh hükm-i cihan muta' erzâni kılmış yurdunu hududuyla ve tekkesini tasarruf idüp ikâmet ede etrafadan gelen kurban için koyuna âmil dahl etmeye ve resm taleb kılınmaya nazar kılınup mukarrer kılındı deyû deftere sebt olunmuş ba'de merhûm ve mağfûrûn leh Sultan Bayezid Han tekrar hükm-i şerif sadaka idüp emr eylemişler ki zikr olan tekke ve âna müteallik olan bağa ve bağçeye ve değirmene kimesne vakfımdır deyû niza' iderse men' ve def' oluna deyû.” (BOA, TD, nr. 50, s. 130).

³⁶⁸ “Zâviye-i Osman Baba Hasköy nevahisindedir.” (BOA, TD, nr. 370, s. 341).

³⁶⁹ “Zâviye-i merhûm Osman Baba Hasköy nevahisinde ber müceb-i defter-i atik hazret-i padişâh-ı alem penâh hükm-i cihan muta' erzâni kılınmış yurdunu ve tekkesin hududuyla tasarruf edüp ve etrafından kurban için gelen koyuna âmil dahl itmeye ve resm taleb kılmaya deyû hükmüne nazar olunup mukarrer kılınup deftere sebt olunmuş ba'de Sultan Selim Han aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân tekrar hükm-i şerif sadaka edüp emr eylemişler ki zikr olunan tekke ve âna müteallik olan bağa ve bağçeye ve değirmene kimesne dahl ve niza' iderse men' ve def' oluna deyû sûret-i hükm defter-i atikte mukarrer olunmağın defter-i cedid-i hâkâniye dahi bu minvâl üzere sebt olundu.” (BOA, TD, nr. 385, s. 365); S. Çalık, *Aynı eser*, s. 57.

³⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, Ankara 2002, s. 37.

bir aktördür³⁷¹. Dolayısıyla Balkanlar'ın İslamlaşmasında ve buradaki ilk Türk iskânının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Sarı Saltık, Anadolu Selçuklu Devleti şehzadelerinden olan ve taht mücadelesini kaybeden II. İzzeddin Keykavus ile beraber Balkanlar'a, oradan da Kırım'a geçmişti. II. İzzeddin Keykavus vefat ettikten sonra Dobruca'ya dönen Sarı Saltık bugünkü Babadağ olarak bilinen yerde zâviyesini kurmuştur³⁷².

Sarı Saltık zâviyesi hakkında, Evliya Çelebi'nin naklettiği rivayetlerden başka bir bilgi bulunmamaktadır³⁷³. Evliya Çelebi, Sarı Saltık zâviyesine ait bilgileri menkıbevî olarak şu şekilde anlatmaktadır. II. Bayezid Babadağ'a geldiğinde buraya neden Babadağ denildiğini sormuştur. Oranın ileri gelenleri de burada önceden Sarı Saltık'ın yaşadığını ve türbesinin zamanla kaybolduğunu söylemiştir. Bunun üzerine II. Bayezid ile Kara Şemseddin iki rekat namaz kılıp istiareye yatmıştır. Rüyalarna giren Sarı Saltık, onlara Boğdan'ın fethini müjdeledikten sonra “beni hâk-i mezelletden halâs edesin” demiştir. Bunun üzerine II. Bayezid ve Kara Şemseddin rüyalarının tabirini şeyhülislam sorarlar. Şeyhülislam da orada büyük bir âsitane yapmalarını söylemiştir. Asitane inşası için orası temizlendiği esnada Sarı Saltık'ın kabrini bulurlar ve oraya türbe ile âsitane yaptırırlar³⁷⁴. Bu rivayete göre günümüzde Babadağ şehrinde bulunan zâviyenin, II. Bayezid zamanında inşa edildiği, daha öncesinde Sarı Saltık'ın burada yaşadığı ve türbesi ile zâviyesinin de burada bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sarı Saltık'ın menkıbelerinin yer aldığı Saltukname³⁷⁵ adlı eser XV. Yüzyılda Cem Sultan'ın isteği üzerine Ebûlhayr Rûmi tarafından kaleme alınmıştır. Sarı Saltık'ın yaşadığı dönemden yaklaşık iki asır sonra yazılan bu eserde başka veli ve gazilerin menkıbeleri karıştığından dolayı gerçek bilgilere ulaşmak güçtür³⁷⁶.

³⁷¹ Ömer Turan ve Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, Ankara 2004, s. 32.

³⁷² Ahmet Yaşar Ocak, “Balkanların İslamlaşması Sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri ve Bazı Problemler Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü”, *Toplumsal Tarih*, sayı 97 (İstanbul 2002), s. 26-27.

³⁷³ A. Y. Ocak, *Sarı Saltık*, s. 103.

³⁷⁴ Evliyâ Çelebi, s. 201; A. Y. Ocak, *Sarı Saltık*, s. 104.

³⁷⁵ Saltukname için bkz. Ebû'l-Hayr Rûmî, *Saltuk-nâme*, I, Yay. Şinasi Tekin, Tıpkı basım Fahri İz, Harvard 1974.

³⁷⁶ Şükrü Haluk Akalın, “Ebûlhayr Rûmi” maddesi, *DİA*, X, s. 360.

Süpüren Kasap Zâviyesi

Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alıp, Komotini olarak bilinen Gümülcine'de bulunan Süpüren Kasap Zâviyesinin, kuruluş tarihi ve kurucusu hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Varlığından 1530 tarihli tahrir defteri aracılığıyla haberdar olduğumuz zâviyenin, o tarihte harap olduğu görülmektedir. Tahrir defterinde bu durumun padişaha arz edildiği ve yerine yeni bir tekkenin yapılacağına dair hükm-i şerif alındığı da kaydedilmiştir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere zâviye bu tarihten çok daha önceleri kurulmuş ve artık kullanılmaz hale gelmiş olmalıdır³⁷⁷. Fakat zâviyenin yerine başka bir yapı değil de tekrar bir tekke yaptırıldığından dolayı Gümülcine'de hâlâ bu tür yapılara ihtiyaç duyulduğu ve bu yapıların aktif rol oynamaya devam ettiği söylenebilir.

Yağmur Baba Zâviyesi

Yağmur Baba Zâviyesi, Dimetoka'da Tanrıdağı'nda yer alan Veled-i Dağeri adlı köyün yakınlarında bulunmaktadır. İsmi, kurucusu olan Yağmur Baba'dan aldığı görülen zâviyenin, kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Zâviyenin 1519 tarihli tahrir defterinde, Yağmur Baba'nın oğlu olan Karlı'nın tasarrufunda olduğuna bakılırsa bu tarihten bir hayli önce kurulduğu söylenebilir³⁷⁸. Yağmur ismi halk arasında rahmet anlamıyla bilinmekte olup Osmanlılar döneminde daha çok Musul, Mardin, Diyarbakır ve Adana civarında kullanılmaktaydı. Dolayısıyla Yağmur Baba'nın veya ailesinin de o bölgeden göç eden gurupla beraber Rumeli'ye geldiği düşünülebilir³⁷⁹.

1519 tarihli tahrir defterinde zâviyenin, 200 akçe geliri vardır³⁸⁰. 1526 yılına ait tahrir defterinde ise zâviyenin gelirinin 110 akçe artarak 310 akçeye yükseldiği görülmektedir³⁸¹. 1527 tarihli tahrir defterinde de aynı bilgiler verilmiş fakat,

³⁷⁷ “ Vakf-ı zâviye-i Süpüren Kasab zikr olan zâviye harap olup dergâh-ı muallâya arz olundukda hükm-i şerif varid olup yerine âhâr tekye binâ olunmak va'z olunmuşdur” (BOA, TD, nr. 167, s. 13).

³⁷⁸ “Zâviye-i Karlı bin Yağmur Baba der nefsi-i karye-i Veled-i Dağeri mezra'-i Birnice tabi'-i Dimetoka hâsıl 200.” (BOA, TD, nr. 73, s. 47).

³⁷⁹ Y. Kurt, Aynı eser, s. 58.

³⁸⁰ BOA, TD, nr. 73, s. 47.

³⁸¹ “Zâviye-i Karlı bin Yağmur Baba der nezd-i karye-i Veled-i Dağeri der Tanrıdağı mezra'-i Birnice der tasarruf-u mezkûr tabi'-i Dimetoka 310” (BOA, TD, nr. 136, s. 39).

zâviyenin geliri 3100 akçe olarak kaydedilmiştir³⁸². Bu durumun, tahrir defterine gelirin yanlış yazılmasından veya tahrir defterindeki rakamların silik çıkmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde ise Yağmur Baba'nın ve oğlu Karlı'nın ellerinde hükm-i şerif bulunduğu, bu yüzden de öşür vergisi ile salâriye ödemekten muaf tutuldukları yazılmış, ayrıca kimsenin zâviyeye müdahale etmemesi özellikle belirtilmiştir³⁸³.

³⁸² BOA, *TD*, nr. 138, s. 27.

³⁸³ “Zâviye-i Yağmur Baba der nezd-i karye-i Veled-i Dağeri der Tanrıdağı karye-i Birnice (?) der tasarruf-u Karlı bin Yağmur Baba el-mezbûr işbu zikr olan mezra‘ bundan evvel mutasarrıf olan Karlı'nın babası Yağmur Baba'nın elinde hükm-i cihân muta‘ vermiş ki mezkûr mezra‘ Yağmur Baba'nın taht-ı tasarrufunda olup kimesneye öşür ve salâriye virilmeyüp hiç âhad mani‘ olmaya deyû hâliya mezkûrun oğlu Karlı işbu mezra'ya mu‘afiyet üzere mutasarrıf olup kimesneye öşür ve salâriye virmeye deyû elinde hükm-i şerif erzâni buyurulmuş zikr olan dervişler zâviye-i mezbûre civarında sâkin olup ayende vü revendeye hizmet ederler.” (BOA, *TD*, nr. 370, s. 40).

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Rumeli'de, Fatih devrine kadar kurulduğu kaynaklardan tespit edilebilen toplam kırk zâviye bulunmaktadır. Bu zâviyelerin on beşi fetret dönemine kadar, on üçü de Fatih devrine kadar olan dönemde inşa edilmiştir. On iki zâviyenin ise Fatih'ten önce kurulmuş olması muhtemel olmakla birlikte kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Vakfı harap olmuş ve bu yüzden de vakfiyeti devam etmeyen, tahrir kaydına yansımamış zâviyelerin olması muhtemel olduğu için bu dönemdeki bütün zâviyelerin bunlar olduğunu iddia edemeyiz.

Zâviyeleri kuran kişilerin unvanlarından hareketle mesleki dağılıma bakıldığında ise çoğunluğu on beş kişi ile şeyh ve dervişlerin oluşturduğu görülür. Osmanlı devlet adamlarınca kurulmuş zâviye sayısı on üç iken, âhilerin kurduğu zâviye sayısı sekizdir. Üç tane de padişahların kurduğu zâviye bulunmaktadır. Bunun sonucunda kurucusuna göre zâviyelerin gelirlerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. İstisnalar olmakla birlikte tablo 7'de de görüleceği üzere paşa ve bey gibi unvanlara sahip kişiler tarafından kurulan zâviyelerin gelirlerinin diğer zâviyelere göre daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Zâviyelerin yoğunlukla günümüzdeki Trakya çevresinde kurulduğu görülmüştür. Fatih dönemine kadar fethedilmiş coğrafyanın uç noktaları olan Serez, Ohri, Niğbolu, Yeni Zağra ve Dobruca'da birer adet zâviye bulunmaktadır. Zâviyelerin % 40'ının isminin devlet adamı veya padişaha ait olduğu görülür. Bu durum, zâviyelerin faaliyetleri daha rahat sürdürebilmesi için devrin güçlü kişilerinin isimlerinden yararlandığını düşündürmektedir. Aynı zamanda bu durum önemli beylerin, isimleri ve bu tür eserleriyle bölgede kalıcı olmayı hedeflediklerinin de bir göstergesidir. Yine zâviye şeyhlerinin isimlerine bakıldığında (Yağmur, Turasan gibi...) onların daha çok Doğu Anadolu civarında kullanılan isimler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu şeyhlerin veya ailelerinin burada yaşayan Türkmen guruplardan olup daha sonradan kaynaklarda çok defa geçen göçlerle Rumeli'ye gönderilenler arasında yer aldıkları düşünülebilir.

Zâviye kurucusu olan dervişlerin bir çoğunun Rumeli'de gazalara katıldığı bilinmektedir. Bir çok gazi derviş bu fetihlerde önemli roller oynamış ve Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişini kolaylaştırmışlardır. Dolayısıyla bu gazi dervişlere

kazanılan topraklardan pay verilmiş ve böylece zâviye kurmak için toprak veya mevcut zâviyeye gelir elde edilmiştir. Bazı zâviyelerin bölgelerinde ilk yerleşimlerden olduğu ve iskânın çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca zâviyelerin önemli bir kısmının bulunduğu mahalle, o zâviyenin ismi ile anılmaktadır. Bu durum, zâviyenin zamanla orada bir iskân birimi oluşturduğunun ve o bölgeye zâviyenin isminin verildiğinin göstergesidir. Bunun yanında zâviyelerin iskâna etkisinin var olduğunu bildiğimiz halde bu etkinin derecesini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır.

Yolculara ve ihtiyaç sahibi halka zâviyeler tarafından yemek verildiği bilinmektedir ve bu durum bir çok zâviyenin tahrir kaydında zikredilmiştir. Dolayısıyla zâviyelerin bu işlevi, Osmanlı Devlet'inde görülen sosyal dayanışma ve yardımlaşma ruhunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Halka yapılan bu yardımlar Osmanlılar'ın toplumsal yapısını desteklediği gibi gayrimüslimlerle de kaynaşmaya vesile olduğu söylenebilir. Çünkü bu yardımlarda din ayrımı gözetildiğine dair bir veriye rastlanmamıştır. Dolayısıyla insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan bu tür yapıların elimizde kesin bir kanıt olmamasına rağmen gönüllü veya mecburi islamlaşmaya vesile olduğu düşünülebilir.

Tespit ettiğimiz zâviyelerin altı tanesinin kuruluşunun üzerinden uzun süre geçmeden harap olduğu ve işlevini yitirdiği görülmüştür. Bu durum da Osmanlı'nın ilk dönemlerinde etkin rol oynayan ve uçlarda kurulan zâviyelerin, fetihler ve uç sınırlar ilerledikçe fonksiyonunu yitirdiğini, zamanla kullanılmaz hale geldiğini, hâli kaldığını veya başka bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Bu zâviyelerin kurulduğu şehirlere bakıldığında ise istisnalar olmakla birlikte durum daha da netleşmektedir. Gelibolu'da üç (Derviş Bayezid, Kadı Selahiddin ve Kasap Tat-Ahmed Zâviyeleri), Edirne'de iki (Şeyh Şücaeddin ve Hızır Baba veled-i Timurtaş Zâviyesi), Dimetoka'da (İshak veled-i İsmail Tekkesi), Ferecik'te (Ahi Turasan Zâviyesi) ve Gümölcine'de (Süpüren Kasap Zâviyesi) birer zâviyenin harap olduğu, gelirinin azaldığı veya fonksiyonunu kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bu şehirlerin ortak özelliği ise Batı Trakya'da yer almaları ve XVI. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı'nın uç bölgelerine göre çok daha içeride kalmış olmalarıdır. Ancak bu şehirlere göre oldukça uç noktalarda yer alan Ohri'de (Hızır Baba Zâviyesi) ve Eski Zağra'da (Veled-i Gümlü Zâviyesi) bulunan zâviyelerin ise gelirlerinin arttığı dolayısıyla faaliyetlerinin de arttığı görülmüştür.

Bir de, idarecilerinin nesli kesilmiş (Hacı Yatağan Zâviyesi), bânisi azledilmiş (Kurtçu Doğan Zâviyesi) ve kurucusu idam edilmiş (Şeyh Bedreddin Zâviyesi) zâviyelerin, kurucularının uğradığı akıbetten etkilenmeyip faaliyetlerine uzun yıllar devam etmeleri önemli bir sonucu ortaya koymaktadır. Demek ki bu vakıflar zamanla halka mâl olmakta ve toplum yararına işleyen vakıflara yine toplum tarafından sahip çıkılmaktadır. Hatta daha sonraları bir çok farklı vakıfta da görüldüğü üzere, vakıflara yapılan dışarıdan ve içerinden müdahaleler padişah tarafından da men edilerek buna dair bir çok hüküm gönderilmiştir.

Ayrıca zâviyelerin vakıf kayıtlarında bulunan bilgilerden anlaşıldığı üzere, Fatih döneminde bazı vakıfların devletin idaresine alındığı ve timar olarak kaydedildiği görülmektedir. Ancak, II. Bayezid devrinde bu vakıflar eski sahiplerine geri verilmiştir. Dolayısıyla bu durum, zâviyelerdeki faaliyetlerin Fatih döneminde aksamış olabileceğini düşündürmekle beraber, zâviyelerin bu durumdan ne derece etkilendiklerini tespit etmek oldukça zordur.

Nihayetinde, Ömer Lütfi Barkan'ın meşhur makalesinde kurguladığı üzere zâviyelerin Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişindeki rolleri, oradaki iskâna ve imâra etkileri, oranın şenlendirilmesi ile din ve eğitim alanındaki faaliyetleri hakkında örtüşen bilgilere ulaşılmıştır. Fakat Rumeli'de bulunan gayrimüslimlerin islamlaşmasında zâviyelerin rolü hakkında net bilgilere ulaşılmamakla beraber sosyal yardımlar neticesinde bu duruma dolaylı olarak katkı sağladığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları ve Kaynak Eserleri:

75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), I, Yay. Haz.: A. Sivridağ- A. Özkılınç- A. Coşkun- M. Yüzbaşıoğlu, Ankara 2009.

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), I, Yay. Haz.: A. Coşkun- A. Özkılınç- A. Sivridağ- M. Yüzbaşıoğlu, Ankara 2003.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), I, Yay. Haz.: A. Özkılınç- A. Coşkun- A. Sivridağ- M. Yüzbaşıoğlu, Ankara 2001.

AK, MC, nr. 0.89.

BOA, AE.MÇLB, nr. 1/1.

BOA, A. MKT. MHM., nr. 19/56.

BOA, C. EV, nr. 152/7562, 243/12109.

BOA, İE, EV., nr. 5/ 506.

BOA, TD, nr. 12, 20, 26, 50, 75, 77, 136, 167, 367, 370, 382, 385, 470, 1070.

AHMEDÎ, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, hzr. Atsız, İstanbul 2013.

ANONİM, *Tevârih-i Âl-i Osman (F. Giese neşri)*, hzr. Nihat Azamat, İstanbul 1992.

AŞIK PAŞAZÂDE, *Tevarih-i Âl-i Osman*, hzr. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2003.

EBÜ'L-HAYR RÛMÎ, *Saltuk-nâme*, I, Yayınlayan Şinasi Tekin, Tıpkı basım Fahri İz, Harvard 1974.

ENVERÎ, *Düstûrnâme-i Enverî*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 2012.

EVLİYÂ ÇELEBÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap*, hzr. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999.

HADÎDÎ, *Tevarih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

HOCA SAADETTİN EFENDÎ, *Tacü't Tevarih*, I, İstanbul 1279.

KEMALPAŞAZÂDE (İBN-İ KEMAL), *Tevârih-i Âl-i Osman (II. Defter)*, hzr. Şerafettin Turan, Ankara 1991.

KEMALPAŞAZÂDE (İBN-İ KEMAL), *Tevârih-i Âl-i Osman (III. Defter)*, hzr. Abdullah Satun, İstanbul 2014.

MEVLÂNA MEHMED NEŞRÎ, *Cihânnümâ*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.

MÜNECCİMBAŞI AHMED, *Câmiü'd-düvel*, nşr. Ahmet Ağırakça, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi (1299-1481)*, İstanbul 2014.

ORUÇ BEY, *Oruç Beğ Tarihi*, hzr. Atsız, İstanbul 2013.

RÛHÎ, *Rûhi Tarihi*, hzr. Yaşar Yücel-Halil Erdoğan Cengiz, *Belgeler*, sayı 18, XIV (Ankara 1992).

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, hzr. Nuri Akbayar Akt. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, I.

ŞÜKRULLAH, *Behcetü't- Tevarîh*, hzr. Atsız, İstanbul 2013.

Araştırma ve İnceleme Eserleri:

AKALIN, Şükrü Haluk, “Ebülhayr Rûmi” maddesi, *DİA*, X, s. 360-362.

AKÇIL, Nesrin Çiçek, *Edirne Tekkeleri*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek lisans tezi, İstanbul 2008.

AKTEPE, M. Münir, “Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası”, *T D*, sayı 2 (İstanbul 1950), s. 283-307.

_____, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, X (İstanbul 1953), s. 299-312.

AYVERDİ, Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966.

_____, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1972, II.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4 (İstanbul 1952), s. 56-78.

_____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (İstanbul 1954), s. 209-237.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar” *İİFM*, XXII/1-2 (İstanbul 1963), s. 239-296.

_____, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *VD*, sayı 2 (Ankara 1942), s. 279-365.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I (Ankara 1944), s. 11-25.

BAŞAR, Fahamettin, “Evrenosoğulları” maddesi, *DİA*, XI, s. 539-541

BAŞTAV, Şerif, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşu” *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 5-9 Eylül 1990)' ne Sunulan Bildiriler III. Cilt* (Ankara 1994), s. 829-840.

BİLGİLİ, Ali Sinan, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zâviyesi (1401-1826)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 53 (Ankara 2010), s. 89-114.

BOSTAN, İdris, “Saruca Paşa” maddesi, *DİA*, XXXVI, s. 168-169.

CELEP, Halil, *Bulgaristan'da Tekkeler*, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2005.

ÇALIK, Sıddık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni*, Ankara 2005.

ÇAM, Ömer, *TD 54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası*, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2010.

ÇOLAK, Kamil, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 1996.

DAŞ, Mustafa, “Bizans Kaynaklarında Timur İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2 (İzmir 2005), s. 43-58.

DELİLBAŞI, Melek, “Bizans'tan Osmanlı Fethine Selânik (Thessaloniki)”, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*, İstanbul 2013.

DİNDAR, Bilal, “Bedreddin Simâvî” maddesi, *DİA*, V, s. 331-334.

DOĞRU, Halime, *XIII.- XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir 2000.

_____, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 165-176.

DÖĞÜŞ, Selahattin, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zâviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi”, *OTAM*, sayı 35 (Ankara 2015), s. 61-86.

_____, “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, *OTAM*, sayı 18 (Ankara 2005), s. 73-94.

EFE, Adem, “Balkanların İslamlaşmasında Tekkelerin Rolü ve Kosova/ Prizren Şeyh Osman Efendi Tekkesi”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu (Isparta 5-7 Ekim 2012)'na Sunulan Bildirileri* (Isparta 2012) , s. 457-466.

EMECEN, Feridun M., “XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bâzı Notlar”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)'ne Sunulan Tebliğler*, Ankara 1990, s. 543-550.

_____, “Gelibolu” maddesi, *DİA*, XIV, s. 1-6.

_____, “Süleyman Paşa” maddesi, *DİA*, XXXVIII, 94-96.

_____, “Timurtaş Paşa” maddesi, *DİA*, XLI, s. 185-186.

EMEN, Huriye, *494 Numaralı Tahrir Defterine Göre Rumeli Bölgesinde Nüfus ve Yerleşme*, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2010.

EREN, Halit ve HALAÇOĞLU, Yusuf, “Batı Trakya” maddesi, *DİA*, V, s. 144-147.

ERGİNLİ, Zafer, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerin İzleri”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 107-115.

ERÜNSAL, İsmail E. -Heath W. Lowry, “The Evrenos Dynasty of Yenice Vardar”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXII (İstanbul 2008), s. 9-192.

EYİCE, Semavi, “İlk Osmanlı Devrinin Dini- İhtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (İstanbul 1962), s. 3-79.

FAROQHÎ, Suraiya, “Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıl Deli 1750-1830”, *Südozt- Forschungen*, sayı 35 (Münih 1976), s. 69-96.

_____, “Agricultural Crisis and The Art of Flute-Playing: The Wordly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1592-1652)”, *Turcica*, sayı 20 (Paris 1988), s. 43-70.

_____, -OCAK, Ahmet Yaşar, “Zâviye” maddesi, *İA*, XIII, s. 468-476.

GİBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1998.

GIESE, Friedrich, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Derleyen Oktay Özel-Mehmet Öz (Ankara 2005), s. 149-176.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*, İstanbul 2007.

_____, “Edirne” maddesi, *DİA*, X, s. 425-431.

_____, “Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livâları, Şehir ve Kasabaları”, *Bellekten*, XX/78 (Ankara 1956), s. 247-285.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyet-nâme*, İstanbul 2014.

HALAÇOĞLU, Yusuf ve EREN, Halit, “Batı Trakya” maddesi, *DİA*, V, s. 144-147.

_____, “Çirmen” maddesi, *DİA*, VIII, s. 341-342.

_____, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, Edt. Güler Eren (Ankara 1999), IV, s. 581-586.

_____, “Kuruluşundan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)'ne Sunulan Tebliğler*, (Ankara 1990), s. 505-513.

_____, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum (Tiran 4-7 Aralık 2003)'na Sunulan Tebliğler*, İstanbul 2002, s. 3-9.

_____, “Osmanlı Toprak Düzeni ve İskân Politikası”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, II, İstanbul 1992, s. 203-230.

İBRAHİMGİL, Mehmet Z., “Üsküp'te Tabhaneli- Zâviyeli Camiler”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı* (Kayseri 2001), s. 315-327.

_____, ve TURAN, Ömer, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, Ankara 2004.

İLGÜREL, Mücteba, “İstimalet” maddesi, *DİA*, XXIII, s. 362-363.

İNALCIK, Halil, “Bayezid I” maddesi, *DİA*, V, s. 231-234.

_____, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, I, İstanbul 2009.

_____, “Edirne'nin Fethi (1361)”, *Edirne (Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı)*, Ankara 1993, s. 137-159.

_____, “Eyalet” maddesi, *DİA*, XI, s. 548-550.

_____, “Mehmed I” maddesi, *DİA*, XXVIII, s. 391-394.

_____, “II. Mehmed” maddesi, *DİA*, XXVIII, s. 395-407.

_____, “Murad I” maddesi, *DİA*, XXXI, s. 156-164.

_____, “Murad II” maddesi, *DİA*, XXXI, s. 164-172.

_____, “Orhan” maddesi, *DİA*, XXXIII, s. 1324-1362.

_____, “Osmanlı Devleti'inde Uc (Serhad)lar”, *Doğu Batı Makaleler II* (İstanbul 2008), s. 45-59.

_____, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 66-88.

_____, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara 2005, s. 443-472.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, I.

_____, “Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme”, *Bellekten*, LXXIII/266 (Ankara 2009), s. 77-107.

_____, “Rumeli” maddesi, *İA*, IX, s. 767-772.

_____, “Türkler ve Balkanlar”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi 3* (Prizren 2005), s. 20-44.

İNBAŞI, Mehmet, “Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 154-164.

_____, “Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân”, *Balkanlar El Kitabı*, I ,Ankara 2006, s. 283-296.

İNCİCİYAN, P.L. – H.D. Andreasyan, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 2-3 (İstanbul 1973), s. 11-88; devamı: *Aynı Dergi*, sayı 4-5 (İstanbul 1975-1976), s. 101-152.

KARA, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999.

KARPAT, Kemal H., “Balkanlar” maddesi, *DİA*, V, s. 25-32.

KAYAPINAR, Ayşe - Levent Kayapınar, “Balkanlar'da Karıştırılan İki Bektaşî Zâviyesi: XV-XVI. Yüzyılda Osman Baba ve Otman Baba Tekkeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 55 (Ankara 2010), s. 97-128.

_____, “Balkanlar'da Mihaloğullarına Tâbi Akıncıların Bektaşîlikle Bağlantısına Dair Onomastik ve Toponomik Bir Araştırma”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu(Nevşehir 17-18 Ağustos 2009)'na Sunulan Bildiriler*, Ankara 2010, s. 39-57.

_____, “Osmanlı Klasik Döneminde Trakya'da Yer ve Kişi Adlarında Bektaşî Geleneğinin İzleri”, *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Ankara 19-21 Ekim 2009) Bildirileri*, Ankara 2010.

KAYAPINAR, Levent - Ayşe Kayapınar, “Balkanlar'da Karıştırılan İki Bektaşî Zâviyesi: XV-XVI. Yüzyılda Osman Baba ve Otman Baba Tekkeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 55 (Ankara 2010), s. 97-128.

_____, “Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Akıncı Uçbeyleri Bektaşî Miydiler?”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir 17-18 Ağustos 2009)'na Sunulan Bildiriler*, (Ankara 2010) , s. 245-267.

_____, “Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri”, *İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 8 (Bolu 2004), s. 133-142.

KILIÇ, Ayşegül, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*, İstanbul 2014.

_____, “Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümölcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu (Edirne 9-11 Mayıs 2012)'na Sunulan Bildiriler*, (Ankara 2012) , s. 259-276.

_____, “Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/ 49 (Ankara 2011), s. 131-144.

KILIÇ, Fahri, “Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Uyguladığı İskan Siyasetindeki Başarısının Nedenleri”, *II. Uluslararası Balkan Türkoloji Sempozyumu (Mostar 3-6 Eylül 2002)'na Sunulan Bildirileri*, Ankara 2007, s. 329-332.

KİEL, Machiel, “Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı Kalugerevo-Nova Zagora'daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşî Tekkesi”, *Belleten*, sayı 137, XXXV, (Ankara 1971), s.45-60.

_____, “Dimetoka” maddesi, *DİA*, IX, s. 305-308.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 2009.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1975.

KURT, Yılmaz, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (İstanbul 1996), s. 45-59.

LIAKOPOULOS, Georgios C., *The Ottoman Conquest of the Thrace Aspect of Historical Geography*, Bilkent Üni. Ekonomik ve Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, Ankara 2002.

LOWRY, Heath W., “Gazi Evrenos Bey”, *Sultan I. Murad Hüdavendigâr ve Dönemi Sempozyumu (Bursa 6-8 Nisan 2012)'na Sunulan Bildiriler*, (İstanbul 2012), s. 36-76.

_____, “Murad Hüdavendigâr ve Hacı-Gazi Evrenos: Aralarındaki İlişkinin Vakfiyeler ve Mimari Eserler Üzerinden İncelenmesi”, *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Edt.: Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, II, İstanbul 2013, s. 271-278.

_____, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, İstanbul 2008.

_____,-İsmail E. Erünsal, “The Evrenos Dynasty of Yenice Vardar”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXII (İstanbul 2008), s. 9-192.

MELİKOFF, İrene, “14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Edt. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 178-190.

MİKOV, Lyubomir, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, çev. Orlin Sabev, İstanbul 2008.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Balkanların İslamlaşması Sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri ve Bazı Problemler Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü”, *Toplumsal Tarih*, sayı 97 (İstanbul 2002) , s. 25-30.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992.

_____, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü*, Ankara 2002.

_____, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2011.

_____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul 2013.

_____, “Zâviyeler”, *VD*, sayı 12 (Ankara 1978), s. 247-269.

_____,- FAROQHÎ, Suraia, “Zâviye” maddesi, *İA*, XIII, s. 468-476.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Türkler*, X, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 216-220.

ÖDEN, Zerrin Günal, *Karası Beyliği*, Ankara 1999.

_____, “Karesioğulları” maddesi, *DİA*, XXIV, 488-489.

ÖNGE, M. Yılmaz, “Ahi Evran Zâviyesi” maddesi, *DİA*, I, s. 530-531.

ÖNGÖREN, Reşat, “Balkanlar'ın İslâmlaşmasında Sûfilerin Rolü”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (Sofya 21-23 Nisan 2000)'na Sunulan Tebliğler*, İstanbul 2002, s. 47-73.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir” maddesi, *DİA*, X.

ÖZEL, Oktay, “Limits of the Almighty: Mehmed II's ‘Land Reform’ Revisited”, *Journal of Social and Economic History of the Orient*, XLII/2 (Leiden 1999), s. 226-246.

ÖZTÜRK, Necdet, “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 221-251.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1983.

PALA, Ayhan, “Rumeli’de Bir Akıncı Ailesi: Gümlüoğulları ve Vakıfları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı 43 (Ankara 2007), s. 137-144.

PAMİR, Aybars, “Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LIII/3 (Ankara 2004), s. 39-59.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006.

SAVAŞ, Saim, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992.

SAY, Yağmur, *Şücâ’edîn Velî ve Velâyetnâmesi*, Eskişehir 2010.

SELÇUK, Havva, “Rumeli’ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481)”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 187-195.

SEVİM, Sezai, “Türklerin Rumeli’ye Geçişleri ve İskan Faaliyetleri”, *Balkanlar’daki Türk Kültürü’nün Dünü-Bugünü-Yarını Uluslararası Sempozyum (Bursa 26-28 Ekim 2001) Bildiri Kitabı*, Bursa 2002, s. 41-49.

SEZGİN, İbrahim, “Osmanlıların Rumeli’ye Geçiş ve İlk Fetihler”, *Osmanlı*, I, Edt. Güler Eren (Ankara 1999), s. 212-216.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 1998.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 2007.

ŞAHİN, İlhan, “Ahi Evran” maddesi, *DİA*, I, s. 529-530.

_____, “Koyun Baba” maddesi, *DİA*, XXVI, s. 229-230.

_____, “Osmanlılar’ın Balkanları’ı İskân Politikası”, *Osmanlı Devleti’nin 700. Kuruluş Yıldönümü Avrupa’ya İlk Adım Uluslar Arası Sempozyumu (29 Ekim-2 Kasım 1999 Gelibolu’na Sunulan Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 63-75.

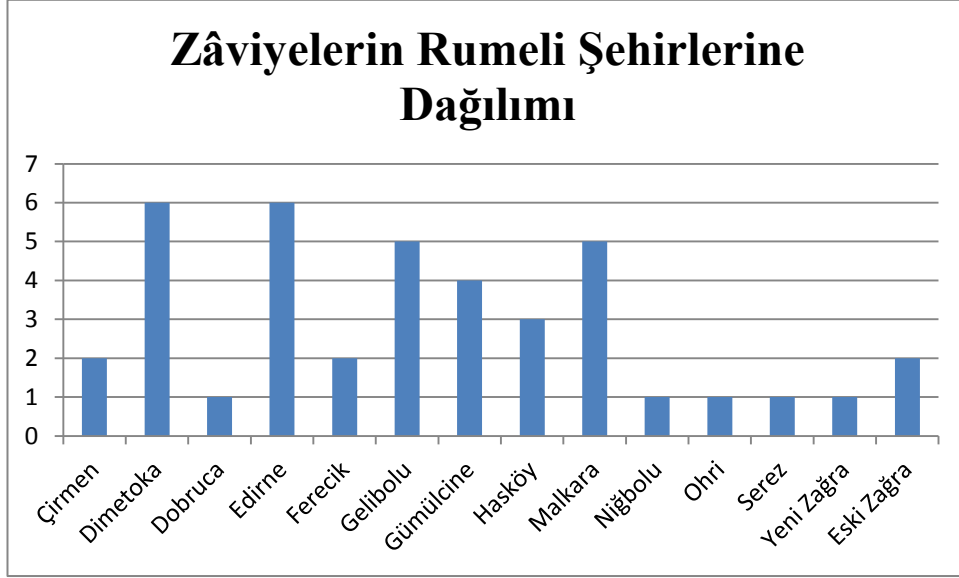
ŞENTÜRK, M. Hüdayi, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de İskân Siyaseti ve Neticeleri”, *Belleten*, LVII/218 (Ankara 1993), s. 89-112.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler”, *Türkler*, IX, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 99-106.

- TANMAN, M. Baha, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/ Tekkeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Ankara 2005), s. 305-363.
- TANRIKORUR, Barihüda, “Gelibolu Mevlevihanesi” maddesi, *DİA*, XIV, s. 6-8.
- TEKİNDAĞ, Şihabeddin, “Çanakkale” maddesi, *İA*, III, s. 340-347.
- TURAN, Ömer ve İBRAHİMGİL, Mehmet Z., *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, Ankara 2004.
- Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1998.
- URAL, Selçuk, *Balkanlar'ın İncisi Ohri*, İstanbul 2013.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.
- YAZICI, Gülgün, “Osmanlı'nın Avrupa'ya Uzanmasında Tekke ve Zâviyelerin Rolü”, *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Avrupa'ya İlk Adım Uluslar Arası Sempozyumu (Gelibolu 1 Kasım 1999)'na Sunulan Bildiriler*, (İstanbul 2001), s. 135-143.
- YILDIRIM, Rıza, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara 2007.
- YUVALI, Abdulkadir, “Osmanlılardan Önce Balkanlar'da Türkler”, *Balkan Türkleri Sempozyumu (Kayseri 7 Haziran 1992)'na Sunulan Tebliğler* (Kayseri 1992), s. 1-8.
- YÜCEL, Yaşar, “Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, *Bulgaristan'da Türk Varlığı Sempozyumu (Edirne 21-22 Şubat 1986)'na Sunulan Bildiriler* (Ankara 1985), s. 67-83.
- YÜKSEL, Hasan, “Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi”, *Türkler*, X, Edt. Hasan Celal Güzel (Ankara 2002), s. 461-469.
- ZENGİN, Zeki Salih, “İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye Ait Zâviye Vakfiyesi”, *VD*, sayı 28 (Ankara 2004), s. 101-120.

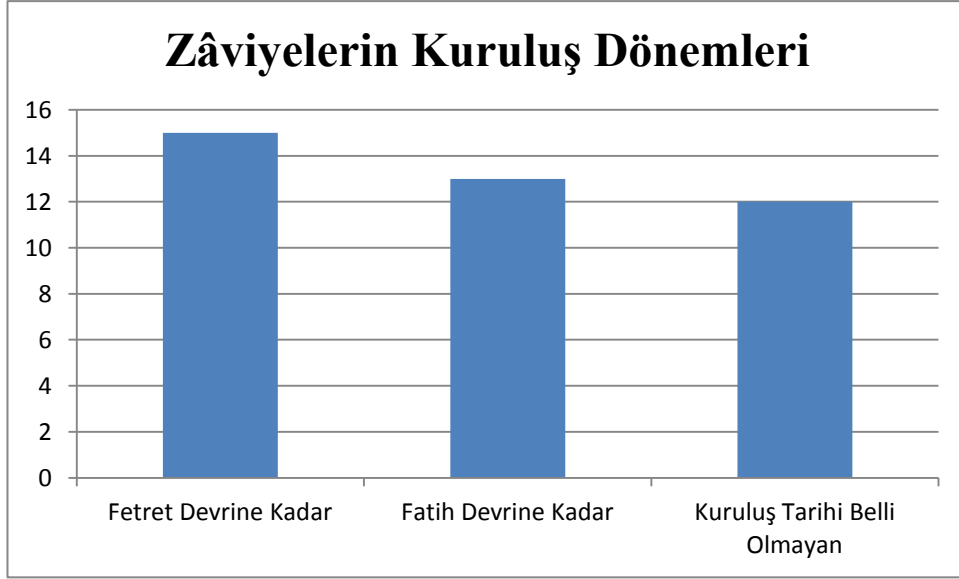
EKLER

EK 1: Grafik 1: Zâviyelerin Rumleri Şehirlerine Dağılımı

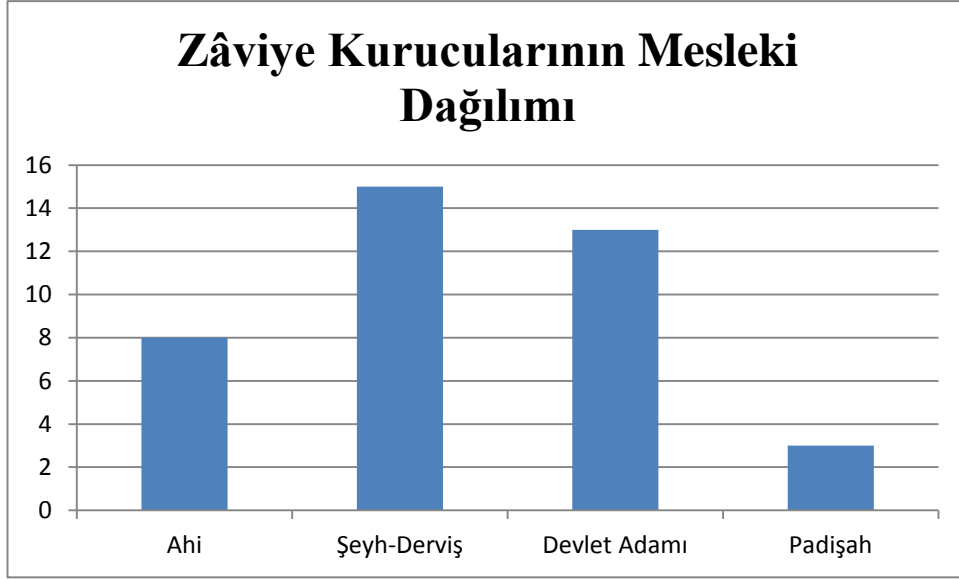

EK 2:

Grafik 2: Zâviyelerin Kuruluş Dönemleri

EK 3: Grafik 3: Zâviye Kurucularının Mesleki Dağılımı

EK 4:**Tablo 5:** 1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Rumeli Kazaları³⁸⁴

1. Paşa Livası	5. Hasköy kazası
1. Paşa (Sofya) Livası	6. Tekürdağ kazası
1. Sofya kazası	4. Müselleman-ı Çirmen Livası
2. Şehirköy kazası	5. Müselleman-ı Çingane Livası
3. Berkofça kazası	6. Müselleman-ı Vize Livası
Paşa Livası Sağ Kol	7. Müselleman-ı Kızılca Livası
4. Edirne kazası	8. Voynugan-ı İstabl-ı Amire Livası
5. Dimetoka kazası	9. Silistre Livası
6. Ferecik kazası	1. Silistre kazası
7. Keşan kazası	2. Akkirman kazası
8. Kızılağaç kazası	3. Kili kazası
9. Zağra-i Eskihişar kazası	4. Ahyolu kazası
10. İpsala kazası	5. Hırsova kazası
11. Filibe kazası	6. Varna kazası
12. Tatarbazarı kazası	7. Prevadi kazası
13. Samakov-ı İvlayçov kazası	8. Aydos kazası
14. Üsküb kazası	9. Yanbolu kazası
15. Kalkandelen kazası	10. Karinovası kazası
16. Kırçova kazası	11. Ruskasrı kazası
17. Manastır kazası	10. Kefe Livası
18. Pirlepe kazası	1. Kefe kazası
19. Köprülü kazası	2. Soğudak kazası
Paşa Livası Sol Kol	3. Menküb kazası
20. Gümülcine kazası	4. Kerş kazası
21. Yenice-i Karasu kazası	5. Taman kazası
22. Dırama kazası	6. Azak kazası
23. Zihne kazası	11. Niğbolu Livası
24. Nevrekep kazası	1. Niğbolu kazası

³⁸⁴ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), I, Yay. Haz.: A. Özkılınç- A. Coşkun- A. Sivridağ- M. Yüzbaşıoğlu, Ankara 2001, s. 4-6.

25. Timurhisarı kazası	2. İvrace kazası
26. Siroz kazası	3. Lofça kazası
27. Selanik kazası	4. Tırnova kazası
28. Sidrekapısı kazası	5. Şumnu kazası
29. Avrathisarı kazası	6. Çernovi kazası
30. Yenice-i Vardar kazası	12. Vidin Livası
31. Karaferye kazası	1. Vidin kazası
32. Serfice kazası	2. Bana kazası
33. İştib Kazası	3. Feth-i İslam kazası
34. Kesterye kazası	4. İsfirlik kazası
35. Bihlişte (Vulkaşın) kazası	13. Köstendil Livası
36. Görice kazası	14. Vulçitrın Livası
37. Filorina kazası	15. Prizrın Livası
2. Vize Livası	16. Alacahisar Livası
1. Vize kazası	17. Hersek Livası
2. Pınarhisar kazası	18. İzvornik Livası
3. Kırkkilise kazası	19. Bosna Livası
4. Hayrabolu kazası	20. Karlı İli Livası
5. Baba Eskisi kazası	21. Ağrıboz Livası
6. Bergoz kazası	22. Mora Livası
7. Çorlu kazası	23. Rodos Livası
8. Silivri kazası	24. Tırhala Livası
9. Hassha-i İstanbul kazası	25. Yanina Livası
3. Çirmen Livası	26. İskenderiyye Livası
1. Çirmen kazası	27. Dukakin Livası
2. Yenice-i Zağra kazası	28. Ohri Livası
3. Akçakızanlılık kazası	29. İlbasan Livası
4. Yenice-i Çırpan kazası	

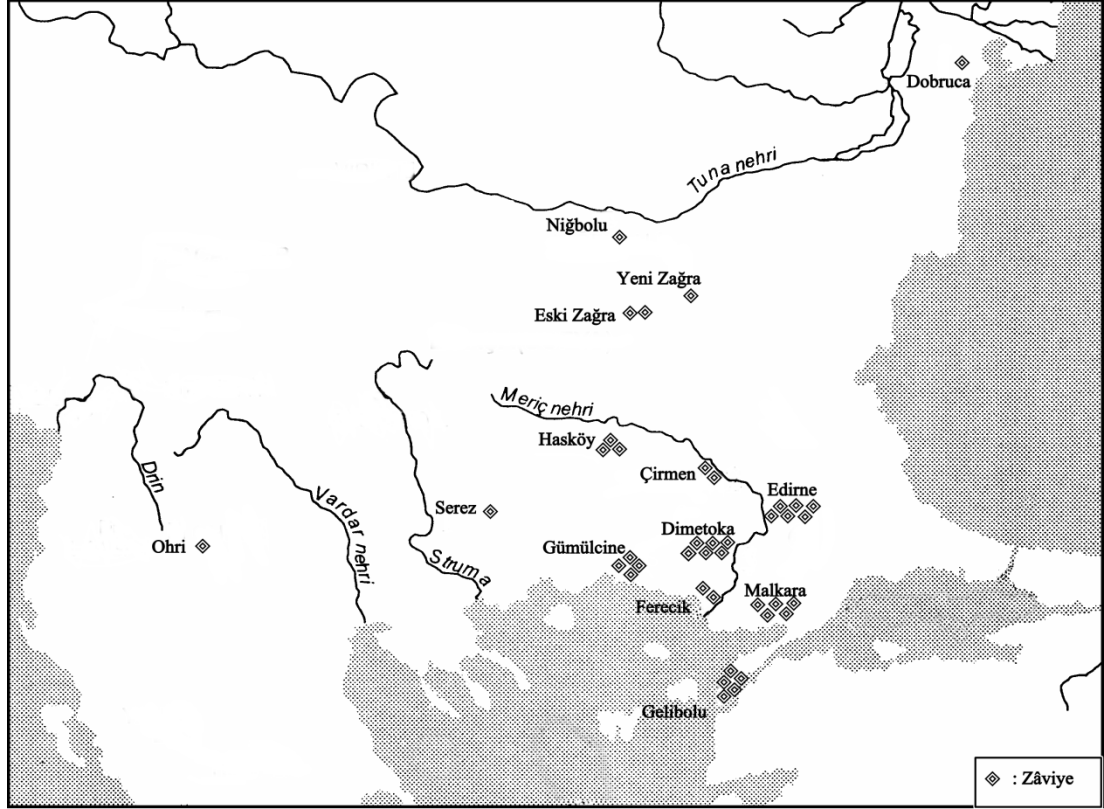
Tablo 6: 1530 Tarihli Tahrir Defterine Göre Sol Kol Kazaları³⁸⁵:

1. Paşa Livası	13. Serfiçe kazası
1. Gümülcine kazası	14. İştin kazası
2. Yenice-i Karasu kazası	15. Kestorya kazası
3. Drama kazası	16. Bihlişte (Vılkışin) kazası
4. Zihne kazası	17. Görice kazası
5. Nevrekop kazası	18. Florina kazası
6. Timurhisarı kazası	2. Köstendil Livası
7. Siroz kazası	1. Ilıca kazası
8. Selanik kazası	2. Kratova kazası
9. Sidrekapısı kazası	3. İştib kazası
10. Avrathisarı kazası	4. Ustrumca kazası
11. Yenice-i Vardar kazası	5. İvranya kazası
12. Karaverye kazası	

³⁸⁵ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), I, Yay. Haz.: A. Coşkun- A. Özkılınç- A. Sivridağ- M. Yüzbaşıoğlu, Ankara 2003, s. 2.

EK 5:

Harita: Zâviyelerin Rumeli'de Dağılımı³⁸⁶

³⁸⁶ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)'nden alınarak düzenlenmiştir.

EK 6:**Tablo 7:** Gelirlerine Göre Zâviyeler

Zâviye Adı	Geliri (Akçe)
Bahaeddin Paşa b. Hızır	15943
Ali Bey	9634
Karaca Bey	8833
Umur Bey	5880
Ahi Devle	5531
Veled-i Gümlü	4664
Ahi Musa	3240
Hızır Baba veled-i Timurtaş	3240
Karagöz Bey	3111
Kasap Tat-Ahmed	2820
Çakmak Dede	2562
Derviş Bayezid	2020
Şeyh Bedreddin	1953
Kurtçu Doğan	1490
Hızır Bey	1230
Konukçu Şemseddin	1217
Ahi Diken	1080
Ali Koçı Baba	1061
Ahi Turasan	727
Hasan Baba veled-i Yağmur	550
Abdal Cüneyd	392
Ahi Evren	300
Hacı Yatağan	272
Çubi Dede	272
Yağmur Baba	200
Kadı Selahaddin	180
Evrenos Bey	
Kızıl Deli	
Saruca Paşa	
Yegan Reis	
İshak veled-i İsmail	
Kıdemli Baba Sultan	
Mahmud Bey	
Muradiye Mevlevihanesi	
Şarabdar Hamza Bey	
Şeyh Şücaeddin	
İbrahim Dede	

Osman Baba	
Sarı Saltık	
Süpüren Kasap	